

Sociaal en Cultureel Planbureau

Roep om een overheid die verantwoordelijkheid neemt

Burgers over de verdeling van verantwoordelijkheden bij grote
maatschappelijke opgaven

Roep om een overheid die verantwoordelijkheid neemt

Burgers over de verdeling van verantwoordelijkheden bij grote
maatschappelijke opgaven

Fieke Wagemans

Sabine Peters

m.m.v.

Anja Steenbekkers

Stella Hoff

50 jaar spiegel
van de
samenleving

Sociaal en Cultureel Planbureau

Den Haag, juli 2023

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is een interdepartementaal, wetenschappelijk instituut, dat – gevraagd en ongevraagd – sociaal-wetenschappelijk onderzoek verricht. Het SCP rapporteert aan de regering, de Eerste en Tweede Kamer, de ministeries en maatschappelijke en overheidsorganisaties. Het SCP valt formeel onder de verantwoordelijkheid van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Het SCP is opgericht bij Koninklijk Besluit op 30 maart 1973. Het Koninklijk Besluit is per 1 april 2012 vervangen door de 'Regeling van de minister-president, Minister van Algemene Zaken, houdende de vaststelling van de Aanwijzingen voor de Planbureaus'.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2023

Volgnummer: 2023-13

Opmaak binnenwerk: Xerox, Den Haag

Eindredactie en productiebegeleiding: Future Communication, Utrecht

Vertaling samenvatting: Metamorfose Vertalingen, Utrecht

Visuele samenvatting: Clarify, Amsterdam

Omslagontwerp: Xerox, Den Haag

Foto omslag: ANP | Hollandse Hoogte | Laurens van Putten

Copyright

U mag citeren uit SCP-rapporten, mits u de bron vermeldt.

U mag SCP-bestanden op een server plaatsen mits:

- 1 het digitale bestand (rapport) intact blijft;
- 2 u de bron vermeldt;
- 3 u de meest actuele versie van het bestand beschikbaar stelt, bijvoorbeeld na verwerking van een erratum.

Data

SCP-databestanden, gebruikt in onze rapporten, zijn in principe beschikbaar voor gebruik door derden via

DANS: www.dans.knaw.nl.

Contact

Sociaal en Cultureel Planbureau

Postbus 16164

2500 BD Den Haag

www.scp.nl

info@scp.nl

Via onze website kunt u zich kosteloos abonneren op een elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

Voorwoord	5
Visuele samenvatting	6
1 Introductie	7
1.1 Van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving	7
1.2 Verantwoordelijkheid willen en kunnen nemen	9
1.3 Over dit onderzoek	10
1.4 Leeswijzer	12
2 Het onderzoek	13
2.1 Dataverzameling	13
2.2 De vragenlijst	13
2.3 Data-analyse	15
3 Burgervisies op de verantwoordelijkheidsverdeling van maatschappelijke opgaven	17
3.1 Gezond leven	17
3.2 Leven lang ontwikkelen	19
3.3 Duurzaam energiegebruik	21
3.4 Hulp verlenen	24
3.5 Bestaanszekerheid	25
3.6 Tot slot	27
4 Burgervisies op de verantwoordelijkheidsverdeling over maatschappelijke opgaven heen	28
4.1 Rol van de overheid	28
4.2 Rol van burgers	30
4.3 Rol van bedrijven	32
4.4 Rol van maatschappelijke organisaties	32
5 Verschillende burgers, verschillende visies op verantwoordelijkheden	33
5.1 Politieke oriëntatie	33
5.2 Vertrouwen	37
5.3 Politiek cynisme	38
5.4 Inkomen, opleiding en sociale hulpbronnen	39
5.5 Wat verklaart burgervisies op de verdeling van verantwoordelijkheden het best?	40
5.6 Tot slot	44
6 Slotbeschouwing	46
6.1 Hoofdbevindingen	46
6.2 Roep om een overheid die meer verantwoordelijkheid neemt	47
6.3 Verantwoordelijkheid en vertrouwen	49
6.4 De verantwoordelijkheden van burgers	51
6.5 Conclusie	53
Summary	54
Literatuur	62

Voorwoord

De afgelopen decennia vonden veel verschuivingen plaats in de verdeling van verantwoordelijkheden. Door privatisering, decentralisering en bezuinigingen maakte de landelijke overheid haar eigen rol steeds compacter en kregen andere partijen in de samenleving meer verantwoordelijkheden toebedeeld. Ook op burgers werd daarbij een steeds groter beroep gedaan. Inmiddels blijkt dat niet alle burgers deze toenemende verantwoordelijkheid willen of kunnen dragen. Bijvoorbeeld omdat zij het niet eens zijn met het overheidsbeleid, al te veel taken moeten balanceren of niet beschikken over de benodigde kennis en vaardigheden. Het is dan ook belangrijk inzicht te krijgen in hoe burgers zelf kijken naar de verdeling van verantwoordelijkheden voor de grote opgaven van nu. Wanneer er namelijk grote verschillen zijn tussen beleid- en burgervisies, kan dat negatieve gevolgen hebben voor de legitimiteit en effectiviteit van het overheidsbeleid.

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) onderzoekt in het project 'Verschuivende verantwoordelijkheden' hoe burgers en de overheid kijken naar de verdeling van verantwoordelijkheden tussen burgers, overheid, bedrijven en maatschappelijke organisaties. Daarmee beogen we bij te dragen aan legitiem en effectief overheidsbeleid. In dit rapport beschrijven we burgervisies op de verantwoordelijkheidsverdeling bij vijf urgente maatschappelijke opgaven (te weten: gezond leven, leven lang ontwikkelen, duurzaam energiegebruik, hulp verlenen en bestaanszekerheid). Het rapport geeft een overkoepelend beeld van hoe burgers vinden dat de verantwoordelijkheden voor diverse opgaven verdeeld zouden moeten zijn.

Uit ons onderzoek komt bovenal een wens voor gedeelde verantwoordelijkheid naar voren, waarin alle partijen tezamen bijdragen aan oplossingen voor maatschappelijke opgaven. Burgers zijn zelf over de hele linie bereid om verantwoordelijkheid te nemen, mits de randvoorwaarden hiervoor worden gewaarborgd. Wel vinden zij dat met name de landelijke overheid nu flink tekortschiet in hoeveel verantwoordelijkheid zij neemt. Burgers zien verschillende manieren waarop de overheid die verantwoordelijkheid in kan vullen. Afhankelijk van de maatschappelijke opgave die voorligt, pleiten zij voor een overheid die burgers prikkelt om in actie te komen, die eigen initiatief vergemakkelijkt, of die verplichtingen oplegt. Meer verplichtingen zouden in hun ogen met name moeten gelden voor bedrijven. Het rapport laat ook zien dat naarmate burgers vinden dat de huidige mate van overheidsverantwoordelijkheid sterker afwijkt van het wensbeeld, hun vertrouwen in de landelijke overheid lager is. Dit toont nog eens hoe relevant het is inzicht te hebben in die wensbeelden.

Wij danken Kees Vringer (Planbureau voor de Leefomgeving) als extern lid van de leescommissie voor zijn constructieve commentaar.

Prof. dr. Karen van Oudenhoven-van der Zee (algemeen directeur)

Drs. Marjolijn Olde Monnikhof (plv. directeur)

1 Introductie

De afgelopen decennia hebben veel verschuivingen plaatsgevonden in de verdeling van verantwoordelijkheden tussen overheid, burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties (Blijleven en Kooiker 2022; Van Kersbergen en Vis 2016; Veldheer et al. 2012). Tot voor kort maakte de overheid haar eigen takenpakket steeds compacter.¹ De overheid die vooral veel zaken van bovenaf reguleerde (*top-down*), veranderde naar een overheid die initiatieven van andere partijen in de samenleving ondersteunde. Daarbij bedeede zij deze andere partijen ook steeds meer verantwoordelijkheden toe. Ook burgers, die volgens de troonrede van 2013 'mondiger en zelfredzamer zijn dan vroeger' (Rijksoverheid 2013), moeten op allerlei terreinen een actievere bijdrage leveren dan voorheen het geval was.

Niet alle burgers kunnen echter in dezelfde mate bijdragen aan de grote en complexe uitdagingen waar de samenleving nu voor staat (zie ook Van Oudenhoven-Van der Zee 2023). Omdat niet iedereen voldoende hulpbronnen (zoals inkomen, een sterk netwerk of een goede gezondheid) heeft, is bijvoorbeeld zelfredzaamheid niet voor iedereen vanzelfsprekend (WRR 2017). Daarnaast zijn er niet alleen burgers die zelf geen verantwoordelijkheid *kunnen* dragen, ook niet alle burgers *willen* dat. Bijvoorbeeld omdat zij zich niet kunnen vinden in het doel van de overheid of omdat zij vinden dat bepaalde verantwoordelijkheden bij andere partijen zouden moeten liggen, zoals de overheid of bedrijven (De Kluzenaar et al. 2022).

Als zulke verschillen tussen de opvattingen van de overheid en die van burgers groot worden, kan dat negatieve gevolgen hebben voor zowel het vertrouwen in de overheid als de legitimiteit van het overheidsbeleid. Onvoldoende gehoord en gezien voelen, wat het geval kan zijn als burgers zichzelf of hun perspectief niet herkennen in beleid, worden namelijk veelvuldig genoemd als redenen voor het verlies van vertrouwen in de overheid (Peeters et al. 2020; Miltenburg et al. 2022, zie ook Van Noije et al. 2023). Als het idee dat politieke besluiten de belangen en wensen van (alle) burgers onvoldoende meenemen, of onvoldoende het publieke belang dienen breed gedragen wordt, kan ook de (democratische) legitimiteit van beleid onder druk komen te staan (zie Van Noije et al. 2023). Op termijn kan dit vervolgens afbreuk doen aan de effectiviteit van beleid, omdat burgers niet mee willen werken aan beleid dat niet als legitiem wordt ervaren.

In dit rapport onderzoeken wij daarom hoe burgers de verantwoordelijkheden zouden willen verdelen als zij het voor het zeggen zouden hebben, wat voor verschillen daarbij bestaan tussen verschillende (groepen) burgers en hoe die verklaard kunnen worden. We hanteren hierbij de definitie van verantwoordelijkheid als *taak*, waarbij de taken, lasten en plichten die horen bij een bepaalde sociale rol centraal staan (Bovens 1989; Hart 1968). Wat voor verwachtingen heeft men van burgers, de overheid, bedrijven en maatschappelijke organisaties als het gaat om verantwoordelijkheden? We onderzoeken deze verantwoordelijkheidsverdeling voor een aantal grote maatschappelijke opgaven waar de samenleving voor staat. Deze zijn geselecteerd in het meerjarenplan van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), maar elk van deze opgaven wordt ook door de overheid gezien als een urgent thema: gezond leven, leven lang ontwikkelen, duurzaam energiegebruik, hulp verlenen en bestaanszekerheid (Rijksoverheid 2021).

1.1 Van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving

Om de opvattingen van burgers over de huidige verantwoordelijkheidsverdeling beter te begrijpen, is het goed om inzicht te hebben in de totstandkoming van die verdeling. We geven hier daarom een korte schets van de voornaamste veranderingen in de verantwoordelijkheidsverdeling die in de laatste decennia hebben plaatsgevonden (zie Blijleven en Kooiker 2022 voor een gedetailleerde beleidsanalyse vanaf 2011).

¹ De aandacht voor burgerverantwoordelijkheden lijkt vanaf 2014 naar de achtergrond te verdwijnen. Burgers worden vooral lokaal aangesproken, terwijl de overheid een dienstverlenende rol voor zichzelf ziet. Deze verantwoordelijkheid voor publieke diensten door de overheid wordt tijdens de coronacrisis onderstreept (Blijleven en Kooiker 2022).

Vanaf het eind van de negentiende eeuw, maar met name na de Tweede Wereldoorlog, ontwikkelt Nederland zich naar een verzorgingsstaat. Waar de rol van de rijksoverheid eerder vooral ligt bij grote taken die burgers individueel niet op kunnen pakken (met name veiligheid), begint zij langzaam steeds meer verantwoordelijkheid te nemen voor gemeenschappelijke zaken. Stapsgewijs worden er collectieve verzekeringen en sociale wetten geïntroduceerd. Enkele voorbeelden zijn de Ongevallenwet (in 1901 nog beperkt tot enkele beroepen), de Noodwet-Ouderdomsvoorziening² (nu Algemene Ouderdomswet), de Kinderbijslagwet en de Algemene Bijstandwet. Het uitgangspunt van deze sociale wetgeving is veelal dat de verantwoordelijkheid voor het eigen welzijn primair bij burgers blijft, maar dat degenen die het echt niet meer zelf redden een beroep kunnen doen op voorzieningen vanuit de overheid. Deze situatie verandert echter als in 1983 de Grondwet wordt gewijzigd en een aantal zaken, zoals werkgelegenheid, sociale zekerheid en volksgezondheid, worden vastgelegd als sociale grondrechten. De overheid krijgt daarmee de verantwoordelijkheid toebedeeld om zaken als werkgelegenheid, een schoon milieu en bestaanszekerheid te bevorderen.

Rond diezelfde tijd begint de overheid door politieke besluiten echter ook juist op steeds meer terreinen terug te treden. Er wordt volop ingezet op een efficiënte overheid, met een beroep op de onbetaalbaarheid van de verzorgingsstaat. De overheid wil meer resultaatgericht zijn en blijft de doelen stellen, maar de uitvoering wordt vooral bij de markt gelegd. Dit wordt gezien als een nieuw 'beleidsparadigma', bekend onder de naam *New Public Management* (Osborne 2006). Diverse overheidstaken worden afgestoten en geprivatiseerd vanuit de overtuiging dat dit door concurrentie tot kostenbesparing en betere kwaliteit zal leiden (het marktdenken). Dit gebeurt over tijd bijvoorbeeld met de afschaffing van het ziekenfonds, de privatisering van de energiesector (de Gaswet en Overgangswet), de ambtenarenpensioenen (het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds) en in de ouderenzorg met het sluiten van de verzorgingshuizen. Op verschillende terreinen wordt daarnaast bezuinigd op uitkeringen, denk aan de verlaging en inkorting van uitkeringen in het kader van de Werkloosheidwet, de invoering van de kostendelersnorm³ en de afschaffing van de basisbeurs in het onderwijs. Ook worden diverse verantwoordelijkheden in het sociale domein overgedragen aan lokale overheden, vanuit de veronderstelling dat zij dichterbij de burger staan en daardoor betere (en goedkopere) hulp kunnen bieden. Dit gebeurt bijvoorbeeld met de Participatiewet, Jeugdwet en Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo).

Door het terugtreden van de landelijke overheid vindt er een transitie plaats naar wat later de 'participatiesamenleving' wordt genoemd. Niet alleen gemeenten en bedrijven, maar ook burgers moeten steeds meer verantwoordelijkheden zelf oppakken omdat de overheid terugtreedt. Dit grotere beroep op de burger wordt benadrukt in de troonrede van 2013 waar 'van iedereen die dat kan wordt gevraagd verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar eigen leven en omgeving' (Rijksoverheid 2013), maar was ook eerder al zichtbaar. Verantwoordelijkheden worden zowel via directe als indirecte overheidssturing verplaatst naar burgers. Dat eerste is bijvoorbeeld het geval bij de Participatiewet, waar de overheid burgers met een arbeidsbeperking op een directe manier meer verantwoordelijk stelt voor hun eigen inkomsten. Op andere terreinen zien we dat burgers zelf taken oppakken die de overheid niet meer vanzelfsprekend oppakt (indirecte sturing), zoals bijvoorbeeld mantelzorg. De sluiting van vele verzorgingshuizen leidt er namelijk toe dat burgers zelf langer en meer voor hun naasten moeten zorgen.

Hoewel de veronderstelde noodzaak tot bezuinigingen een belangrijke motivatie is voor meer individuele verantwoordelijkheid van burgers, merken diverse partijen ook op dat burgers niet alleen bereid zijn zich in te zetten voor de samenleving, maar dat deze inzet al langer gaande was. Deze partijen adviseren de overheid daarom om meer oog te hebben voor de kansen van de – al aanwezige – vitale samenleving, en gebruik te maken van het potentieel van actieve burgers dat, op dat moment, nog niet voldoende zou worden benut (ROB 2012; Hajer 2011; WRR 2012; RMO 2013).

² Ook bekend als Noodwet-Drees, naar minister Willem Drees die deze wet invoerde en er immens populair mee werd.

³ Bijstandsgerechtigden worden sinds de invoering van de kostendelersnorm in 2015 gekort op hun uitkering als ze samenwonen met iemand van 21 jaar of ouder. Overigens is het voornemen om dit af te schaffen voor inwonende jongvolwassenen tot 27 jaar (TK 2021/2022).

1.2 Verantwoordelijkheid willen en kunnen nemen

Verantwoordelijkheid toebedelen is een manier om te zeggen dat een bepaalde partij iets moet doen. Maar om burgers daadwerkelijk zelf verantwoordelijkheid te laten nemen, weten we dat het minstens net zo belangrijk is dat zij dit ook willen en kunnen. De participatiesamenleving veronderstelt dat deze bereidheid en mogelijkheid er is, en dit maakt een bepaald mensbeeld van actieve en zelfredzame burgers achter het beleid zichtbaar (WRR 2017; RVS 2021; Van Echtelt et al. 2019). Voor een deel van de bevolking (en op een deel van de terreinen) klopt dat inderdaad ook. Er zijn voorbeelden van groepen mensen die zichzelf organiseren om gezamenlijke doelen te bereiken (in sommige gevallen ondersteund door subsidies van de overheid). Zo zijn er particuliere woonzorgcentra en hospices, is een aanzienlijk deel van de Nederlandse natuur in handen van de vereniging Natuurmonumenten en draait het culturele veld voor een groot deel op vrijwilligers. Een ander voorbeeld is het Broodfonds, een zelfgeorganiseerd financieel vangnet in geval van ziekte, gestart door een groep zelfstandig ondernemers – vanwege het ontbreken van overheidsvoorzieningen. Ook zijn inmiddels ruim 112.000 burgers lid van een energie-coöperatie (HIER en RVO 2021), in lijn met de afspraken in het Klimaatakkoord (hoewel het streven naar 50% lokaal eigendom van de grootschalige energieopwekking op land nog bij lange na niet in zicht is).

Voor lang niet alle mensen geldt echter dat zij meer verantwoordelijkheid *kunnen* dragen. Zo kan gebrek aan ondersteuning een belemmerende factor zijn (Maslowski 2019). Ook de weg vinden naar de juiste informatie of ondersteuning is voor sommigen te moeilijk of onduidelijk (Kromhout et al. 2018; Van Klaveren et al. 2017). Het nemen van verantwoordelijkheid is daarmee makkelijker voor de ene burger dan voor de andere. In hoeverre mensen meer verantwoordelijkheid kunnen dragen, hangt af van een combinatie van factoren. Denk aan opleiding, financiële situatie of maatschappelijke positie. Ook het vermogen om informatie te wegen en rationele keuzes te maken, het zogenoemde doenvermogen van mensen, speelt een rol (WRR 2017). Dit is tevens zichtbaar bij burgerinitiatieven, die vooral lijken weggelegd voor een selecte groep burgers; oudere, hbo-/wo-opgeleide mensen zonder migratieachtergrond, die beschikken over diverse vormen van kapitaal (Hurenkamp et al. 2006; Den Ridder en Dekker 2019; Hurenkamp en Rooduijn 2009).⁴

Het *kunnen* van mensen is voor veel, zo niet alle, burgers begrensd, waardoor overvraging op de loer ligt. Neem bijvoorbeeld de Participatiewet. Die beoogt om mensen met een arbeidsbeperking of afstand tot de arbeidsmarkt aan het werk te krijgen, terwijl een groot deel van deze groep zelf aangeeft daar niet toe in staat te zijn (Van Echtelt et al. 2019). Overvraging kan ook ontstaan als er op meerdere terreinen meer inzet van burgers wordt gevraagd. Mensen combineren meestal al veel verschillende rollen (denk aan die van werknemer, ouder, partner, vrijwilliger of studerende) met bijbehorende verantwoordelijkheden (Roeters 2018). Het nemen van nog meer verantwoordelijkheid kan hierdoor worden verhinderd, of het kan zorgen voor overbelasting (Olsthoorn en Roeters 2023; Maslowski 2019). Dit laatste is al jaren een probleem in de mantelzorg: een kwart van de mantelzorgers die lang en intensief hulp verleent, geeft aan ernstig belast te zijn (De Boer et al. 2020).

Ook zijn burgers begrensd in hun bevoegdheden, waardoor ze sommige zaken moeilijk zelf kunnen organiseren. Zo kunnen burgers geen formele regels opstellen, zoals bijvoorbeeld het opleggen van belastingen aan bedrijven, laat staan dat zij deze kunnen handhaven. En ook als bepaalde taken in theorie wel door burgers gerealiseerd kunnen worden, is de vraag of dat altijd even wenselijk is vanuit budgettair opzicht. Een centrale overheid kan dingen namelijk vaak ook een stuk efficiënter regelen dan als dit aan individuele burgers wordt overgelaten. Denk aan een gemeentelijk afvalverwerkingssysteem in plaats van individuele burgers zelf afval te laten verwerken.

Het is daarnaast niet altijd zo dat burgers een extra stapje willen zetten als de overheid een stapje terug doet. Een reden dat burgers niet meer willen doen kan zijn dat zij dit – om wat voor reden dan ook – niet kunnen. Maar ook als burgers wel meer zouden kunnen doen, kan er sprake zijn van verminderde bereidheid. Zo kan niet iedereen zich vinden in de doelen die de overheid stelt; men kan een

⁴ Er zijn ook studies die laten zien dat burgerinitiatieven op lokaal niveau ook op betrokkenheid van praktisch opgeleiden, vrouwen, jongeren en mensen met een migratieachtergrond kunnen rekenen (Tonkens en Verhoeven 2011).

tegenovergesteld doel belangrijker vinden of het onderliggende probleem waar een doel op gestoeld is niet erkennen. Ook kan het zo zijn dat burgers zichzelf niet altijd als de aangesproken partij zien, wat bijvoorbeeld goed zichtbaar is bij het tegengaan van klimaatverandering. Burgers zijn best bereid om zelf een bijdrage te leveren, maar vinden wel dat met name het bedrijfsleven en de overheid meer verantwoordelijkheid moeten nemen (De Kluzenaar en Flore 2021; Mouter et al. 2021; Van der Griendt en Van der Lelij 2021). En hoewel we eerder schreven dat er steeds meer burgers zijn die actief bijdragen aan de energietransitie, blijkt uit onderzoek ook dat in ieder geval een deel van de burgers dit eigenlijk een overheidstaak vindt (De Kluzenaar et al. 2022).

1.3 Over dit onderzoek

Het veranderende overheidsbeleid van de afgelopen decennia, in combinatie met de kanttekeningen over het willen en kunnen van burgers, roept de vraag op hoe burgers zelf de verantwoordelijkheden zouden willen verdelen. Hoewel uit de voorgaande sectie blijkt dat hier op sommige terreinen al het een en ander over bekend is, is dit naar ons weten nog niet eerder op een systematische manier onderzocht en over verschillende maatschappelijke opgaven heen. Eerder onderzoek kan daardoor geen directe uitspraken doen over verschillen tussen maatschappelijke opgaven, of over trends in hoe burgers kijken naar de verantwoordelijkheidsverdeling. Met ons onderzoek beogen we juist dat te doen.

Omdat dit onderzoek onderdeel is van een groter onderzoeksproject over de visies van de overheid en die van burgers op de verantwoordelijkheidsverdeling, biedt ons onderzoek bovendien de mogelijkheid om deze opvattingen van burgers op een later moment met de visie vanuit beleid te vergelijken (zie kader 1.1 voor een overzicht van het project ‘Verschuivende verantwoordelijkheden’). Door te vergelijken hoe burgers en de overheid naar verantwoordelijkheden kijken, kunnen we inzicht krijgen in de terreinen waarop deze visies wel of juist niet met elkaar corresponderen. Dat is relevant voor politiek en beleid, want perspectieven van burgers die sterk afwijken van het beleid dat wordt uitgezet kunnen leiden tot wantrouwen of illegitiem beleid.

In dit rapport kijken we daarom naar de visies van burgers op zowel de huidige als de gewenste verdeling van verantwoordelijkheden tussen burgers zelf, gemeenten, de landelijke overheid, bedrijven en maatschappelijke organisaties. Dit doen we voor een vijftal grote opgaven die naar verwachting in de komende tijd (of nu al) voor politieke, beleidsmatige en maatschappelijke discussies gaan zorgen:

- **Gezond leven:** met een focus op preventie en gezond ouder worden. Er is een toename zichtbaar in ziekten waar leefstijlfactoren een grote rol in spelen (bv. obesitas, hart- en vaatziekten, kanker). Gecombineerd met een sterk vergrijzende samenleving, zal dit steeds meer druk zetten op een al overbelaste gezondheidszorg. Het huidige overheidsbeleid zet voornamelijk in op preventieve maatregelen, door een gezonde leefstijl te stimuleren en daarover te informeren (zie ook het Nationaal Preventieakkoord).
- **Leven lang ontwikkelen:** het ontwikkelen en bijhouden van kennis gedurende het leven. De samenleving verandert razendsnel als gevolg van onder andere technologisering. Door de vaardigheden en kennis van burgers mee te ontwikkelen, krijgen zij zelf meer regie over de eigen loopbaan en kan de arbeidsmarkt meebewegen met grote veranderingen.
- **Duurzaam energiegebruik:** Door opwarming van de aarde verandert het klimaat, wat grote gevolgen heeft voor mens, natuur en milieu. De uitstoot van broeikasgassen speelt daarbij een belangrijke rol. Eén oplossing die bijdraagt aan het tegengaan van verdere opwarming van de aarde is het verduurzamen van energiegebruik.
- **Hulp verlenen:** Zorg en hulp verlenen aan hulpbehoevende naasten. Er is een tekort aan geld en personeel in de gezondheidszorg. Door de vergrijzing zal de overbelasting van de zorg de komende decennia nog verder toenemen. Als mensen zelf langdurige zorg bieden aan naasten kan de professionele zorg uitgesteld of (deels) ontlast worden.
- **Bestaanszekerheid:** Niet iedereen is in staat om zelf voldoende inkomen te genereren om te kunnen voorzien in basisbehoeften zoals een woning, voeding en kleding. Dit speelt des te meer in de huidige tijden van hoge inflatie en woningnood.

Kader 1.1 Deelstudies ‘Verschuivende verantwoordelijkheden’ 2021-2023

In het project ‘Verschuivende verantwoordelijkheden’ onderzoekt het SCP de visies van de overheid en burgers op de verdeling van verantwoordelijkheden omtrent een aantal maatschappelijke opgaven. Er wordt daarbij gekeken naar rollen voor de volgende actoren: overheid, burgers, maatschappelijke organisaties en het bedrijfsleven. De verschillende deelstudies vullen elkaar aan en versterken elkaar.

- **Beleidsanalyse overheidsvisies op verantwoordelijkheid 2011-2022.** In deze studie worden de veranderende beleidsvisies van de overheid op de verantwoordelijkheidsverdeling onderzocht, aan de hand van sturingsparadigma’s. Daarin wordt een golfbeweging gevonden waarbij er nu hernieuwde aandacht is voor de rol van de burger, maar waarbij nog onduidelijk is of burgers deze keer echte zeggenschap krijgen (Blijleven en Kooiker 2022).
- **Focusgroeponderzoek naar de visies van burgers en lokale ambtenaren op de verantwoordelijkheidsverdeling en voorwaarden voor aanvaarding van diverse verdelingen bij de casus lokale opwekking van duurzame energie.** Hoewel burgers en lokale ambtenaren het niet helemaal eens zijn over welke verdeling het meest haalbaar en wenselijk is, vinden zij elkaar wel op de sociaal-maatschappelijke doelen die belangrijk zijn bij het realiseren van deze grote energieprojecten (De Kluzenaar et al. 2022).
- **Dit huidige onderzoek.** Via vragenlijstonderzoek worden burgervisies op de huidige en gewenste verantwoordelijkheidsverdeling voor vijf maatschappelijke opgaven geanalyseerd: gezond leven, leven lang ontwikkelen, duurzaam energiegebruik, hulp verlenen en bestaanszekerheid. Met dit grootschalig kwantitatieve onderzoek beogen we enerzijds een zo representatief mogelijk beeld te krijgen van burgervisies op de verantwoordelijkheidsverdeling en anderzijds een beeld te krijgen van verschillen in visies tussen groepen of segmenten in de samenleving.
- **Beleidsanalyses op de beleidsvisies van de rijksoverheid over de verantwoordelijkheidsverdeling binnen twee actuele beleidsterreinen: ‘leven lang ontwikkelen’ en ‘hernieuwbare energie op land’.** Deze beleidsvisies worden geconfronteerd met de burgervisies op dezelfde terreinen.
- **Synthese.** De beleid- en burgervisies over de verdeling van verantwoordelijkheden worden hierin samengebracht en in een breder perspectief geplaatst.

Het bestuderen van deze vijf opgaven doen we enerzijds om een beeld van de visies van burgers op de verantwoordelijkheidsverdeling van elke opgave te verkrijgen. Anderzijds willen we ook over opgaven heen meer algemene conclusies kunnen trekken over de verdeling van verantwoordelijkheden in de ogen van burgers. De gekozen opgaven bestrijken daarom een divers (weliswaar incompleet) terrein van grote opgaven waar de maatschappij volgens de overheid voor staat. Er is bewust gekozen voor opgaven die het dagelijks leven van burgers raken én waar zij een partij zijn die verantwoordelijkheden kan oppakken (ongeacht of dat gewenst is). We zijn er ons ervan bewust dat we hiermee diverse andere maatschappelijke uitdagingen buiten beeld laten die ook belangrijk en urgent zijn, zoals de krappe woningmarkt, duurzame landbouw of de onvoorspelbare migrantenstroom.

De gekozen vijf opgaven zijn onderscheidend op verschillende vlakken. Sommige opgaven raken (vrijwel) iedereen op persoonlijk niveau, zoals het geval is bij ‘gezond leven’, andere doen een beroep op de solidariteit met minder welgestelde burgers, zoals ‘bestaanszekerheid’. Bij sommige opgaven is er van oudsher weinig overheidsbemoeienis, zoals bij ‘gezond leven’ of ‘leven lang ontwikkelen’, terwijl dat bij ‘bestaanszekerheid’ wel al langere tijd het geval is. Daarnaast is ‘hulp verlenen’ juist als maatschappelijke opgave naar voren gekomen door de verschuiving naar een kleinere overheid. Met deze diversiteit aan opgaven hopen we een brede blik op de verantwoordelijkheidsverdeling vanuit het burgerperspectief te krijgen. De algemene onderzoeksvraag die daarbij centraal staat is:

Hoe kijken burgers naar de verantwoordelijkheidsverdeling tussen burgers, landelijke overheid, gemeenten, bedrijven en maatschappelijke organisaties bij de aanpak van de volgende vijf maatschappelijke opgaven: gezond leven, leven lang ontwikkelen, duurzamer energiegebruik, hulp verlenen en bestaanszekerheid?

Deze onderzoeksvraag beantwoorden we via een vijftal deelvragen. Omwille van de leesbaarheid zijn deze ingekort. ‘De verantwoordelijkheidsverdeling’ staat daarbij altijd voor de verdeling van verantwoordelijkheden tussen burgers, landelijke overheid, gemeenten, bedrijven en maatschappelijke organisaties. Met ‘de vijf opgaven’ wordt bedoeld op de volgende vijf maatschappelijke opgaven: gezond leven, leven lang ontwikkelen, duurzaam energiegebruik, hulp verlenen en bestaanszekerheid.

- 1 Hoe denken burgers dat de verantwoordelijkheidsverdeling er nu uit ziet bij de vijf opgaven?
- 2 Hoe zouden burgers de verantwoordelijkheidsverdeling er graag uit willen laten zien bij de vijf opgaven?
- 3 Hoe verschilt de gewenste verantwoordelijkheidsverdeling (deelvraag 2) van de gepercipieerde huidige verantwoordelijkheidsverdeling (deelvraag 1) op de vijf opgaven?
- 4 Welke verschillen en overeenkomsten zijn er tussen de vijf opgaven?
- 5 Welke verschillen en overeenkomsten zijn er tussen (groepen) mensen?
Hierbij kijken we naar politieke oriëntatie, vertrouwen in andere mensen en in de overheid, politiek cynisme, inkomen, opleiding en de beschikbaarheid van hulpbronnen. In hoofdstuk 5 lichten we toe waarom juist deze factoren interessant zijn in het kader van de verdeling van verantwoordelijkheden.

1.4 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 lichten we de dataverzameling, methoden en analyses van dit onderzoek toe. Hoofdstukken 3 tot en met 5 bevatten de empirische bevindingen die uit ons onderzoek naar voren komen. In hoofdstuk 3 beschrijven we voor elk van de gekozen vijf maatschappelijke opgaven hoe burgers de verdeling van verantwoordelijkheden nu zien en deze graag zouden willen zien. Ook gaan we in dit hoofdstuk in op de taken die men ziet voor burgers en voor de overheid bij ieder van deze maatschappelijke opgaven. In hoofdstuk 4 trekken we deze vragen breder en onderzoeken we de verschillen en overeenkomsten in visies op de verantwoordelijkheidsverdeling tussen opgaven. In hoofdstuk 5 onderzoeken we vervolgens de verschillen en overeenkomsten in visies op de verantwoordelijkheidsverdeling tussen (groepen) mensen. Ten slotte beschouwen en duiden we de bevindingen uit deze hoofdstukken in hoofdstuk 6. We sluiten dat hoofdstuk af door, op basis van onze inzichten, handvatten te bieden voor de overheid en beleidsontwikkeling.

2 Het onderzoek

2.1 Dataverzameling

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden werd gekozen voor een vragenlijststudie. Dit biedt de mogelijkheid om de perspectieven van relatief veel en diverse burgers te verzamelen, wat van belang is voor het onderzoeken van verschillen in perspectieven tussen (groepen) mensen (deelvraag 4). Data werden verzameld in september 2022 via het LISS-panel van Centerdata (LISS staat voor Langlopende Internet Studies voor de Sociale wetenschappen). Het LISS-panel is gebaseerd op een aselechte steekproef van de Nederlandse bevolking uit het basisdataregister van het CBS, in totaal bestaande uit ongeveer 7500 personen in 5000 huishoudens. Voor dit onderzoek werd ingezet op een steekproef van 3000 respondenten. Belangrijke criteria waren dat alle respondenten 18 jaar of ouder waren en dat er maximaal een persoon per huishouden werd meegenomen. Uiteindelijk werden ruim 4500 panelleden uitgenodigd, waarvan er 3321 ook daadwerkelijk de vragenlijst invulden (een responspercentage van 73%, vergelijkbaar met eerdere LISS-onderzoeken).

Deelname aan het LISS-panel vindt exclusief plaats via uitnodiging, men kan zich niet zelf aanmelden. Dit gebeurt op deze manier om een doelgroep te kunnen selecteren die zo representatief mogelijk is voor de Nederlandse samenleving. Als huishoudens niet beschikken over een computer en/of internet kunnen zij de benodigde apparatuur lenen zodat ze toch deel kunnen nemen. Desondanks zijn er enkele groepen in de samenleving die toch ondervertegenwoordigd zijn in het panel, bijvoorbeeld jongeren of mensen met een migratieachtergrond, waar wij voor corrigeren in ons onderzoek. Ook zijn er juist groepen die oververtegenwoordigd zijn, zoals 50-plussers, mensen met een hbo-/wo-opleiding en alleenstaanden. Dit zorgt ervoor dat de steekproef niet een geheel representatieve afspiegeling van de bevolking vormt. Op twee manieren corrigeren we voor een deel van deze selectiviteit. Om de leeftijdsverdeling met relatief veel oudere deelnemers tegen te gaan werden er 50 extra jongeren (18 tot en met 24 jaar) geselecteerd (de meest ondervertegenwoordigde leeftijdsgroep in het panel).⁵ Ten tweede wordt er in alle analyses in dit rapport gebruikgemaakt van een weegfactor op basis van geslacht, leeftijd, opleiding en huishoudsamenstelling. Dit betekent dat de data van mensen uit een ondervertegenwoordigde groep zwaarder meewegen, waardoor de representativiteit vergroot wordt. Als we in het rapport de bevindingen beschrijven, spreken we daarom niet over 'de respondenten van dit onderzoek', maar over burgers of mensen. We refereren enkel naar deelnemers of respondenten in relatie tot het lezen of invullen van de vragenlijst. De toegepaste weegfactoren gaan van een minimale factor van 0,27 tot een maximale factor van 5,8 (waarbij slechts 0,6% een weegfactor boven de 4 toegewezen kreeg). Uiteraard kan deze weegfactor niet corrigeren voor groepen die volledig ontbreken in het panel, zoals mensen die niet of slecht de Nederlandse taal begrijpen of mensen met een verstandelijke beperking. Zie bijlage A voor meer informatie over de steekproef en de weging daarvan, te vinden via www.scp.nl bij dit rapport.

2.2 De vragenlijst

Totstandkoming

De vragenlijst is samengesteld op basis van de onderzoeksvragen, bestaande literatuur en overleg met inhoudelijke experts binnen het Sociaal en Cultureel Planbureau. Na totstandkoming van deze initiële vragenlijst werd deze in drie fasen getest, in de eerste twee fasen op begrijpelijkheid van de vragenlijst en in een derde fase om eventuele patronen in antwoorden te onderzoeken. Zie bijlage A voor meer informatie.

⁵ Voor toekomstig gebruik van deze data werden ook 25 extra zelfstandig ondernemers geselecteerd.

Inhoud

We geven in deze sectie een samenvatting van de inhoud van de vragenlijst (voor de volledige vragenlijst, zie bijlage A). Deelnemers beginnen de vragenlijst met een korte inleiding over het thema van de vragenlijst en de verschillende partijen waarin we geïnteresseerd zijn. Ook wordt aangegeven wat er hier met het begrip verantwoordelijkheid wordt bedoeld: 'Met verantwoordelijkheid bedoelen we dat er actie verwacht wordt van deze partijen, of dat er een afspraak is wat elke partij zou moeten doen.' Er wordt vervolgens benadrukt dat iedere partij op zijn eigen manier verantwoordelijkheid kan nemen, gevolgd door enkele voorbeelden.

De vragenlijst bestaat uit zeven onderdelen. In het eerste deel wordt deelnemers gevraagd in welke mate zij het eens of oneens zijn met een set algemene stellingen over verantwoordelijkheid, zoals 'De overheid moet bedrijven verplichten bij te dragen aan gemeenschappelijke doelen, zoals een schone leefomgeving' en 'De overheid is te veel van mij gaan vragen'. Daarna volgen vijf vragenblokken over de verantwoordelijkheidsverdeling op de geselecteerde maatschappelijke opgaven. Om de lengte van de vragenlijst te beperken tot 30 minuten (een lengte waar respondenten van het LISS-panel aan gewend zijn) worden er voor iedere deelnemer willekeurig drie van de vijf opgaven geselecteerd.⁶ In deze blokken wordt een korte inleiding van de opgave gegeven en gevraagd hoe belangrijk de respondent de opgave vindt. Ook wordt het doel van de overheid omtrent deze opgave beschreven en gevraagd in welke mate iemand het ermee of oneens is dat dit een doel van de overheid is. Daarna volgen vragen over de perceptie van de huidige verdeling van verantwoordelijkheden en de gewenste verdeling van verantwoordelijkheden. Hoewel er in de praktijk veel factoren en afwegingen een rol spelen bij het verdelen van verantwoordelijkheden, is deelnemers niet expliciet gevraagd hier rekening mee te houden. Bij beide soort vragen wordt onderscheid gemaakt tussen vijf partijen: burgers, gemeenten, de landelijke overheid, maatschappelijke organisaties en bedrijven.

Uit het cognitief testen van de vragenlijst (de testen op begrijpelijkheid) bleek dat deelnemers niet altijd duidelijk voor ogen hadden welke maatschappelijke organisaties een rol spelen bij iedere opgave. Daarom worden er in toelichtingen onder deze vragen voorbeelden gegeven van maatschappelijke organisaties die actief zijn met de opgave (zie tabel A.2 in bijlage A). Bij bedrijven werd aangegeven dat het hier om alle bedrijven van groot naar klein gaat. We kunnen niet controleren of deelnemers bij het invullen van de vragenlijst ook daadwerkelijk deze brede definitie gehanteerd hebben. Het is daarom mogelijk dat sommige deelnemers voornamelijk aan grote multinationals dachten, terwijl anderen focusten op zelfstandig ondernemers. Bij de 'landelijke overheid' kwam uit onze tests vooraf geen onduidelijkheid naar voren. Desondanks bestaat deze partij wel uit zeer diverse onderdelen, zoals de regering, ministeries, uitvoeringsdiensten, inspectiediensten, Eerste en Tweede Kamer. Omdat we de vragenlijst niet te complex wilden maken, hebben we ervoor gekozen om naar de landelijke overheid als één geheel te vragen, maar mogelijk hebben dus niet alle deelnemers hetzelfde beeld voor ogen als ze denken aan 'de landelijke overheid'.

Deelnemers die bij de gewenste verdeling minimaal iets van verantwoordelijkheid zien voor burgers, wordt gevraagd welke taken zij voor burgers weggelegd zien. Er wordt hun daarbij een standaardlijst van antwoordopties voorgelegd, die door middel van voorbeelden toegespitst is op elk van de opgaven. Een aantal voorbeelden zijn het aanleren van gewenst gedrag, het zoeken van hulp en het zelf in actie komen in de eigen omgeving. Ook kunnen deelnemers een eigen antwoord invullen. Om inzicht te krijgen in de voornaamste taken die bij burgers belegd moeten worden, wordt deelnemers gevraagd de voor hen belangrijkste taken te kiezen, met een maximum van drie. Ook vragen we onder welke voorwaarden zij zelf (nog) meer verantwoordelijkheid zouden willen nemen, wederom met een standaardlijst van voorwaarden. Voorbeelden hiervan zijn het hebben van voldoende tijd, het hebben van voldoende geld en het krijgen van de juiste ondersteuning, maar men kan ook een eigen antwoord invullen. Om ook hier inzicht te krijgen in de belangrijkste voorwaarden werd respondenten gevraagd maximaal drie voorwaarden te kiezen. Er is ook de optie om aan te geven dat men al het maximale doet of op het moment niet bereid is meer verantwoordelijkheid te nemen. Ten slotte wordt deelnemers die bij de gewenste

⁶ Het aantal respondenten dat de vragen over de opgaven beantwoordde was daardoor lager dan bij de algemene vragen, tussen de 1930 en 2011.

verdeling minimaal iets van verantwoordelijkheid zagen voor gemeenten en/of de landelijke overheid, gevraagd welke taken zij voor de overheid weggelegd zien. Ook hier kan men uit een lijst van antwoord-opties kiezen, of deze met een eigen antwoord aanvullen. De rollen die de Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB 2012) heeft geformuleerd werden hierbij gebruikt als uitgangspunt van mogelijke overheidstaken: loslaten, faciliteren, stimuleren, registreren en reguleren (zie kader 2.1 voor een korte uitleg en voorbeelden). Om wederom inzicht te krijgen in de voornaamste overheidstaken worden deelnemers ook hier gevraagd de voor hen belangrijkste taken te kiezen, met een maximum van drie.

Het stellen van een maximaal aantal antwoorden komt met zowel voor- als nadelen. Het voornaamste voordeel voor het huidige onderzoek is dat dit maximum deelnemers dwingt om enkel de belangrijkste taken of voorwaarden te kiezen, waardoor er inzicht ontstaat in het relatieve belang van die taken en voorwaarden. Het geeft inzicht in waar de prioriteiten moeten liggen. Een mogelijk nadeel is dat het de interpretatie van de bevindingen wat complexer maakt. Als een deelnemer een bepaalde taak of voorwaarde niet kiest, betekent dat niet automatisch dat deze persoon deze taak of voorwaarde niet relevant vindt. Het betekent enkel dat de deelnemer deze taak of voorwaarde niet als een van de drie belangrijkste taken of voorwaarden ziet.

De vragenlijst sluit af met een vragenblok gericht op persoonskenmerken, zoals politieke oriëntatie, vertrouwen in andere burgers, bedrijven en de overheid, en beschikbare hulpbronnen. Onze eigen vragenlijst bevat geen vragen over algemene achtergrondkenmerken. Vanwege de deelname in een panel beschikt Centerdata voor iedere deelnemer over een algemene (en actuele) set achtergrondkenmerken, zoals leeftijd, opleiding of inkomen, die voor ieder onderzoek bij het LISS-panel gebruikt kunnen worden.

Burgerperspectief

We zijn in dit onderzoek geïnteresseerd in de opvattingen van burgers. Met andere woorden, de percepties van onze deelnemers staan centraal. Percepties zijn niet altijd accuraat en kunnen gestoeld zijn op tal van zaken. Antwoorden van deelnemers zijn een reflectie van hun eigen gedachten en wensen, maar kunnen ook beïnvloed worden door verschillende denkbeelden. En hoewel we deelnemers op een aantal plekken in de vragenlijst ondersteunende informatie geven (zoals introducties van opgaven of voorbeelden van maatschappelijke organisaties), is het onmogelijk om daar volledig in te zijn. Daarom kan onvolledige of zelfs onjuiste informatie over een onderwerp de antwoorden van deelnemers ook beïnvloeden. Een voorbeeld is de vraag over de huidige verdeling van verantwoordelijkheden; deelnemers weten wellicht niet hoe op dit moment de taken precies verdeeld zijn tussen de verschillende partijen. Hoe respondenten de huidige verantwoordelijkheidsverdeling interpreteren is daarom niet noodzakelijk een accurate reflectie van de werkelijke verantwoordelijkheidsverdeling. Dat is ook niet het doel van dit onderzoek, want wij zijn geïnteresseerd in de perceptie van de burger. Deze percepties zijn namelijk de werkelijkheid van burgers en daarmee ook de werkelijkheid van waaruit zij naar (het functioneren van) de overheid kijken.

2.3 Data-analyse

Zoals eerder benoemd zijn alle analyses in dit rapport gedaan op basis van gewogen data. Afhankelijk van de uitkomstvariabele werd gekozen voor een ordinale, binominale of lineaire regressie gekozen. Omdat dezelfde deelnemers de vragen van meerdere opgaven invulden, werd bij vergelijkingen tussen opgaven door middel van een *within persons*-benadering met deze afhankelijkheid van data rekening gehouden. In hoofdstuk 5, waar verschillen tussen groepen centraal staan, worden stapsgewijze analyses gehanteerd. Eerst wordt de relatie tussen elke indicator en de mate van verantwoordelijkheid in een separaat model getest om verschillen te beschrijven. Vervolgens doen we een, meer verklarende, dominantie-analyse waarin al deze indicatoren gezamenlijk in één model getest worden om te kijken welke variabelen het sterkst samenhangen met de verantwoordelijkheidsverdeling. Dit doen we omdat variabelen onderling kunnen samenhangen. Alle verschillen die in de tekst worden genoemd, zijn significant op basis van een significantieniveau van $p < 0,05$.

Kader 2.1 Rollen van de overheid

In het rapport *Loslaten in vertrouwen* introduceert de Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB) een overheidsparticipatietrap met vijf mogelijke rollen voor de overheid op verschillende niveaus (ROB 2012: 67-68). Hier beschrijven we hoe de ROB deze rollen definieert. In de vragenlijst werden deze rollen gebruikt als uitgangspunt van overheidstaken, maar waren de rollen zelf niet zichtbaar voor deelnemers. Onder elke rol wordt een voorbeeld gegeven van de manier waarop deze in onze vragenlijst invulling krijgt, vanuit de opgave leven lang ontwikkelen.

- **Loslaten.** Wanneer de overheid een taak helemaal loslaat, heeft ze inhoudelijk noch in het proces enige bemoeienis.
De overheid moet het organiseren van blijven leren en ontwikkelen loslaten en aan burgers overlaten.
 - **Faciliteren.** De overheid kiest een faciliterende rol als het initiatief van elders komt en zij er belang in ziet om dat mogelijk te maken.
De overheid moet ondersteuning bieden, bijvoorbeeld mensen informeren over het aanbod van cursussen voor bijscholing of omscholing.
 - **Stimuleren.** Een trede hoger heeft de overheid wel de wens dat bepaald beleid of een interventie van de grond komt, maar de realisatie daarvan laat ze over aan andere partijen. Ze zoekt slechts naar mogelijkheden om die partijen in beweging te krijgen.
De overheid moet gewenst gedrag stimuleren, bijvoorbeeld via een financiële vergoeding vooraf of na afronding van een cursus.
 - **Regisseren.** Wanneer de overheid kiest voor regisseren hebben andere partijen ook een rol, maar de overheid hecht er belang aan wel de regie te hebben.
De overheid moet zorgen dat opleidingscentra door het hele land verschillende opleidingen aanbieden.
 - **Reguleren.** Bovenaan de trap staat het zwaarste instrument dat de overheid kan inzetten, namelijk regulering door wet- en regelgeving. Als consequentie van dit middel kan de overheid regels ook handhaven en overtreding daarvan sanctioneren.
De overheid moet regels stellen, bijvoorbeeld verplicht stellen dat mensen elke vijf jaar een bijscholingscursus afronden.
-

3 Burgervisies op de verantwoordelijkheidsverdeling van maatschappelijke opgaven

In dit hoofdstuk analyseren we hoe burgers kijken naar de verantwoordelijkheidsverdeling voor de vijf onderzochte maatschappelijke opgaven: gezond leven, leven lang ontwikkelen, duurzaam energiegebruik, hulp verlenen en bestaanszekerheid. Bij elk van deze opgaven kijken we hoe belangrijk burgers de opgave vinden, en in hoeverre ze het ermee eens zijn dat de overheid op die opgaven een bepaald doel heeft. We vragen hoe burgers denken dat de verantwoordelijkheid nu verdeeld is en hoe hun gewenste verdeling tussen burgers, gemeenten, de landelijke overheid, maatschappelijke organisaties en bedrijven eruit ziet. Ten slotte onderzoeken we per opgave uit wat voor taken de gewenste verantwoordelijkheden van burgers en overheid zouden kunnen bestaan. Dit is alleen gevraagd aan mensen die minimaal enige verantwoordelijkheid voor de overheid (landelijke overheid/gemeenten) of burgers zagen, wat voor bijna alle deelnemers het geval was.⁷ Ook vroegen we uit onder welke voorwaarden men bereid is om zelf (nog) meer verantwoordelijkheid nemen voor deze opgave.

Voor een analyse van verschillen en overeenkomsten *tussen* deze opgaven, verwijzen we naar hoofdstuk 3. In dit en de volgende twee hoofdstukken geldt dat waar we aangeven dat er verschillen zijn, zijn deze ook getest en statistisch significant zijn (bij $p < 0,05$).

3.1 Gezond leven

Burgervisies in het kort

Burgers vinden dat burgers zelf de meeste verantwoordelijkheid moeten houden voor zo gezond mogelijk leven, met name door het aanleren van gezonder gedrag. Een kwart lijkt die taak overigens vooral voor andere burgers te zien en vindt dat zij zelf al het maximale doen. Burgers zouden graag zien dat bedrijven en de overheid meer verantwoordelijkheid nemen dan ze nu in hun ogen doen. Veel gekozen taken voor de overheid zijn het stimuleren van gewenst gedrag en ervoor zorgen dat scholen kinderen leren wat gezond leven is.

De opgave gezond leven werd op deze manier geïntroduceerd aan onze deelnemers:

Veel mensen vinden een gezond lichaam en een gezonde geest erg belangrijk. Ook voor de samenleving is het belangrijk dat mensen zo gezond mogelijk zijn en leven.

Het overgrote deel van de mensen bleek het inderdaad (heel erg) belangrijk te vinden dat mensen in Nederland zo gezond mogelijk leven (89%). Deelnemers werd vervolgens uitgelegd dat het een doel van de overheid is om te voorkomen dat mensen ziek worden en dat mensen zo lang mogelijk gezond blijven door zo gezond mogelijk te leven. Een meerderheid gaf aan het er (helemaal) mee eens te zijn dat de overheid dit als doel heeft (70%). 8% vindt het wel belangrijk dat mensen zo gezond mogelijk leven, maar vindt niet dat dit een overheidsdoel moet zijn.

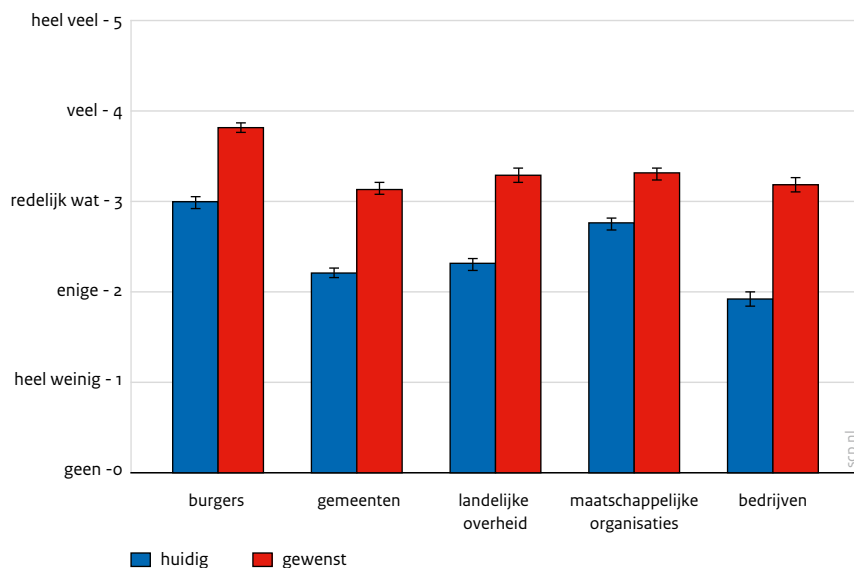
Burgers moeten de meeste verantwoordelijkheid nemen (en dat doen ze in hun ogen al)

Deelnemers geven aan dat zij denken dat de meeste verantwoordelijkheid voor gezond leven nu bij burgers ligt (zie blauwe balkjes in figuur 3.1). Daarna volgen maatschappelijke organisaties, de landelijke overheid en gemeenten. Bedrijven nemen volgens deelnemers nu de minste verantwoordelijkheid voor gezond leven. Als burgers het zelf voor het zeggen hadden, zouden ze ook graag willen dat burgers de meeste

⁷ De taken zijn alleen voorgelegd aan deelnemers die minimaal enige mate van verantwoordelijkheid zagen voor de overheid (landelijke overheid en/of gemeenten) en voor burgers. Dit was bij alle opgaven voor de overheid 98% of 99% en bij burgers tussen 97% en 99% van de deelnemers.

verantwoordelijkheid nemen voor gezond leven, zoals nu ook al het geval is volgens hen (zie rode balkjes in figuur 3.1). Daarna volgen de landelijke overheid en maatschappelijke organisaties, en als laatste bedrijven en gemeenten, die nog steeds gemiddeld ‘redelijk wat verantwoordelijkheid’ zouden moeten dragen. Ten opzichte van de situatie zoals ze die nu zien, willen burgers wel dat alle partijen meer verantwoordelijkheid gaan nemen (zie het verschil tussen de blauwe en rode balkjes in figuur 3.1). Volgens hen moeten bedrijven de grootste stap zetten, gevolgd door gemeenten en de landelijke overheid. Hoe die verantwoordelijkheid er voor de landelijke overheid, gemeenten en burgers uit zou moeten zien hebben we ook uitgevraagd bij deelnemers.

Figuur 3.1 Huidige en gewenste mate van verantwoordelijkheid bij gezond leven, per partij, 2022 (in gemiddelden)^a

a De verticale streepjes rondom de gemiddeldes geven het 95%-betrouwbaarheidsinterval weer. Dit wordt gebruikt als indicatie voor de nauwkeurigheid van de schatting.

Bron: SCP (VV2022)

Overheid moet gezond gedrag stimuleren, burgers zelf moeten vooral gezond gedrag aanleren

Vervolgens hebben we aan deelnemers gevraagd welke taken zij vinden horen bij de verantwoordelijkheid van de overheid en welke bij die van burgers (zie tabel B.1 en B.2 in bijlage B). Zij konden hier kiezen uit maximaal drie voorgelegde opties of een eigen optie noemen. Opties die voor de overheid zeer vaak werden aangevinkt waren het stimuleren van gewenst gedrag (67% heeft dit aangevinkt, bv. fruit en groente of sportlidmaatschappen goedkoper maken) en zorgen dat scholen aan kinderen leren wat gezond leven is (44%). Zoals in hoofdstuk 2 al is aangegeven, betekent dit niet noodzakelijk dat de rest van de deelnemers erop tegen is dat de overheid dergelijke taken oppakt. Het kan ook betekenen dat zij niet aangevinkte taken óók een taak voor de overheid vinden, maar drie andere antwoordopties prefereerden. De minst gekozen optie was om het organiseren van gezond leven los te laten en aan burgers over te laten (6%). Dus hoewel men wel overwegend vindt dat burgers de grootste verantwoordelijkheid moeten dragen, vindt slechts een klein deel dat de overheid dit helemaal los zou moeten laten.

Mensen zagen als taken voor burgers vooral het aanleren van gezonde gewoontes (78%, bv. gezonder eten). Ook ongezond gedrag afleren werd door een meerderheid gekozen (61%), en hulp zoeken als het zelf niet lukt werd door bijna de helft gekozen (49%). De minst populaire opties waren om bekenden aan te spreken op ongezond gedrag (6%) en zelf meebetalen aan gezond leven, bijvoorbeeld door een sportabonnement te nemen (15%).

Deelnemers werd ook gevraagd onder welke voorwaarden zij zelf (nog) meer verantwoordelijkheid zouden willen nemen om zo gezond mogelijk te leven (zie tabel B.3 in bijlage B). De meest gekozen voorwaarden waren voldoende geld hebben (34%), de juiste ondersteuning krijgen (29%) en voldoende tijd hebben (26%). Bijna een kwart (23%) geeft aan al het maximale te doen om zo gezond mogelijk te leven, wat mogelijk inhoudt dat zij vooral een grote verantwoordelijkheid voor *andere* burgers zien. Slechts 5% is niet bereid meer te doen, naast 1% die al geen enkele verantwoordelijkheid zag voor burgers.

3.2 Leven lang ontwikkelen

Burgervisies in het kort

Men vindt dat bedrijven en burgers zelf de meeste verantwoordelijkheid moeten houden voor een leven lang ontwikkelen. Zij zien dan met name een burgertaak in het actief zoeken naar ontwikkelingsmogelijkheden, maar niet bij het financieren daarvan. Toch is het met name de overheid (gemeentelijk en landelijk) die men graag het meest ziet veranderen en die men graag een grotere verantwoordelijkheid zou toebedelen. Als voornaamste overheidstaken worden het ondersteunen en (financieel) stimuleren van burgers gekozen.

De opgave leven lang ontwikkelen is op deze manier uitgelegd in de vragenlijst:

De samenleving verandert snel. De opleiding die iemand in zijn of haar jeugd heeft gevolgd is niet altijd voldoende om bij te blijven. Mensen zijn geneigd zich pas bij te scholen als ze hun baan dreigen te verliezen of al werkloos zijn. Mensen zouden meer controle kunnen hebben over hun carrière en leven als ze zich blijven ontwikkelen.

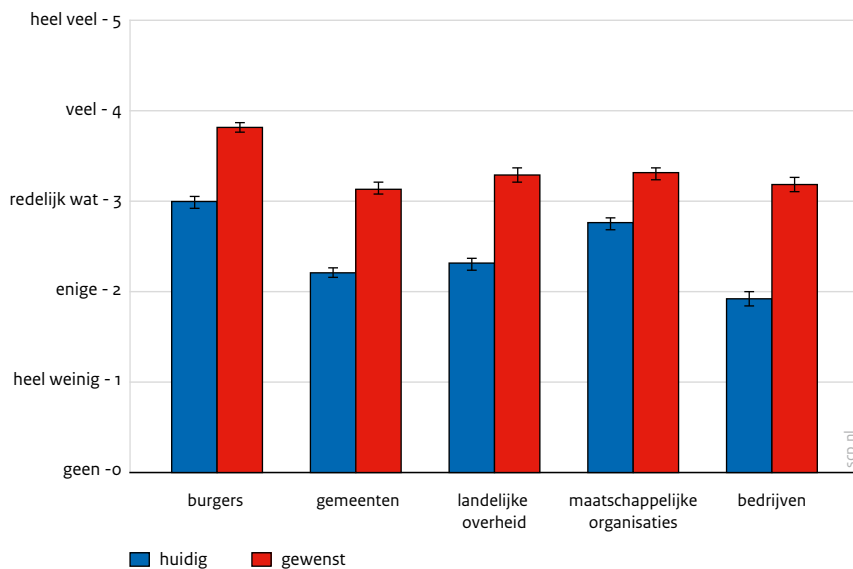
Een grote meerderheid van de mensen geeft aan het (heel erg) belangrijk te vinden dat mensen in Nederland blijven leren en zich blijven ontwikkelen (85%). Ook is een groot deel het ermee eens dat het een doel van de overheid is dat mensen het blijven leren en zichzelf ontwikkelen zien als een normaal onderdeel van het werken en leven (70%). 4% van de mensen vond de opgave wel belangrijk, maar vond niet dat het een overheidsdoel moet zijn.

Overheid moet meer verantwoordelijkheid nemen, maar ook burgers en bedrijven moeten verantwoordelijkheid nemen

Volgens deelnemers ligt de meeste verantwoordelijkheid voor leven lang ontwikkelen nu bij burgers en bedrijven (zie blauwe balkjes in figuur 3.2). Daarna volgen maatschappelijke organisaties, dan de landelijke overheid en als laatste gemeenten.

Deelnemers zouden in de gewenste situatie graag zien dat de meeste verantwoordelijkheid bij bedrijven ligt, maar zien daarnaast ook een grote (maar statistisch significant kleinere) rol voor burgers en de landelijke overheid (zie de rode balkjes in figuur 3.2). Daarna volgen maatschappelijke organisaties en als laatste gemeenten. Ten opzichte van de situatie zoals burgers die nu zien, zouden alle partijen dan meer verantwoordelijkheid moeten nemen (te zien aan het verschil tussen de blauwe en rode balkjes in figuur 3.2). Dat geldt met name voor de overheid, zowel landelijk als gemeentelijk, en in iets mindere mate ook voor bedrijven (hoewel die laatste partij dus wel de *meeste* verantwoordelijkheid zou moeten nemen volgens burgers).

Figuur 3.2 Huidige en gewenste mate van verantwoordelijkheid bij leven lang ontwikkelen, per partij, 2022 (in gemiddelden)^a

a De verticale streepjes rondom de gemiddeldes geven het 95% betrouwbaarheidsinterval weer. Dit wordt gebruikt als indicatie voor de nauwkeurigheid van de schatting.

Bron: SCP (VV2022)

Overheid moet stimuleren, burgers vinden zichzelf niet financieel verantwoordelijk voor leren

Deelnemers konden daarna kiezen welke taken zij bij de verantwoordelijkheid van de overheid en bij die van burgers vinden horen, waarbij zij tot drie opties uit een lijst konden kiezen (zie tabel B.4 en B.5 in bijlage B). Als taken voor de overheid kiezen mensen vooral het stimuleren van gewenst gedrag, door bijvoorbeeld een financiële vergoeding voor een cursus (53%), het geven van voorlichting over mogelijkheden tot blijven leren (48%), het bieden van ondersteuning (54%, bv. door mensen te informeren over het aanbod van cursussen voor bij- of omscholing) en het zorgen dat opleidingscentra door het hele land verschillende opleidingen bieden (44%).

Voor burgers ziet men vooral een rol in het aan de werkgever vragen om bij te dragen aan kosten voor een cursus of opleiding (62%) en om zelf ontwikkelingen in het eigen werk bij te houden (57%). Minder populaire antwoordopties waren om bekenden aan te spreken die te weinig doen om zich te blijven ontwikkelen (3%) en het op eigen kosten een cursus of opleiding te volgen (10%).

Belangrijke voorwaarden om zelf (nog) meer verantwoordelijkheid te willen nemen zien mensen vooral in het hebben van voldoende tijd (49%), de juiste ondersteuning (44%) en als ze er zelf beter van worden (42%, zie ook tabel B.6 in bijlage B). Een klein deel (7%) was niet bereid meer verantwoordelijkheid te nemen, naast 1% die al geen enkele verantwoordelijkheid voor burgers zag. Minder dan een op de tien gaf aan al het maximale te doen om zichzelf te blijven ontwikkelen (9%).

3.3 Duurzaam energiegebruik

Burgervisies in het kort

Burgers zouden de landelijke overheid en bedrijven graag veel meer verantwoordelijkheid op het terrein van duurzaam energiegebruik zien nemen dan ze nu volgens hen doen. Een veel gekozen overheidstaak is het verplichten van verduurzaming door woningcorporaties en particuliere verhuurders. Hoewel men burgers van alle partijen de minste verantwoordelijkheid zou willen toebedelen, zouden ze daarmee alsnog een grotere verantwoordelijkheid moeten nemen dan nu volgens mensen het geval is. Het aanleren van duurzaam gedrag en het zelf meebetalen aan verduurzaming worden dan voornamelijk als burgertaken gekozen. Het hebben van voldoende geld en de juiste ondersteuning zijn dan wel belangrijke voorwaarden.

Het verduurzamen van het energiegebruik in Nederland is in twee stappen uitgevraagd: eerst in algemene zin en vervolgens specifiek gericht op het lokaal opwekken van groene energie. Deze specificatie is gedaan om in een latere fase van het grotere onderzoeksproject een directe vergelijking te kunnen maken met de beleidsvisie over duurzame energieopwekking op land (Muiderman et al. (nog te verschijnen)) en met de bevindingen uit de focusgroepen met burgers en ambtenaren op het thema duurzame energieopwekking in lokaal eigendom. De resultaten voor de verdiepende casus van lokale opwek kunnen in kader 3.1 gevonden worden.

De opgave werd als volgt uitgelegd aan deelnemers:

Door opwarming van de aarde is het klimaat aan het veranderen. Het wordt droger en warmer, terwijl stormen en regenbuien heftiger worden. Internationaal zijn er afspraken gemaakt om verdere klimaatverandering te voorkomen. Eén manier om verdere opwarming van de aarde tegen te gaan, is door groene energie te gebruiken, zoals zon- en windenergie.

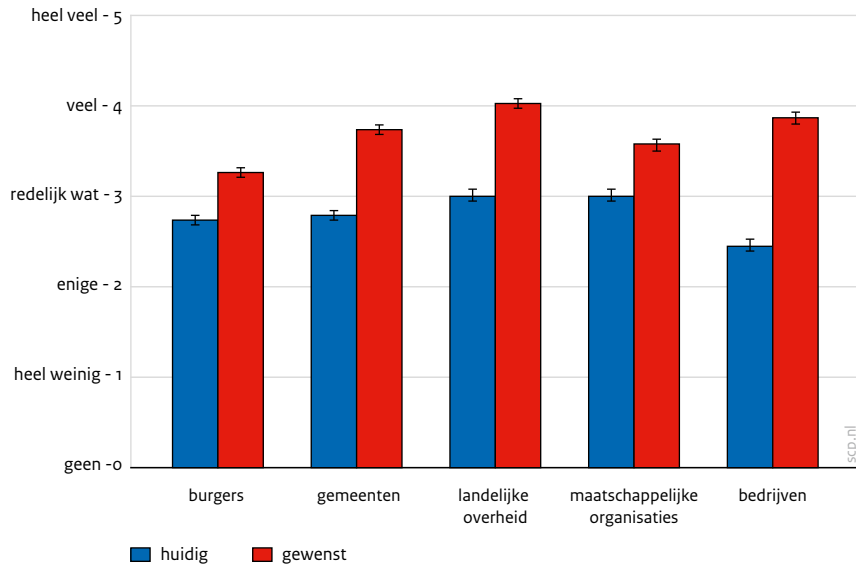
Het overgrote deel van de mensen gaf aan het (heel erg) belangrijk te vinden dat het energiegebruik in Nederland duurzamer wordt (87%). Ook was ruim driekwart van de mensen het er (helemaal) mee eens dat de overheid als doel heeft om het energiegebruik in Nederland duurzamer te maken (77%). 5% vindt het verduurzamen van het energiegebruik wel belangrijk, maar vindt niet dat dit een overheidsdoel moet zijn.

De landelijke overheid en bedrijven moeten veel verantwoordelijkheid nemen

Deelnemers vinden dat bedrijven momenteel veruit de minste verantwoordelijkheid nemen om het energiegebruik in Nederland te verduurzamen (zie blauwe balkjes in figuur 3.3). De meeste verantwoordelijkheid ligt volgens hen nu bij maatschappelijke organisaties en de landelijke overheid. Burgers en gemeenten volgen daarna.

Deelnemers zien in de gewenste situatie graag dat de landelijke overheid de meeste verantwoordelijkheid neemt voor duurzamer energiegebruik (zie rode balkjes in figuur 3.3). Daarna zien zij een grote rol voor bedrijven. Vervolgens komen gemeenten, dan maatschappelijke organisaties en als laatste burgers, die nog steeds redelijk veel tot veel verantwoordelijkheid zouden moeten dragen. Ten opzichte van de situatie zoals burgers die nu zien, zouden alle partijen een flinke stap naar meer verantwoordelijkheid moeten zetten (te zien aan het verschil tussen de blauwe en rode balkjes in figuur 3.3). Wel zouden burgers met name van bedrijven een grote toename in verantwoordelijkheid willen zien ten opzichte van nu, gevolgd door een grote stap voor de landelijke overheid en gemeenten.

Figuur 3.3 Huidige en gewenste mate van verantwoordelijkheid bij duurzamer energiegebruik, per partij, 2022 (in gemiddelden)^a

a De verticale streepjes rondom de gemiddeldes geven het 95% betrouwbaarheidsinterval weer. Dit wordt gebruikt als indicatie voor de nauwkeurigheid van de schatting.

Bron: SCP (VV2022)

Overheid moet verplichten en voorlichting geven, burgers zelf moeten duurzaam gedrag aanleren en meebetalen

Als taken voor de overheid (uit een lijst waaruit deelnemers maximaal drie opties konden aanvinken, zie tabel B.7 en B.8 in bijlage B) kiezen velen voor het verplichten van woningcorporaties en particuliere verhuurders om woningen te verduurzamen (65%), het geven van voorlichting over duurzaam energiegebruik (43%), en het zorgen dat burgers mee kunnen praten en denken bij plannen voor zonnepanelen of windenergieprojecten in de woonomgeving (40%). Slechts een heel klein gedeelte koos voor de optie om het organiseren van duurzamer energiegebruik los te laten en dit aan burgers over te laten (5%).

Voor burgers is de meest gekozen taak het aanleren van duurzaam gedrag en gewoontes (bv. door de fiets te pakken of minder te vliegen; 78%). Daarnaast kiest bijna de helft het zelf meebetalen aan verduurzaming (46%) als burgertaak, terwijl het zelf meebetalen bij de andere maatschappelijke opgaven juist geen populaire optie was. Ook het zoeken van informatie over duurzamer leven wordt vaak gekozen (43%). De minst gekozen optie was wederom het aanspreken van bekenden, ditmaal op niet-duurzaam gedrag (8%).

De voorwaarden voor deelnemers om zelf (nog) meer verantwoordelijkheid te nemen waren vooral als zij daar voldoende geld voor hebben (54%) en de juiste ondersteuning krijgen (40%). Slechts 4% is niet bereid om meer te doen, naast 2% die al geen enkele verantwoordelijkheid zag voor burgers. 14% geeft aan al het maximale te doen (zie tabel B.9 in bijlage B).

Kader 3.1 Burgervisies op de verdeling van verantwoordelijkheden omtrent de opwekking van groene energie in grootschalige zon- of windenergieprojecten

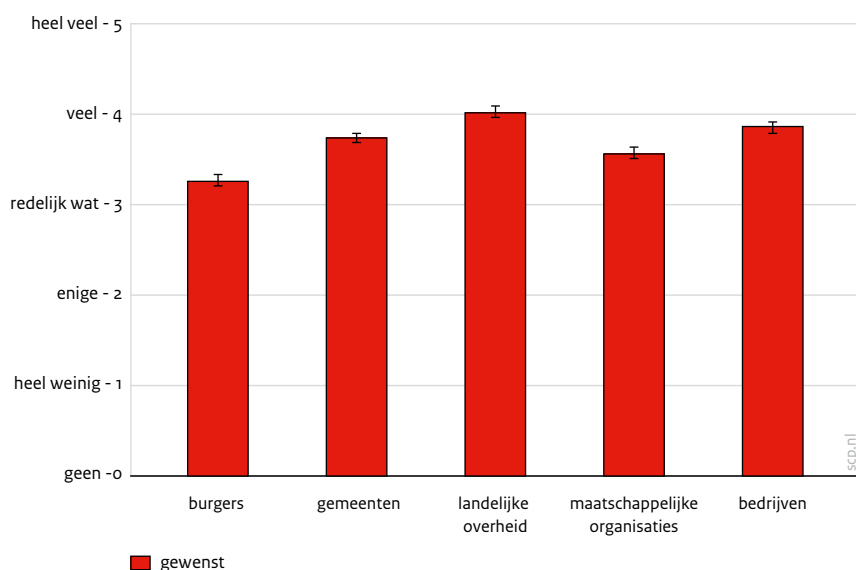
Ter verdieping op de opgave duurzaam energiegebruik werden een aantal extra vragen gesteld over het opwekken van groene energie. Deze volgen een iets andere structuur dan bij de opgaven in de hoofdtekst het geval is. Zo werd er niet gevraagd naar het belang van de opgave en of men het ermee eens is dat dit een doel van de overheid is, er werd enkel gevraagd naar de gewenste en niet de gepercipieerde huidige verdeling van verantwoordelijkheden. De invulling van deze verantwoordelijkheden werd niet alleen uitgevraagd voor de overheid en burgers, maar ook voor bedrijven. In tegenstelling tot de andere opgaven, werd hierbij sterk geleund op mogelijke taken die voortvloeiden uit een eerder deelonderzoek van het grotere project 'Verschuivende verantwoordelijkheden' (De Kluzenaar et al. 2022). De volledige lijst van antwoordmogelijkheden en de responspercentages kunnen in tabel B.10 t/m B.12 van bijlage B gevonden worden.

De opgave is als volgt geïntroduceerd:

Het opwekken van groene energie is belangrijk voor een duurzamer energiegebruik in de samenleving. Dat kan bijvoorbeeld door zon- of windenergie op te wekken via grootschalige zon- en windenergieprojecten.

Als burgers het voor het zeggen zouden hebben, zouden zij de meeste verantwoordelijkheid bij de landelijke overheid leggen (zie figuur 3.4). Dit wordt gevolgd door bedrijven en gemeenten, en daarna volgen maatschappelijke organisaties. Veruit de minste verantwoordelijkheid zouden mensen bij burgers willen leggen. Van overheid, burgers en bedrijven worden niet dezelfde taken verwacht. Van de overheid en bedrijven verwacht men vooral dat zij zorgen voor de benodigde financiële investering (respectievelijk 48% en 46%). Ook verwacht men van de overheid dat zij zorgen dat kosten en opbrengsten eerlijk worden verdeeld (34%) en dat iedereen meeprofiteert (31%). Een klein aandeel denkt dat de overheid kan zorgen voor de inbreng van kennis en vaardigheden (14%), terwijl dat bij bedrijven een veel vaker gekozen taak is (41%). Ook denken veel mensen dat bedrijven zouden kunnen zorgen voor een goede kwaliteit van dergelijke projecten (41%). Taken als het zorgen voor voldoende inspraak van omwonenden (12%) en het zorgen dat iedereen mee kan doen (15%) worden minder vaak gekozen voor bedrijven. Bij burgers valt op dat mensen 'het risico dragen' zeer weinig hebben aangevinkt (3%). Ook het zorgen voor de nodige financiële investering is relatief weinig aangevinkt (14%). Men ziet voor burgers vooral mogelijkheden die gericht zijn op inclusie en inspraak. Zo kunnen zij ervoor zorgen dat iedereen mee kan doen (38%) of meeprofiteert (35%), dat er voldoende inspraak is voor omwonenden (36%), dat hun belang wordt meegewogen bij locatiekeuze (36%), en dat kosten en opbrengsten eerlijk worden verdeeld (33%).

Figuur 3.4 Gewenste mate van verantwoordelijkheid bij de opwekking van groene energie, per partij, 2022 (in gemiddelden)^a

a De verticale streepjes rondom de gemiddeldes geven het 95% betrouwbaarheidsinterval weer. Dit wordt gebruikt als indicatie voor de nauwkeurigheid van de schatting.

Bron: SCP (VV2022)

3.4 Hulp verlenen

Burgervisies in het kort

Veel burgers zien het niet als overheidsdoel dat mensen zelf meer hulp aan naasten moeten verlenen om de professionele zorg te ontlasten. Zij zouden de verantwoordelijkheid van burgers dan ook graag kleiner zien worden en die van de overheid veel groter. Als de overheid toch op mantelzorg inzet, vindt men dat de overheid vooral mantelzorgers (financieel) moet ondersteunen en verlichting moet bieden. Burgers zien het wel als hun taak om een boodschap of klusje te doen voor anderen en zorg of begeleiding te bieden aan familieleden.

De opgave hulp verlenen is op deze manier uitgelegd:

Er is een tekort aan geld en personeel in de gezondheidszorg. Een oplossing hiervoor kan zijn dat burgers meer hulp bieden aan bekenden met gezondheidsproblemen of beperkingen. Denk bijvoorbeeld aan mantelzorg zoals langdurige hulp en zorg voor ouders, een kind met beperkingen of een zieke buur of vriend. Dit kan lichamelijke zorg of geestelijke steun zijn, maar ook praktische hulp zoals de administratie regelen of een boodschap doen. Met langdurige hulp bedoelen we voor drie maanden of langer.

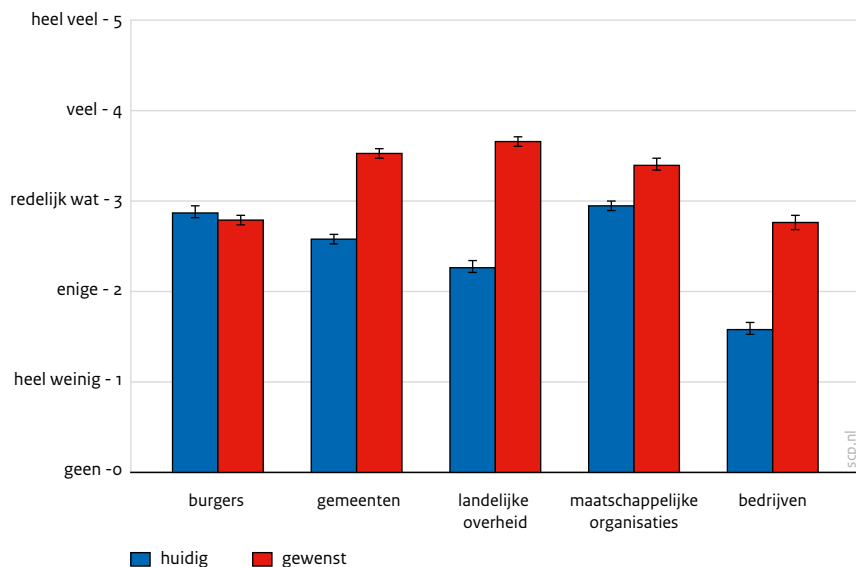
Een meerderheid van de mensen vindt het (heel erg) belangrijk dat mensen langdurig hulp verlenen aan bekenden met gezondheidsproblemen of beperkingen, al is dit aandeel een stuk kleiner dan bij de andere opgaven (64% vs. minimaal 85% bij de andere opgaven). Aan deelnemers is vervolgens uitgelegd dat het doel van de overheid is dat mensen meer zelf hulp verlenen, zodat er minder professionele zorg nodig is en de zorg dus minder wordt belast. In vergelijking met de andere maatschappelijke opgaven (en het huidige overheidsbeleid) is het opvallend dat slechts een minderheid het er (helemaal) mee eens is dat de overheid dit als doel heeft (30% vs. minimaal 70% bij de andere opgaven). Een groter deel was het hier zelfs (helemaal) mee oneens (43%). 33% van de mensen vindt het wel belangrijk dat mensen langdurig hulp aan naasten verlenen om de professionele zorg te ontlasten, maar vinden niet dat dit een overheidsdoel moet zijn. Op deze bevinding reflecteren we uitgebreider in hoofdstuk 6.

Landelijke overheid zou de meeste verantwoordelijkheid moeten nemen

Volgens deelnemers nemen maatschappelijke organisaties en burgers op dit moment de meeste verantwoordelijkheid voor hulp verlenen (zie blauwe balkjes in figuur 3.5). Daarna volgen gemeenten en dan de landelijke overheid. Bedrijven nemen nu volgens burgers de minste verantwoordelijkheid.

Mensen zouden echter het liefst zien dat de landelijke overheid de meeste verantwoordelijkheid zou nemen (zie rode balkjes in figuur 3.5). Daarna komen achtereenvolgens gemeenten en maatschappelijke organisaties. Burgers en bedrijven zouden hier in de ogen van burgers de minste verantwoordelijkheid moeten dragen. Van bijna alle partijen zou men willen dat er meer verantwoordelijkheid wordt genomen dan nu volgens burgers gebeurt. Maar dit geldt niet voor burgers, die mogen juist iets minder verantwoordelijkheid gaan nemen dan nu. Van de landelijke overheid vraagt men de grootste toename in verantwoordelijkheid vergeleken met nu (te zien aan het verschil tussen de blauwe en rode balkjes in figuur 3.5). Daarna wil men dat bedrijven een toename laten zien, gevolgd door gemeenten en maatschappelijke organisaties.

Figuur 3.5 Huidige en gewenste mate van verantwoordelijkheid bij hulp verlenen, per partij, 2022 (in gemiddelden)^a

a De verticale streepjes rondom de gemiddeldes geven het 95% betrouwbaarheidsinterval weer. Dit wordt gebruikt als indicatie voor de nauwkeurigheid van de schatting.

Bron: SCP (VV2022)

Overheid verantwoordelijk voor ondersteuning en vergoeding mantelzorgers, burgers zien vooral het hebben van voldoende tijd als een belangrijke voorwaarde

De meest gekozen taken uit een lijst opties voor de overheid waren het ondersteunen van mantelzorgers en vrijwilligers bij het geven van hulp (67%), hen met een vergoeding te belonen (57%) en regelen dat professionele zorgverleners hen af en toe kunnen afwisselen (57%). De minst gekozen optie was het loslaten van de organisatie van hulp verlenen en dit aan burgers over te laten (5%; zie tabel B.13 in bijlage B).

De meest gekozen taken voor burgers zijn het doen van een boodschap of klusje voor familie, buren of vrienden (85%), en het bieden van zorg of begeleiding aan familieleden (64%). Minder gekozen waren de opties om mee te betalen aan ondersteuning voor mantelzorgers (11%) en het aanspreken van bekenden als zij te weinig doen om anderen te helpen (7%; zie tabel B.14 in bijlage B).

Deelnemers werd ook gevraagd onder welke voorwaarden zij zelf (nog) meer verantwoordelijkheid zouden willen nemen om langdurig hulp te verlenen (zie tabel B.15 in bijlage B). Meer dan de helft gaf daarbij aan zelf (nog) meer verantwoordelijkheid te willen nemen als zij daarvoor voldoende tijd hebben (55%). Daarna wordt het krijgen van de juiste ondersteuning het meest gekozen (41%). Slechts 8% is niet bereid om meer te doen en 11% geeft aan al het maximale te doen.

3.5 Bestaanszekerheid

Burgervisies in het kort

Men vindt bestaanszekerheid zeer belangrijk. De landelijke overheid moet hier volgens burgers de meeste verantwoordelijkheid nemen en zou ook veel meer verantwoordelijkheid moeten nemen dan ze, in hun ogen, nu doet. Het stimuleren van burgers om zelf hun inkomen te verdienen en het stellen van regels voor een reëel inkomen worden als belangrijke overheidstaken gezien. Veel burgers zien ook een rol voor zichzelf, maar een deel geeft aan dat het hebben van verantwoordelijkheid voor de bestaanszekerheid van anderen geen burgertaak moet zijn.

De opgave bestaanszekerheid is zo geïntroduceerd:

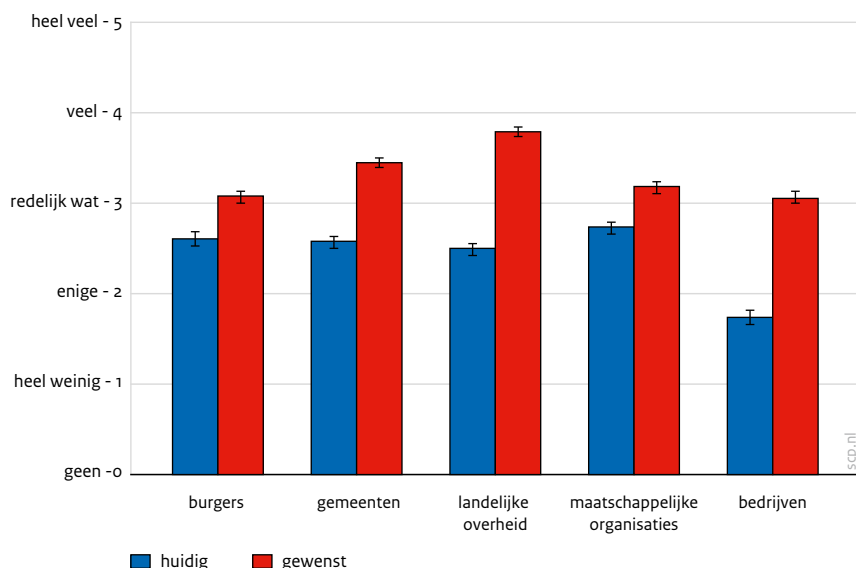
Ook in Nederland zijn er mensen die onder de armoedegrens leven. Zelfs mensen met een baan kunnen niet altijd rondkomen van hun salaris. Iedereen heeft recht op een inkomen om basisbehoeften zoals een woning, voeding en kleding te kunnen betalen.

Een overgrote meerderheid vindt het (heel erg) belangrijk dat mensen in Nederland geholpen worden als ze hun basisbehoeften niet kunnen betalen (93%). De meeste mensen zijn het er ook mee eens dat de overheid als doel heeft dat mensen met een klein inkomen toch hun basisbehoeften kunnen betalen (83%). 5% van de mensen vond het wel belangrijk dat burgers geholpen worden als ze hun basisbehoeften niet kunnen betalen, maar vond niet dat dit een overheidstaak moet zijn.

Landelijke overheid moet meer verantwoordelijkheid nemen

Mensen vinden dat voor bestaanszekerheid op dit moment maatschappelijke organisaties, burgers, de landelijke overheid en gemeenten ongeveer evenveel verantwoordelijkheid nemen (zie blauwe balkjes in figuur 3.6). Zij vinden dat bedrijven nu de minste verantwoordelijkheid nemen. Maar in de gewenste situatie zien mensen graag dat de landelijke overheid de meeste verantwoordelijkheid draagt voor bestaanszekerheid (zie de rode balkjes in figuur 3.6), daarna volgen gemeenten. Burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties zouden volgens mensen hiervoor de minste verantwoordelijkheid moeten dragen. Ten opzichte van hoe men de verdeling van verantwoordelijkheden nu ziet, zouden alle partijen meer verantwoordelijkheid moeten nemen (te zien aan het verschil tussen de blauwe en rode balkjes in figuur 3.6). Met name de landelijke overheid en bedrijven moeten dan meer verantwoordelijkheid nemen, gevolgd door gemeenten.

Figuur 3.6 Huidige en gewenste mate van verantwoordelijkheid bij bestaanszekerheid, per partij, 2022 (in gemiddelden)^a

a De verticale streepjes rondom de gemiddeldes geven het 95% betrouwbaarheidsinterval weer. Dit wordt gebruikt als indicatie voor de nauwkeurigheid van de schatting.

Bron: SCP (VV2022)

Overheid moet burgers stimuleren en regels stellen over een reëel inkomen, burgers moeten goede gewoontes aanleren om rond te komen

De meest gekozen taken uit een lijst opties voor de overheid zijn: het stimuleren van burgers om zelf hun inkomen te verdienen (51%), het stellen van regels over een reëel inkomen, zoals door het verhogen van de AOW, bijstand of het wettelijk minimuminkomen (50%) en het ontmoedigen van onnodige uitgaven door bijvoorbeeld te waarschuwen tegen het lenen van geld of reclame voor gokwebsites verbieden (43%, zie tabel B.16 in bijlage B).

Welke verantwoordelijkheden men zag voor burgers, werd in twee aparte vragen uitgevraagd (zie tabel B.17 in bijlage B). Een vraag ging over de verantwoordelijkheden van burgers die zelf gemakkelijk rond kunnen komen en de andere over die van burgers die zelf moeilijk rond kunnen komen. Voor burgers die zelf gemakkelijk kunnen rondkomen zag men taken in het laten zien van gedrag en gewoontes waarmee anderen geholpen zijn, zoals goede kleding en meubels doneren aan kringloopwinkels (44%) en het zelf in actie komen in de eigen omgeving door bijvoorbeeld mee te doen aan acties voor de Voedselbank (34%). Opvallend is dat ruim een kwart (26%) hier ook aangaf dat burgers geen verantwoordelijkheid hebben voor de bestaanszekerheid van anderen. Maar omdat zeer veel mensen wel aangeven het heel belangrijk te vinden dat iedereen in Nederland zijn basisbehoeften kan betalen en het er mee eens is dat dit een doel van de overheid is, lijkt het alsof men hier onderscheid maakt tussen individuele en collectieve verantwoordelijkheid. Bij individuele verantwoordelijkheid gaat het om taken die direct bij individuele burgers liggen, waar een kwart dus geen verantwoordelijkheid voor burgers ziet. Bij collectieve verantwoordelijkheid gaat het om de verantwoordelijkheid van alle burgers gezamenlijk, die ook via de overheid kan lopen.

De meest gekozen taken voor burgers die zelf moeilijk rond kunnen komen zijn het aanleren van gewoontes om beter rond te komen (57%, zoals leren budgetteren), het zoeken van professionele hulp als het zelf niet lukt (56%) en het afleren van gedrag en gewoontes die maken dat ze minder goed rond kunnen komen (52%, bv. kopen op krediet of impulsaankopen). Deelnemers werd ook gevraagd onder welke voorwaarden zij zelf (nog) meer verantwoordelijkheid zouden willen nemen om ervoor te zorgen dat mensen in Nederland hun basisbehoeften kunnen betalen (zie tabel B.18 in bijlage B). Ze gaven aan zelf meer verantwoordelijkheid te willen nemen als zij daar voldoende geld (33%) en tijd (31%) voor hebben en zij de juiste ondersteuning krijgen (31%). 15% is niet bereid zijn om (meer) verantwoordelijkheid te nemen en 13% geeft aan al het maximale te doen.

3.6 Tot slot

In dit hoofdstuk hebben we per maatschappelijke opgave besproken hoe de visies van burgers op de verantwoordelijkheidsverdeling eruitzien. Over opgaven heen zien we in sommige gevallen terugkerende rolverdelingen naar voren komen en in andere gevallen juist duidelijk onderscheid tussen de diverse opgaven. Dit overkoepelende beeld beschrijven en duiden we in hoofdstuk 4.

4 Burgervisies op de verantwoordelijkheidsverdeling over maatschappelijke opgaven heen

In dit hoofdstuk onderzoeken we de visies van burgers op de verantwoordelijkheidsverdeling in bredere zin door ons te richten op het overkoepelende beeld dat ontstaat. Wat kunnen we in algemene zin zeggen over hoe burgers de verantwoordelijkheidsverdeling nu zien, en hoe zij die graag zouden zien als zij het voor het zeggen hadden? Hiervoor beschrijven we de verschillen en overeenkomsten in burgervisies tussen de vijf maatschappelijke opgaven. Daarnaast analyseren we een aantal algemene vragen over de (verdeling van) verantwoordelijkheden van de landelijke overheid, gemeenten, burgers en bedrijven.

Gedeelde verantwoordelijkheid

Over opgaven heen komt het beeld van een gedeelde verantwoordelijkheid naar voren. Dat is zowel bij de gepercipieerde huidige als de gewenste verantwoordelijkheidsverdeling het geval. Mensen zien dus dat er nu een gedeelde verantwoordelijkheid is en zouden dat ook willen als zij het voor het zeggen hadden. Naast het gegeven dat wij deze gedeelde verantwoordelijkheid bij elke opgave zien terugkomen, zijn er ook verschillen tussen de opgaven. De mate van contrast tussen de gepercipieerde huidige en de gewenste verantwoordelijkheidsverdeling is voor iedere partij ook niet gelijk over opgaven heen. Daarom beschrijven we hieronder per partij welke overeenkomsten en verschillen in de visies van burgers op de verantwoordelijkheidsverdeling tussen opgaven zichtbaar zijn.

4.1 Rol van de overheid

Burgers zien de landelijke overheid graag flink meer verantwoordelijkheid nemen

Mensen zien in elk geval graag een landelijke overheid die meer verantwoordelijkheid neemt dan nu het geval is, naast dat andere partijen ook meer verantwoordelijkheid zouden moeten nemen. Bij alle vijf de maatschappelijke opgaven (gezond leven, leven lang ontwikkelen, duurzaam energiegebruik, hulp verlenen en bestaanszekerheid) zou de landelijke overheid volgens burgers meer verantwoordelijkheid moeten nemen dan ze nu, volgens hen, neemt. Dit verschil is het meest uitgesproken bij de opgaven hulp verlenen en bestaanszekerheid. Bij duurzaam energiegebruik, hulp verlenen en bestaanszekerheid wordt de landelijke overheid bovendien gezien als de partij die de meeste verantwoordelijkheid zou moeten dragen. In hoofdstuk 5 laten we zien dat dit zowel geldt voor mensen die zichzelf als links als mensen die zichzelf als rechts op het politieke spectrum beschouwen.

Hoewel de rol van de landelijke overheid in het wensbeeld van burgers dus zeer prominent naar voren komt, is de landelijke overheid volgens burgers op dit moment op geen van de vijf opgaven de partij die de meeste verantwoordelijkheid neemt. Zij vinden dat burgers en maatschappelijke organisaties de partijen zijn die dat op dit moment doen. En hoewel men vrijwel elke partij op elke opgave graag meer verantwoordelijkheid zou willen geven dan ze nu volgens hen nemen,⁸ is het verschil tussen die huidige en gewenste mate van verantwoordelijkheid bij vier van de vijf onderzochte opgaven het grootst voor de landelijke overheid. Dat betekent niet noodzakelijk dat de landelijke overheid altijd de meeste verantwoordelijkheid moet pakken (zie de vorige alinea), maar wel dat de landelijke overheid van alle partijen het meeste moet veranderen op het terrein van leven lang ontwikkelen, duurzaam energiegebruik, hulp verlenen en bestaanszekerheid.

In enkele algemene vragen (niet opgavespecifiek) zien we een aanvullend beeld naar voren komen. Burgers hebben weinig vertrouwen in het probleemoplossend vermogen van de overheid; 28% was het

⁸ De enige uitzondering is de opgave hulp verlenen. Gemiddeld genomen zouden respondenten burgers graag minder verantwoordelijkheid willen geven dan ze nu volgens hen nemen.

(helemaal) eens met de stelling 'Mensen kunnen erop vertrouwen dat de overheid grote problemen in de samenleving oppakt'; terwijl 43% het hier (helemaal) oneens mee was.⁹ Ook was slechts 16% het (helemaal) eens met de stelling 'De maatregelen van de overheid pakken over het algemeen goed uit', terwijl 45% het hiermee (helemaal) oneens was.⁹

Voor gemeenten zien we, in minder sterke mate, eenzelfde patroon. Men ziet graag dat gemeenten meer verantwoordelijkheid nemen dan nu volgens burgers het geval is. Die gewenste toename in verantwoordelijkheid was ongeveer gelijk voor alle opgaven. Onderscheidend ten opzichte van de landelijke overheid, is dat de gemeente bij geen enkele opgave genoemd wordt als de partij die de meeste verantwoordelijkheid zou moeten dragen. Bij de opgaven gezond leven en leven lang ontwikkelen zouden burgers de gemeente zelfs graag de minste verantwoordelijkheid toebedelen. Dit is opvallend, omdat bijna de helft van de mensen het wel (helemaal) eens is met de algemene stelling: 'Gemeenten kunnen burgers beter helpen dan de landelijke overheid' (44% eens, 14% oneens⁹). Een mogelijke verklaring hiervoor is dat burgers bij veel grote maatschappelijke opgaven meer zien in een gecoördineerde landelijke aanpak, en gemeenten volgens hen beter in staat zijn tot maatwerk om burgers (individueel) te helpen.

Als een overheid (landelijk of gemeentelijk) meer verantwoordelijkheid moet nemen over verschillende domeinen heen, betekent dat wel dat er afwegingen moeten worden gemaakt. Het kan zijn dat de verantwoordelijkheid op een andere manier wordt ingericht, bijvoorbeeld de inrichting middels *top-down* sturing versus sturing vanuit akkoorden, of de mate waarin wordt ingegrepen in persoonlijke of bedrijfsmatige vrijheden. Soms, maar zeker niet per definitie, kan dit betekenen dat meer geld of moeite moeten worden geïnvesteerd, die dan dus niet meer op een andere plek benut kunnen worden. In onze vragenlijst hebben we mensen niet gevraagd om dergelijke afwegingen te maken, omdat wij hier vooral als doel hadden een algemeen beeld te schetsen van hoe burgers de verantwoordelijkheidsverdeling voor zich zien. Hier komen we in hoofdstuk 6 nog op terug.

Overheid moet ondersteunen en voorlichten, maar (soms) ook verplichten en stimuleren

Een belangrijke vraag daarbij is natuurlijk welke taken dan bij die verantwoordelijkheid van de overheid (landelijke en gemeentelijk) horen. Wat mensen van de overheid verlangen verschilt per maatschappelijke opgave en per partij, van een overheid die wel stimuleert maar ook vrijheid biedt tot een meer dwingende overheid. Zo was bij duurzaam energiegebruik het verplichten van woningcorporaties en particuliere verhuurders om woningen te verduurzamen erg vaak gekozen, alsmede het stellen van regels over een reëel inkomen bij de opgave bestaanszekerheid. Ook was er veel steun voor de algemene stelling: 'De overheid moet bedrijven verplichten bij te dragen aan gemeenschappelijke doelen, zoals een schone leefomgeving' (75% was het eens of zeer eens). Deze animo voor een meer verplichtende rol van de overheid is wellicht te verklaren doordat duurzaam energiegebruik en bestaanszekerheid zeer breed gedragen doelstellingen zijn die als belangrijk worden gezien door onze deelnemers. Bovendien zijn dit ook zodanig grote opgaven dat deze (mogelijk) vragen om een gecoördineerde aanpak die individuele burgers overstijgt en waar grote andere partijen, zoals de overheid of bedrijven, meer invloed op uit kunnen oefenen.

Ook werden bij de populaire keuzeopties voor 'verplichtende' rollen van de overheid bij duurzaam energiegebruik en bestaanszekerheid geen regels opgelegd aan burgers zelf maar aan andere partijen, wat het makkelijker maakt hiermee akkoord te gaan voor burgers. Daarentegen werd bij duurzaam energiegebruik de voorgelegde overheidstaak om 'Burgers en bedrijven via wetten [te] verplichten tot zuinig energiegebruik' relatief weinig gekozen. Mogelijk is dat het geval omdat in deze stelling geen onderscheid wordt gemaakt tussen burgers en bedrijven. Uit ander onderzoek weten we namelijk dat er bij burgers wel een wens is om (met name grote) bedrijven meer verantwoordelijkheid te laten nemen om klimaatverandering tegen te gaan (Blijleven en Kooiker 2022; ROB 2012; De Kluizenaar en Flore 2021). Mogelijk kiest men deze optie dus niet omdat burgers zichzelf niet als de aangewezen partij zien, of omdat zij überhaupt geen dwang voor burgers willen.

⁹ De rest van de deelnemers heeft 'niet eens, niet oneens' of 'ik weet het niet' ingevuld.

Ook bij de opgave gezond leven was er weinig animo voor een overheid die regels oplegt om gezond leven te verplichten of ongezond gedrag te verbieden. Hier zien we juist dat burgers een overheid willen die gezond leven stimuleert maar niet verplicht, bijvoorbeeld door groente en fruit of sportlidmaatschappen goedkoper te maken. Ook bij bestaanszekerheid werd die stimulerende taak van de overheid vaak gekozen, in de vorm van burgers stimuleren om zelf hun inkomen te verdienen.

Ondersteuning bieden en voorlichting geven zagen we bij elke opgave terugkomen. Zo hebben mensen bij leven lang ontwikkelen vaak gekozen voor het informeren over het aanbod voor bijscholing of omscholing als overheidstaak. Bij duurzaam energiegebruik zien we dat in het geven van voorlichting over duurzaam energiegebruik, en bij hulp verlenen in de vorm van het ondersteunen van mantelzorgers en vrijwilligers bij het geven van hulp. Bij gezond leven was een veel gekozen overheidstaak ervoor te zorgen dat scholen aan kinderen leren wat gezond gedrag is. Voorlichting geven over gezond leven in het algemeen werd iets minder vaak gekozen (zie tabel B.2 in bijlage B). Ook bij bestaanszekerheid werd voorlichting geven iets minder vaak gekozen, in dit geval over hulp bij het financieel rondkomen, net als het ondersteuning bieden bij het verkrijgen van een inkomen, bijvoorbeeld bij het aanvragen van een uitkering. Deze opties zijn mogelijk populair omdat het bieden van ondersteuning en voorlichting geven relatief ‘makkelijke’ ingrepen zijn voor zowel burgers als overheid. Niemand wordt iets verplicht, dus het kan weinig weerstand oproepen.

4.2 Rol van burgers

Ook burgers moeten iets meer verantwoordelijkheid nemen

Mensen hebben de perceptie dat burgers op dit moment de meeste verantwoordelijkheid dragen voor maatschappelijke opgaven (samen met maatschappelijke organisaties), terwijl zij in de meeste gevallen willen dat de landelijke overheid de meeste verantwoordelijkheid zou dragen. Maar als burgers het voor het zeggen hadden, zouden zij ook burgers zelf nog een iets grotere verantwoordelijkheid willen toebedelen dan nu (behalve bij hulp verlenen).

Op twee terreinen zien we dat mensen een nadrukkelijke rol voor burgers weggelegd zien. Zo zou men bij gezond leven de *meeste* verantwoordelijkheid toebedelen aan burgers. Dit geldt ook voor leven lang ontwikkelen, al delen ze bij deze opgave die grote verantwoordelijkheid wel met bedrijven. Dit zijn dan ook opgaven waarbij het individu meer controle heeft over zowel de kosten als de baten, in vergelijking met de andere opgaven. Individuele burgers kunnen ervoor kiezen om zelf te investeren in gezonder te leven en zich te blijven ontwikkelen, en daar ook zelf de vruchten van plukken (respectievelijk een betere gezondheid en een verbeterde positie op de arbeidsmarkt), naast dat het de samenleving als geheel ten goede komt. De vraag is uiteraard wel of iedere burger op een dergelijk strategische wijze over zijn/haar arbeidsmarktperspectief nadenkt (of *kan* nadenken), of dat hier een onrealistisch mensbeeld aan ten grondslag ligt (zie ook Blijleven et al. (nog te verschijnen)).

Een belangrijke vraag die dit oproept is of mensen bij deze grotere verantwoordelijkheid voor burgers aan *zichzelf* denken, of dat zij vooral vinden dat *andere* burgers meer moeten doen. We hebben daarom gekeken naar het aandeel mensen dat wél verantwoordelijkheden ziet voor burgers, maar ook aangeeft zelf niet bereid te zijn om meer te doen, of aangeeft al het maximale te doen. Bij de meeste opgaven gaat het slechts om een kleine groep die niet bereid is meer te doen. De opgaven gezond leven en bestaanszekerheid lijken hier een uitzondering op te zijn. Bij gezond leven was het verschil tussen de perceptie van de huidige en gewenste mate van verantwoordelijkheid voor burgers het grootst, terwijl ongeveer een kwart aangaf al het maximale te doen om zo gezond mogelijk te leven of niet bereid te zijn meer te doen. Voor deze minderheid lijkt in ieder geval te gelden dat zij vooral vinden dat *andere* burgers meer verantwoordelijkheid moeten nemen dan zij nu in hun ogen doen. De overgrote meerderheid van de mensen lijkt echter zelf ook bereid zijn meer verantwoordelijkheid te dragen.

Niet bij alle opgaven zagen burgers een grotere rol voor zichzelf weggelegd. Bij de opgave hulp verlenen willen zij juist graag minder verantwoordelijkheid bij burgers leggen dan ze nu volgens hen nemen. Dit komt waarschijnlijk doordat veel mensen het er ook niet mee eens zijn dat het een doel van de overheid is om de professionele zorg te ontlasten door middel van burgerinzet. Daarmee is hulp verlenen ook echt anders dan de andere opgaven. Hier is het overheidsdoel direct gericht op het besparen van kosten in plaats van een focus op de maatschappelijke baten zoals bij de andere opgaven (betere gezondheid, duurzamer energiegebruik, een duurzame arbeidsmarkt, enz.). Bovendien is bij deze opgave nadrukkelijk sprake van een terugtrekkende overheid. Voorzieningen die voorheen door de overheid werden geregeld en mogelijk als vanzelfsprekend werden beschouwd, moeten nu grotendeels door burgers worden opgepakt.

Welke taken horen bij de individuele verantwoordelijkheid van burgers?

Welke taken deelnemers bij de eigen verantwoordelijkheid van burgers vinden horen, verschilt per maatschappelijke opgave (zie ook tabellen B.2, B.5, B.8, B.14 en B.17 in bijlage B). Bij gezond leven en duurzaam energiegebruik werden vooral het aanleren van gezonde of duurzame gewoontes en het afleren van ongezonde gewoontes gekozen. Bij de meeste opgaven was zelf meebetalen geen populaire optie (zoals aan een sportschoolabonnement, een opleiding of ondersteuning van mantelzorgers). Dit was anders bij duurzaam energiegebruik, daar werd zelf meebetalen aan verduurzaming van bijvoorbeeld de woning wel vaak gekozen (inkomen speelde in het zelf meebetalen overigens – niet geheel verrassend – ook een rol; zie hoofdstuk 4). Bij hulp verlenen vond een zeer groot gedeelte van de mensen het een taak van burgers om een boodschap of klusje te doen voor familie, burens of vrienden, net zoals zorg of begeleiding bieden aan familieleden. Maar uit de verantwoordelijkheidsverdeling blijkt wel dat zij een kleinere rol zien voor burgers op het gebied van hulp verlenen dan burgers in hun ogen nu nemen.

Bij bestaanszekerheid valt op dat men relatief vaak koos voor de optie dat burgers geen verantwoordelijkheid hebben voor de bestaanszekerheid van anderen (de op twee na meest gekozen optie, met 26%). Een overgroot merendeel van de mensen had wel aangegeven het zeer belangrijk te vinden dat ook mensen met een klein inkomen hun basisbehoeften kunnen betalen, en het er ook mee eens te zijn dat dit een doel van de overheid is. Het is dus aannemelijk dat mensen het niet een taak van de individuele burger vinden om in andermans bestaanszekerheid te voorzien, maar vinden dat dit een collectieve verantwoordelijkheid is die via de overheid moet lopen.

Voldoende ondersteuning, tijd en geld als belangrijke voorwaarden voor meer eigen verantwoordelijkheid

Als het gaat om de voorwaarden waaronder men bereid is om meer verantwoordelijkheid te nemen, zien we dat de nadruk ligt op het hebben van voldoende ondersteuning, tijd en geld. Met name die eerste, voldoende ondersteuning, wordt bij alle opgaven veel gekozen als voorwaarde. We hebben in het huidige onderzoek niet uitgevraagd hoe die ondersteuning eruit zou moeten zien. Onderzoek van de Nederlandse Organisatie voor toegepast-natuurwetenschappelijk onderzoek (TNO) naar het klimaatbeleid laat zien dat de gevraagde ondersteuning bij verduurzamen vooral betrekking heeft op praktische hulp (Klösters et al. 2022). Dat is bijvoorbeeld hulp bij het vinden van de juiste informatie over verduurzamen, het krijgen van concreet advies over het verduurzamen van de eigen woning, of ondersteuning bij het selecteren van uitvoerders van duurzaamheidsmaatregelen. Mogelijk bestaat de gewenste ondersteuning bij andere opgaven dan ook vooral uit het krijgen van praktische hulp. Voldoende tijd is met name een belangrijke voorwaarde bij de opgaven hulp verlenen en leven lang ontwikkelen, en voldoende geld is dat bij de opgaven duurzaam energiegebruik en gezond leven. Hierbij is het belangrijk in ogenschouw te nemen dat dit is wat mensen zelf zeggen nodig te hebben, wat niet altijd overeenkomt met daadwerkelijk gedrag zodra aan deze voorwaarde is voldaan. Daar komen we in de slotbeschouwing nog op terug.

4.3 Rol van bedrijven

Burgers willen meer verantwoordelijkheid voor, maar geen afhankelijkheid van, bedrijven

Uit de antwoorden van burgers blijkt dat zij, na de landelijke overheid, de mate van verantwoordelijkheid van bedrijven graag het meest zien veranderen. Vooral bij duurzaam energiegebruik, bestaanszekerheid en gezond leven is er een groot verschil zichtbaar tussen de mate van verantwoordelijkheid die burgers bedrijven nu zien nemen en graag zouden zien nemen. Hoewel mensen bedrijven bij de meeste opgaven niet de meeste verantwoordelijkheid zouden willen toebedelen, is dat wel het geval bij de opgave leven lang ontwikkelen (daar delen ze die grote rol wel met burgers). Dat is ook logisch te verklaren, omdat leven lang ontwikkelen vooral op werkenden is toegesneden en bedrijven (als een van de voornaamste groepen werkgevers) dus de juiste context ervoor bieden. Ook zijn bedrijven een partij die veel kunnen profiteren van de opbrengsten van leven lang ontwikkelen, doordat werknemers dan beter zijn opgeleid.

Er is ook een aantal algemene stellingen voorgelegd over de rol van bedrijven. Een daarvan is dat de overheid bedrijven moet verplichten bij te dragen aan gemeenschappelijke doelen, zoals een schone leefomgeving. Een grote meerderheid was het hier mee eens (75% (helemaal) eens; 5% (helemaal) oneens⁹). Ook was een meerderheid het eens met de stelling dat de samenleving niet afhankelijk zou moeten zijn van bedrijven voor gemeenschappelijke zaken zoals zorg, wonen en energie (56% (helemaal) eens, 10% (helemaal) oneens⁹). In hoofdstuk 5 laten we zien dat dit niet alleen geldt voor mensen die zichzelf als politiek links identificeren, maar ook voor mensen aan de rechterkant van het politieke spectrum.

4.4 Rol van maatschappelijke organisaties

Wij hebben ook gekeken naar hoe mensen de rol van maatschappelijke organisaties bij elk van deze opgaven zien. Maatschappelijke organisaties verschillen van de overheid in de zin dat ze collectieve belangen behartigen, maar daar meestal geen formele rol in dragen waar zij verantwoordelijk voor kunnen worden gehouden. Maatschappelijke organisaties springen vaak in een 'gat' dat zij zien bij een bepaald maatschappelijk probleem. Waar de overheid ook dwingend kan zijn (wat individuele burgers niet altijd wenselijk vinden), kunnen maatschappelijke organisaties dit niet, waardoor zij meestal weinig weerstand oproepen. In ons onderzoek zien we dat mensen vinden dat maatschappelijke organisaties, samen met burgers, op dit moment de meeste verantwoordelijkheid nemen voor de maatschappelijke opgaven (gemiddeld over opgaven heen). Bij de opgaven hulp verlenen en bestaanszekerheid worden maatschappelijke organisaties gezien als een van de partijen die nu de meeste verantwoordelijkheid neemt. Net als bij de andere partijen zou men ook van maatschappelijke organisaties nog een iets grotere verantwoordelijkheid wensen, maar dit verschil is een stuk kleiner bij maatschappelijke organisaties dan bij de overheid.

5 Verschillende burgers, verschillende visies op verantwoordelijkheden

Niet alle (groepen) mensen hebben hetzelfde perspectief op de huidige en gewenste verdeling van verantwoordelijkheden. Daarom onderzoeken we in dit hoofdstuk verschillen tussen mensen op een aantal factoren die relevant kunnen zijn voor visies op de verdeling van verantwoordelijkheden tussen overheid, burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties. We kijken daarbij zowel naar factoren die iets meer in de politieke sfeer liggen (politieke oriëntatie, vertrouwen, politiek cynisme) als naar hulpbronnen die mogelijk bijdragen aan de draagkracht voor eigen verantwoordelijkheid van burgers (inkomen, opleiding, sociale hulpbronnen). Per factor geven we hierna aan waarom ze relevant zijn voor dit onderzoek.

Om een representatief beeld te krijgen van hoe groepen burgers die verschillen op deze factoren denken over de verdeling van verantwoordelijkheden, kijken we eerst naar iedere factor apart. Deze analyses dienen dus een beschrijvend doel. Door vervolgens alle factoren gezamenlijk te analyseren, kunnen we ook naar verklaringen kijken en onderzoeken welke factor het sterkst samenhangt met verschillende visies op de verantwoordelijkheidsverdeling. In deze analyses hebben we overkoepelend gekeken naar de vijf opgaven gemiddeld omdat wij een beeld wilden schetsen van de algemene visie op verantwoordelijkheid. Afhankelijk van de relevantie voor de vraagstelling hebben wij onze analyses beperkt tot de overheid, burgers en/of bedrijven. Daarbij keken wij voornamelijk naar de gewenste verantwoordelijkheid (als respondenten het voor het zeggen hadden), en het *verschil* tussen de gepercipiëerde huidige en gewenste verantwoordelijkheid (dus hoeveel de partij zou moeten veranderen om te voldoen aan het wensbeeld).

5.1 Politieke oriëntatie

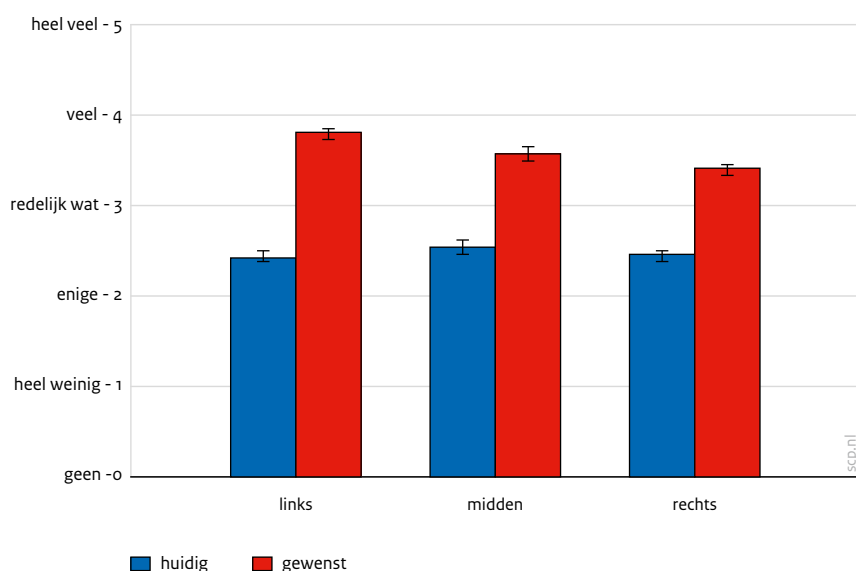
Politieke ideeën en standpunten worden vaak onderscheiden als links of rechts. Als het gaat om de verdeling van verantwoordelijkheden, wordt – theoretisch gezien – vanuit de sociaal-economische rechterkant van het politiek spectrum vooral gevraagd om een grote eigen verantwoordelijkheid voor burgers, veel vrijheid voor burgers en bedrijven en een kleine overheid. De sociaal-economische linkerkant van het politiek spectrum geeft daarentegen juist een grotere rol aan de overheid en rust minder op de eigen verantwoordelijkheid van burgers. Wij kijken of deze denkbeelden in de praktijk ook opgaan voor mensen met een politiek linkse en rechtse oriëntatie. Dit is relevant, omdat de overwegend rechtse meerderheid van de laatste jaren wellicht is opgevat als ondersteuning voor een kleinere overheid en meer eigen verantwoordelijkheid, terwijl er ook andere redenen zijn om politiek rechts of links te stemmen (zoals sociaal-culturele overwegingen). De politieke oriëntatie van mensen zou kunnen bijdragen aan het willen dragen van verantwoordelijkheid vanuit hun (normatieve) ideeën over hoe die verdeling zou moeten zijn. Deze analyses hebben we uitgevoerd voor burgers, de landelijke overheid en bedrijven, en niet voor maatschappelijke organisaties en gemeenten, omdat we daar geen uitgesproken verschil tussen politiek links en rechts verwachten.

In onze (gewogen) steekproef geeft 5% aan zeer links te zijn, 30% gematigd links, 25% niet links en niet rechts, 23% gematigd rechts, 4% zeer rechts. Vanwege de kleine percentages zeer links en zeer rechts zijn deze samen genomen met gematigd links en rechts. 13% geeft aan niet te weten wat hun politieke oriëntatie is. Zij worden hier buiten beschouwing gelaten. Er zijn bovendien additionele analyses uitgevoerd op een subset van de data waarin is gevraagd op welke partij men zou stemmen als er nu verkiezingen waren, voor een meer gedetailleerd beeld van politieke voorkeur.

Consensus over het politieke spectrum: landelijke overheid moet meer verantwoordelijkheid nemen

Traditioneel gezien zouden er grote verschillen moeten zijn in hoe politiek rechts en links verantwoordelijkheden verdeeld willen hebben. Maar in het huidige onderzoek zien we vooral veel overeenkomsten. Zowel mensen aan de linkerkant, de rechterkant en het midden van het politieke spectrum zien in de gewenste situatie graag een landelijke overheid die 'redelijk wat' tot 'veel' verantwoordelijkheid neemt. Voor mensen die aangeven politiek links te zijn, is die gewenste mate van verantwoordelijkheid voor de landelijke overheid wel nog iets hoger (zie figuur 5.1). Een mogelijke reden voor de grote mate van consensus is dat deelnemers een andere interpretatie van politiek links-rechts voor ogen hadden, ondanks de gegeven uitleg. De links-rechtsdistinctie lijkt over tijd namelijk van het sociaal-economische naar het culturele domein verschoven, waardoor de relatie met de verdeling van verantwoordelijkheden wat minder eenduidig is.

Figuur 5.1 Huidige en gewenste mate van verantwoordelijkheid voor de landelijke overheid, uitgesplitst naar politieke oriëntatie, 2022 (in gemiddelden over opgaven heen)^a

a De verticale streepjes rondom de gemiddeldes geven het 95% betrouwbaarheidsinterval weer. Dit wordt gebruikt als indicatie van de nauwkeurigheid van de schatting.

Bron: SCP (VV2022)

Wanneer we kijken naar hoe de landelijke overheid zou moeten *veranderen* ten opzichte van nu, zien we dat mensen zowel links, rechts als midden van het politieke spectrum de overheid graag (flink) meer verantwoordelijkheid zouden toebedelen dan ze volgens hen nemen. Die gewenste verandering is het grootst voor mensen die zichzelf als links zien. We hebben ook gedetailleerder naar politieke voorkeur gekeken met analyses naar stemintentie als er nu verkiezingen waren. Hierbij zien we dat de achterban van alle politieke partijen wil dat de landelijke overheid flink meer verantwoordelijkheid neemt dan ze nu doet.¹⁰ En ook als we de analyses per opgave apart uitvoeren, zien we dat rechtsgeoriënteerde mensen bij elk van de vijf opgaven willen dat de landelijke overheid significant meer verantwoordelijkheid neemt dan zij nu in hun perceptie doet.

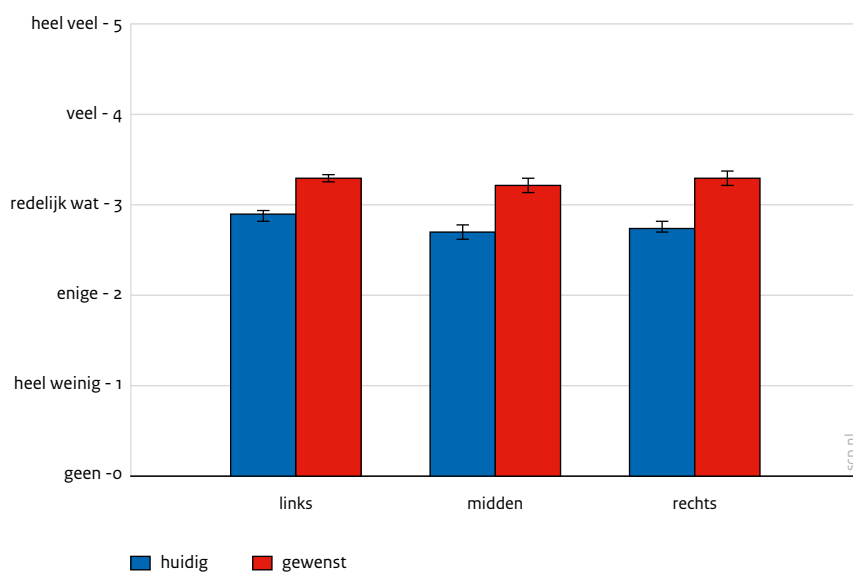
¹⁰ Er zijn extra analyses uitgevoerd met partijvoorkeur (op data één maand later verzameld in het LISS-panel (64% overlap in deelnemers)). Ook hier valt op dat ongeacht de partij waar men op stemt, mensen flink meer overheidsverantwoordelijkheid willen. Onder onze deelnemers was de VVD de grootste partij. VVD-stemmers willen dat de landelijke overheid flink meer verantwoordelijkheid neemt dan nu. Ook bij stemmers op alle coalitiepartijen samengenomen (VVD, CDA, D66, CU) zien we dit patroon. GroenLinks- en PvdA-stemmers (samengenomen) zien graag nog een iets hogere gewenste verantwoordelijkheid. Stemmers op zeer rechtse partijen (PVV, FvD, JA21, BBB) willen een nog grotere toename in overheidsverantwoordelijkheid vergeleken met nu, vooral omdat zij vinden dat de landelijke overheid nu weinig verantwoordelijkheid neemt. Voor SP- en PvDD-stemmers (samengenomen) geldt dat zij ook een lagere huidige verantwoordelijkheid zien en een hogere verantwoordelijkheid voor de landelijke overheid wensen.

Vervolgens hebben we gekeken naar het soort taken dat mensen graag belegd zouden zien bij de overheid. Daar vallen wederom vooral de overeenkomsten tussen politiek links en rechts op (de middengroep is hier buiten beschouwing gelaten). Bij de meeste opgaven geldt dat er geen of slechts kleine verschillen zijn tussen politieke oriëntaties in het aandeel dat een optie kiest (zie tabel B.19 in bijlage B). Wanneer er significante verschillen zijn tussen mensen die zichzelf links versus rechts beschouwen, zijn die overwegend wel in dezelfde orde van grootte. Ter illustratie, bij de opgave duurzaamheid is de optie 'de overheid moet woningcorporaties en particuliere verhuurders verplichten om woningen te verduurzamen' aangevinkt door 71% van de linksgeoriënteerden en 62% van de rechtsgeoriënteerden (significant verschil). Een tweede voorbeeld: de optie 'de overheid moet het organiseren van duurzamer energiegebruik in de Nederlandse samenleving loslaten en aan burgers overlaten' is aangevinkt door 3% van de linksgeoriënteerden en 11% van de rechtsgeoriënteerden (significant verschil). Bij bestaanszekerheid komen wel wat nadrukkelijker verschillen tussen politiek links- en rechtsgeoriënteerden naar voren. Zo kiest maar liefst 65% van de rechtsgeoriënteerden de optie 'de overheid moet burgers stimuleren om zelf hun inkomen te verdienen', terwijl maar 42% van de linksgeoriënteerden dat doet. Daarentegen kiest een groter aandeel linksgeoriënteerden dan rechtsgeoriënteerden voor het stellen van regels voor een reëel inkomen (respectievelijk 62% en 41%), en voor het ondersteunen van burgers bij het verkrijgen van een inkomen (respectievelijk 38% en 18%).

Politiek links en rechts zijn het eens over burgerverantwoordelijkheid

Zowel mensen aan de linkerkant, de rechterkant en in het midden van het politieke spectrum zouden graag zien dat burgers redelijk wat tot veel verantwoordelijkheid nemen. Hier is geen significant verschil in de gewenste mate van verantwoordelijkheid per politieke oriëntatie (zie figuur 5.2). Dit is opvallend, vanwege de nadruk die rechtse partijen vaak leggen op het nemen van eigen verantwoordelijkheid. We hadden daarom verwacht dat mensen die zichzelf als rechts identificeren meer verantwoordelijkheid aan burgers zouden toekennen dan mensen die zichzelf als links identificeren. Als we kijken naar de gewenste verandering willen zowel links, rechts als midden graag dat burgers iets meer verantwoordelijkheid op zich nemen dan ze, in de ogen van de respondenten, nu doen. Die gewenste verandering is wel nog iets groter voor mensen aan de rechterkant van het politieke spectrum. Dat komt omdat volgens hen burgers nu minder verantwoordelijkheid nemen dan volgens linksgeoriënteerden.

Figuur 5.2 Huidige en gewenste mate van verantwoordelijkheid voor burgers, uitgesplitst naar politieke oriëntatie, 2022 (in gemiddelden over opgaven heen)^a

a De verticale streepjes rondom de gemiddeldes geven het 95% betrouwbaarheidsinterval weer. Dit wordt gebruikt als indicatie van de nauwkeurigheid van de schatting.

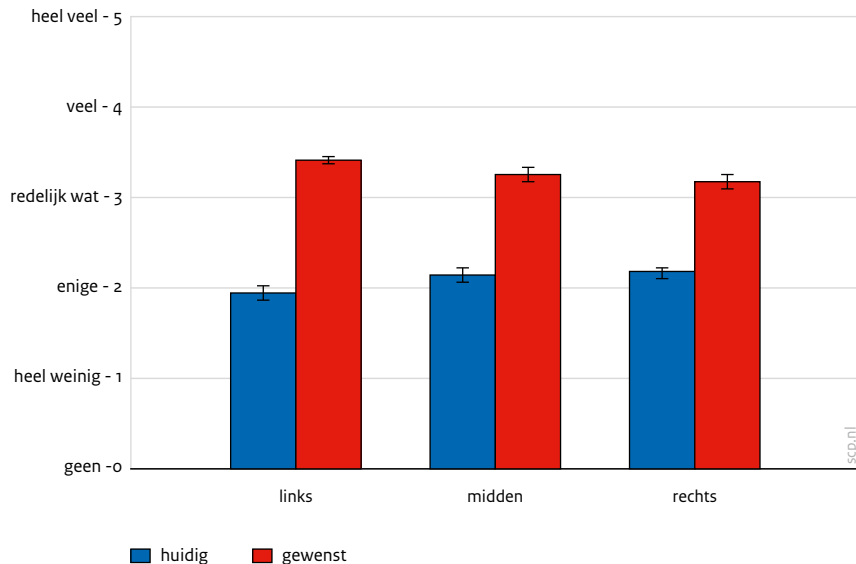
Bron: SCP (VV2022)

Nog meer consensus over het politieke spectrum: Ook bedrijven moeten meer verantwoordelijkheid nemen

Zowel links, rechts als in het midden van het politieke spectrum zou men graag zien dat bedrijven ‘redelijk wat’ tot ‘veel’ verantwoordelijkheid nemen, met een nog iets hogere gewenste verantwoordelijkheid bij linksgeoriënteerden (zie figuur 5.3). Vergeleken met hoeveel verantwoordelijkheid men nu denkt dat bedrijven nemen, vinden zowel links- als rechtsgeoriënteerden dat bedrijven veel meer verantwoordelijkheid zouden moeten nemen. Ook hier is dat verschil nog wat groter bij linksgeoriënteerden.

De consensus over de wens dat bedrijven meer verantwoordelijkheid nemen, blijkt ook uit de twee algemene stellingen over bedrijven die wij hebben voorgelegd.¹¹ Met de stelling ‘De overheid moet bedrijven verplichten bij te dragen aan gemeenschappelijke doelen, zoals een schone leefomgeving’ zijn niet alleen links-, maar ook rechtsgeoriënteerden het in groten getale eens (72% van de rechtsgeoriënteerden is het hier (helemaal) mee eens versus 87% van de linksgeoriënteerden).¹² En ook voor de stelling ‘de samenleving zou niet afhankelijk moeten zijn van bedrijven voor gemeenschappelijke zaken zoals zorg, wonen en energie’ zien we relatief kleine verschillen naar politieke oriëntatie (55% van de rechtsgeoriënteerden is het hier (helemaal) mee eens (en slechts 15% oneens), versus 66% van de linksgeoriënteerden).¹³ Hieruit blijkt dat er ook bij mensen aan de rechterkant van het politieke spectrum een grens zit aan de vrijheid voor bedrijven en dat ook zij overwegend de wens hebben dat bedrijven bij moeten dragen aan gemeenschappelijke doelen.

Figuur 5.3 Huidige en gewenste mate van verantwoordelijkheid voor bedrijven, uitgesplitst naar politieke oriëntatie, 2022 (in gemiddelden over opgaven heen)^a

a De verticale streepjes rondom de gemiddeldes geven het 95% betrouwbaarheidsinterval weer. Dit wordt gebruikt als indicatie van de nauwkeurigheid van de schatting.

Bron: SCP (VV2022)

¹¹ Dit is extra opvallend omdat bij de vraag of men zichzelf als politiek links of rechts beschouwde, bijna letterlijk deze definitie werd gegeven. De uitleg was als volgt: **Politiek links** wil een sterke en sociale overheid die zorgt voor een gelijke en eerlijke verdeling. **Politiek rechts** wil een overheid die zich weinig bemoeit met burgers en meer overlaat aan hen en de vrije markt.

¹² Slechts 9% van de mensen die zich als politiek rechts identificeren, is het hier (helemaal) mee oneens.

¹³ Slechts 15% van de mensen die zich als politiek rechts identificeren, is het hier (helemaal) mee oneens.

5.2 Vertrouwen

Vertrouwen¹⁴ is eveneens een relevante factor om te onderzoeken in relatie tot de verdeling van verantwoordelijkheden. Als mensen weinig vertrouwen hebben in een bepaalde partij (zoals de overheid of bedrijven), is het mogelijk dat zij willen dat deze partij minder verantwoordelijkheid op zich neemt. Het tegenovergestelde kan ook het geval zijn: men kan weinig vertrouwen hebben in een bepaalde partij, juist omdat zij minder doet dan van hen verwacht wordt. In de volgende sectie onderzoeken wij daarom de relatie tussen de verdeling van verantwoordelijkheden en vertrouwen.

Vertrouwen hangt samen met mismatch tussen huidige en gewenste verantwoordelijkheid

Het vertrouwen in de landelijke overheid is vrij laag in onze steekproef, net als in andere recente onderzoeken (Miltenburg et al. 2022; Ipsos 2022). 30% heeft helemaal geen vertrouwen, en 34% heeft slechts een beetje vertrouwen. Ongeveer een kwart heeft redelijk wat vertrouwen, en 7% heeft veel of heel veel vertrouwen (ook geeft bijna 5% aan het niet te weten).¹⁵

Onze analyses laten zien dat het verschil tussen de hoeveelheid verantwoordelijkheid die de landelijke overheid nu neemt en hoeveel zij zou moeten nemen, samenhangt met de mate van vertrouwen in de landelijke overheid (figuur 5.4). Hoe lager het vertrouwen, hoe groter dit verschil is. Voor mensen die vinden dat de overheid nu al bijna doet wat zij wensen qua verantwoordelijkheid (en het verschil dus kleiner is), is het vertrouwen dus ook hoger. De mate van vertrouwen in de landelijke overheid is niet gerelateerd aan de hoeveelheid verantwoordelijkheid die toebedeeld wordt aan de landelijke overheid in de gewenste situatie. Zowel mensen met een lager als een hoger vertrouwen in de landelijke overheid zouden een min of meer gelijke mate van verantwoordelijkheid aan de landelijke overheid toebedelen.

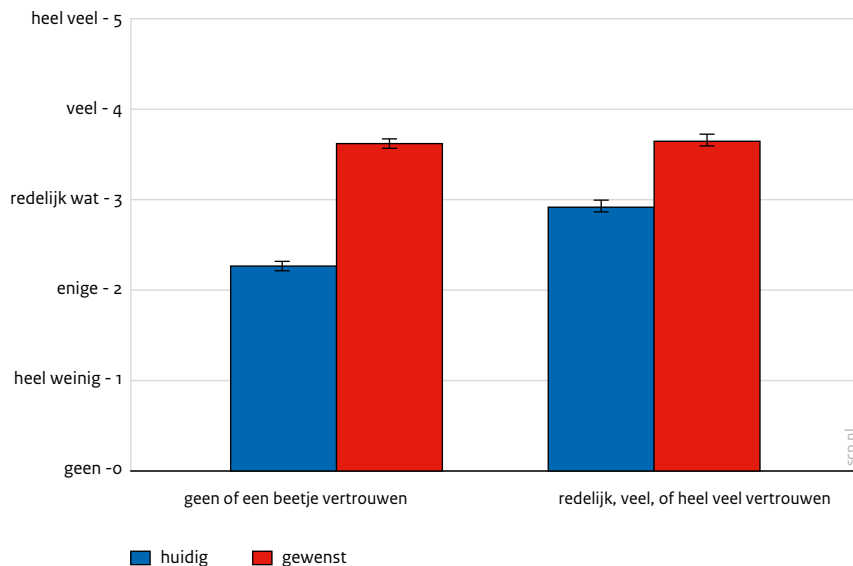
Hoezeer de huidige landelijke overheid afwijkt van het wensbeeld van burgers, is dus een belangrijke factor die meespeelt bij het vertrouwen. Verderop in dit hoofdstuk laten we zien dat vertrouwen ook de factor is die het sterkste samenhangt met de mate van afwijking van het wensbeeld. Het zou kunnen dat het lage vertrouwen in de overheid hier deels door veroorzaakt wordt: mensen vertrouwen de overheid minder, juist omdat deze minder verantwoordelijkheid neemt dan zij graag zouden willen. Hierbij moeten we wel de kanttekening plaatsen dat we deze causale relatie niet met zekerheid kunnen vaststellen op basis van dit onderzoek.

Het zou kunnen dat mensen die weinig vertrouwen in de overheid hebben vinden dat er meer aan burgers zelf moet worden overgelaten. Maar het kan ook dat burgers juist weinig vertrouwen in de overheid hebben omdat zij de verantwoordelijkheid niet pakt voor zaken waarvan burgers vinden dat zij zelf er niet verantwoordelijk voor zijn. Daarom hebben wij ook gekeken naar de relatie tussen vertrouwen in de overheid en gewenste burgerverantwoordelijkheid. Mensen met minder vertrouwen in de landelijke overheid vinden dat burgers, over het algemeen, minder verantwoordelijkheid zouden moeten dragen. Dit tezamen kan erop wijzen dat mensen met laag vertrouwen in de landelijke overheid vinden dat die landelijke overheid nu tekort schiet in de mate waarin zij verantwoordelijkheid neemt, en dat burgers dit tekort niet zouden moeten compenseren (door extra verantwoordelijkheden te dragen).

¹⁴ Vertrouwen is gemeten met de vraag: 'Hoeveel vertrouwen hebt u op dit moment in de volgende instellingen in Nederland?'. Per partij (landelijke overheid, gemeenten, maatschappelijke organisaties en bedrijven) gaf men de mate van vertrouwen aan (van 1 'helemaal geen vertrouwen' tot 5 'heel veel vertrouwen', of 'ik weet het niet'). Sociaal vertrouwen werd gemeten met de stelling: 'Over het algemeen zijn de meeste mensen wel te vertrouwen'. Men kon aangeven in hoeverre men het hiermee eens was (van 1 'helemaal oneens' tot 5 'helemaal eens' of 'ik weet het niet').

¹⁵ Deze percentages tellen niet precies tot 100% op vanwege de decimaalafroning.

Figuur 5.4 Huidige en gewenste mate van verantwoordelijkheid voor de landelijke overheid, uitgesplitst naar vertrouwen in de landelijke overheid, 2022 (in gemiddelden over opgaven heen)^{a,b}

- a De analyse is uitgevoerd met een ordinale regressieanalyse, voor deze figuur is een indeling in twee groepen gemaakt ter illustratie.
- b De verticale streepjes rondom de gemiddeldes geven het 95% betrouwbaarheidsinterval weer. Dit wordt gebruikt als indicatie van de nauwkeurigheid van de schatting.

Bron: SCP (VV2022)

Vertrouwen in andere mensen hangt samen met een grotere gewenste burgerverantwoordelijkheid

Het vertrouwen in andere mensen, ook wel sociaal vertrouwen genoemd, is vrij hoog. Met de stelling ‘Over het algemeen zijn de meeste mensen wel te vertrouwen’ is 63% het (helemaal) mee eens. Ongeveer een kwart (23%) is het er niet mee eens en niet mee oneens; slechts 12% is het daar (helemaal) mee oneens.

Het sociaal vertrouwen hangt samen met de gewenste hoeveelheid verantwoordelijkheid die men aan burgers zou willen geven: mensen met hoger vertrouwen in anderen geven burgers graag meer verantwoordelijkheid.¹⁴ Het sociaal vertrouwen hangt niet samen met het verschil tussen de gepercipieerde hoeveelheid verantwoordelijkheid die burgers nu nemen en zouden moeten nemen.

Tot slot hebben we gekeken of mensen met hoger sociaal vertrouwen wellicht minder verwachten van de overheid, omdat zij bijvoorbeeld meer het gevoel hebben te kunnen bouwen op medeburgers. We zien echter geen relatie tussen sociaal vertrouwen en de gewenste verantwoordelijkheid voor de landelijke overheid.

5.3 Politiek cynisme

Ook hebben we in ons onderzoek gekeken naar een zestal vragen die te maken hebben met een gevoel van politiek cynisme. Politiek cynisme is een mogelijke relevante factor omdat mensen die politiek cynisch zijn wellicht verantwoordelijkheid bij de overheid willen leggen. Hier verwachtten we een soortgelijke rol als bij vertrouwen. De volgende vragen zijn gesteld: 1) de overheid doet onvoldoende voor mensen zoals ik; 2) ministers geven niet veel om wat mensen zoals ik denken; 3) de meeste politici

zijn bekwame mensen die weten wat ze doen; 4) het zou goed zijn als burgers meer konden meebeslissen over belangrijke politieke kwesties; 5) mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet; 6) het zou goed zijn als het bestuur van het land werd overgelaten aan enkele krachtige leiders. De vragen hangen onderling sterk met elkaar samen en zijn daarom als een schaal geanalyseerd.

Een grotere mismatch tussen huidige en gewenste verantwoordelijkheid van de overheid voor cynischere mensen

We hebben een regressieanalyse uitgevoerd om te kijken of politiek cynisme samenhangt met de verantwoordelijkheidsverdeling voor overheid en burger. Het is mogelijk dat mensen die politiek cynisch zijn, willen dat de regering minder verantwoordelijkheid neemt (en burgers wellicht meer). Ook is het mogelijk dat mensen politiek cynisch zijn omdat zij vinden dat de landelijke overheid minder doet dan zij zouden wensen (de verschillscore).

In onze resultaten zien we aanwijzingen voor de tweede mogelijkheid, waarbij het verschil tussen de huidige en gewenste verantwoordelijkheid van de landelijke overheid significant samenhangt met politiek cynisme. De eerste mogelijkheid lijkt niet het geval, de mate van gewenste verantwoordelijkheid voor de overheid hangt niet samen met de vragen over politiek cynisme. Dit tezamen suggereert dat mensen politiek cynische opvattingen hebben omdat de overheid minder verantwoordelijkheid neemt dan zij wensen. Op basis van de correlatieve data van dit onderzoek kunnen we deze causale relatie echter niet vaststellen. Politiek cynisme hing overigens niet samen met gewenste verantwoordelijkheid of verschillscore van burgers.

5.4 Inkomen, opleiding en sociale hulpbronnen

Naast de variabelen die zich meer in de politieke sfeer bevinden, hebben we ook naar hulpbronnen gekeken die kunnen bijdragen aan het *kunnen* van mensen. Hierbij hebben we ons gericht op inkomen, opleiding en hulpbronnen in het sociale netwerk. Een hoger inkomen, een mbo-/havo-/vwo-¹⁶ of hbo-/wo-opleiding en meer hulpbronnen in het sociale netwerk helpen, op verschillende manieren, bij het *kunnen* en daardoor mogelijk ook *willen* bijdragen van mensen. Hierdoor ontstaan namelijk mogelijkheden om zelf meer verantwoordelijkheid te nemen, zoals door het zelf financieren van bepaalde zaken of door het kunnen doorgronden van complexe aanvraagprocedures voor subsidies. Het gevolg hiervan kan zijn dat mensen ook minder van de overheid verwachten, maar deze relatie kan ook de andere kant op werken. Mensen met een hoger inkomen en een mbo-/havo-/vwo- of hbo-/wo-opleiding hebben vaak ook meer vertrouwen in de overheid, waardoor zij mogelijk een grotere bijdrage van de overheid wensen en verwachten.

In onze analyses is als inkomensindicatie het zelfgerapporteerd netto-inkomen per maand gebruikt, in twaalf categorieën, die als continue variabele zijn geanalyseerd. Voor opleiding is de CBS-indeling in drie groepen gebruikt: 1) basisonderwijs, het vmbo, de eerste drie leerjaren van havo/vwo of de assistentenopleiding (mbo-1); 2) bovenbouw van havo/vwo, de basisberoepsopleiding (mbo-2), de vakopleiding (mbo-3) en de middenkader- en specialistenopleidingen (mbo-4); 3) hbo of wo. Naar hulpbronnen hebben wij op twee manieren gekeken. We hebben respondenten gevraagd of er mensen zijn die hen langdurig hulp kunnen bieden als zij dat nodig hebben, en of er mensen zijn die hen financiële hulp kunnen bieden als zij dat nodig hebben. Ook vroegen we hoeveel mensen dat zijn (antwoordopties: niemand, 1, 2-3, 4-6, 7 of meer). Een deel van onze sample had geen enkel persoon die hen langdurig hulp zou kunnen bieden (16%) of financiële hulp zou kunnen bieden (27%).

Meer kunnen is meer willen?

Uit onze resultaten blijkt inderdaad dat mensen die zelf een hoger inkomen en een mbo-/havo-/vwo- of hbo-/wo-opleiding hebben, gemiddeld een hogere gewenste verantwoordelijkheid zien voor burgers.

¹⁶ Dit is een grove categorisering. Het refereert naar bovenbouw van havo/vwo, de basisberoepsopleiding (mbo-2), de vakopleiding (mbo-3) en de middenkader- en specialistenopleidingen (mbo-4). Voor de leesbaarheid is dit in de hoofdstuktekst ingekort.

Hetzelfde geldt voor mensen die meer hulpbronnen voor langdurige hulp en voor financiële hulp in hun sociale netwerk hebben. Dit wijst erop dat mensen die zelf meer middelen hebben die bijdragen aan het kunnen, ook verwachten dat andere mensen over deze middelen beschikken, oftewel dat zij mogelijk overschatten wat andere mensen kunnen. Het kan ook zijn dat mensen met een mbo-/havo-/vwo-¹⁶ of hbo-/wo-opleiding, hoger inkomen of hulpbronnen meer vertrouwen in andere mensen hebben, en daardoor meer burgerverantwoordelijkheid wensen.

De verschillscore voor burgers tussen huidige en gewenste verantwoordelijkheid werd niet verklaard door de hoeveelheid sociale hulpbronnen of opleiding. Er was wel een relatie met inkomen: hoe hoger het inkomen, hoe groter het verschil.

Specifiek voor de variabele inkomen hebben we ook gekeken hoe vaak mensen aanvinkten dat burgers zelf moeten meebetalen aan verschillende zaken. Dit deden we omdat mensen met een hoger inkomen misschien vaker vinden dat burgers financieel zouden moeten bijdragen. Bij de opgave duurzaamheid was de optie van zelf meebetalen vaak aangevinkt, en dit werd vaker gedaan door mensen die zelf een hoger inkomen hadden. Bij de andere opgaven was de optie om burgers zelf te laten meebetalen niet vaak gekozen, en mensen met een hoger inkomen vinkten dit ook niet vaker aan bij de opgaven gezond leven, hulp verlenen, bestaanszekerheid-financieel bijdragen voor mensen die zelf makkelijk kunnen rondkomen. Alleen bij de opgave leven lang ontwikkelen werd de optie om zelf mee te betalen aan een opleiding iets vaker aangevinkt door mensen met een hoger inkomen, maar slechts 10% had de optie zelf meebetalen überhaupt aangevinkt. Dit wijst erop dat het animo voor zelf meebetalen over het algemeen laag is.

De volgende vraag is of mensen met een hoger inkomen, een mbo-/havo-/vwo- of hbo-/wo-opleiding of meer hulpbronnen minder verantwoordelijkheid van de landelijke overheid vragen. In onze analyses zien we geen relatie tussen de gewenste verantwoordelijkheid die de landelijke overheid zou moeten nemen en opleiding of inkomen. Bij sociale hulpbronnen was er wel een relatie, maar in een andere richting dan verwacht. Hoe minder mogelijke sociale hulpbronnen men in het eigen netwerk had voor langdurige of financiële hulp, hoe minder verantwoordelijkheid men de overheid zou willen geven in de gewenste situatie. Dit is mogelijk te verklaren omdat mensen met minder 'sociaal kapitaal' over het algemeen weinig vertrouwen hebben in de regering en Tweede Kamer, vinden dat de overheid te weinig doet voor mensen zoals zij en van mening zijn dat mensen zoals zij geen invloed hebben op wat de regering doet (Vrooman et al. 2023).

Ook was er een relatie met de verschillscore voor de overheid voor financiële hulp. Hoe meer mogelijke financiële hulpbronnen in het sociale netwerk, hoe minder men vindt dat de overheid meer verantwoordelijkheid zou moeten nemen. Er was geen relatie tussen de verschillscore en inkomen of opleiding.

5.5 Wat verklaart burgers visies op de verdeling van verantwoordelijkheden het best?

De hiervoor genoemde variabelen zijn gezamenlijk in een regressiemodel geanalyseerd. Als we de keuze voor bepaalde hoeveelheden verantwoordelijkheid willen *verklaren* is dit belangrijk, omdat hiervoor genoemde factoren ook onderling met elkaar samenhangen. Voor deze verklaring is het dus zeer relevant om te weten welke variabelen het *sterkst* samenhangen met de verantwoordelijkheidsverdeling. Het kan namelijk zo zijn dat er wel een verschil is tussen bepaalde groepen, maar dat het verschil eigenlijk verklaard wordt door een andere variabele, zoals bijvoorbeeld opleiding. Daarom hebben we ook dominantieanalyses uitgevoerd, om te kijken welke variabelen het belangrijkste zijn. Dominantieanalyse is een methode die wordt gebruikt om het relatieve belang van verschillende voorspellers in een multipele regressie te bekijken, door het rangschikken van de additionele variantie die zij verklaren. Hierbij hebben wij ons beperkt tot de gewenste verantwoordelijkheid en verschillscores voor burgers en landelijke overheid. In onze analyses hebben we gekeken naar het relatieve belang van verschillende variabelen: politieke oriëntatie, vertrouwen in de betreffende partij, politiek cynisme, hulpbronnen, inkomen, opleiding, leeftijd en geslacht.

Politieke voorkeur, leeftijd en hulpbronnen hangen samen met gewenste landelijke overheidsverantwoordelijkheid

Eerst kijken we welke variabelen het beste de gewenste verantwoordelijkheid voor de landelijke overheid verklaren. De variabele die hier het sterkst mee samenhangt vergeleken met andere variabelen is politieke voorkeur, met een kleinere gewenste verantwoordelijkheid voor de overheid voor rechts-georiënteerde mensen (zie tabel 5.1).¹⁷ Wel is de hoeveelheid variantie die door politieke voorkeur wordt verklaard niet erg hoog, namelijk 4%. Daarna vertoont leeftijd de sterkste samenhang; mensen die ouder zijn wensen meer verantwoordelijkheid voor de overheid dan jongere mensen. Hulpbronnen voor langdurige hulp in het sociale netwerk volgen daarna, met een grotere gewenste verantwoordelijkheid voor de overheid voor mensen met meer hulpbronnen. De aan- of afwezigheid van een netwerk voor financiële hulp, politiek cynisme, opleiding, geslacht, inkomen en vertrouwen in de overheid vertoonden geen significante samenhang met de gewenste overheidsverantwoordelijkheid.

Tabel 5.1 Samenhang tussen de gewenste verantwoordelijkheid voor de landelijke overheid en verklarende factoren, 2022^a

	rangorde	B	p	effectgrootte ^b
politieke oriëntatie	1			3,57
links		0 (base)		
niet links, niet rechts		-0,213	< 0,001	
rechts		-0,392	< 0,001	
leeftijd	2	0,004	0,001	0,71
netwerk voor langdurige hulp	3	0,052	0,026	0,37
opleiding	4			0,21
basisschool, vmbo		0 (base)		
havo, vwo, mbo		-0,003	0,960	
hbo, wo		-0,105	0,116	
netwerk voor financiële hulp	5	0,028	0,269	0,14
geslacht	6			0,06
man		0 (base)		
vrouw		0,010	0,814	
politiek cynisme	7	-0,001	0,377	0,04
inkomen	8	0,012	0,328	0,03
vertrouwen in de overheid	9	0,008	0,756	0,02

a De variabelen zijn gesorteerd op volgorde van het relatieve belang, waarbij de eerste variabele, in dit geval politieke voorkeur, de meeste variantie verklaart.

b Pseudo R² (McFadden), verklaarde variantie, weergegeven in percentages.

Bron: SCP (VV2022)

¹⁷ Dit lijkt tegenstrijdig met de eerder genoemde bevindingen betreffende politieke oriëntatie, waar we vooral overeenkomsten tussen politiek links en rechts rapporteerden. De verschillen tussen politiek links en rechts zijn echter kleiner dan we theoretisch zouden verwachten. Zo willen zowel links als rechts een overheid die tussen 'redelijk wat' en 'veel' verantwoordelijkheid neemt, met nog hogere scores voor links.

Vertrouwen hangt sterkst samen met de mate waarin overheidsverantwoordelijkheid afwijkt van wensbeeld

Vervolgens onderzoeken we de grootte van het *verschil* tussen de hoeveelheid verantwoordelijkheid die de landelijke overheid nu neemt en hoeveel mensen vinden dat zij zou moeten nemen (zie tabel 5.2). De variabele die het sterkst samenhangt met deze verschillscore is het vertrouwen in de overheid.¹⁸ Hoe groter het verschil, dus hoe meer de overheid afwijkt van het wensbeeld, hoe lager het vertrouwen. Deze variabele verklaart ook ruim dubbel zo veel variantie (9%) vergeleken met de eerstvolgende variabelen. Dit zijn, achtereenvolgens, politieke oriëntatie (groter verschil bij links), geslacht (groter verschil bij vrouwen) en leeftijd (groter verschil bij hogere leeftijd). Politiek cynisme, inkomen, opleiding en hulpbronnen vertoonden geen significante samenhang met de verschillscore.

Tabel 5.2 Samenhang tussen de verschillscore voor de landelijke overheid (gewenste-huidige verantwoordelijkheid) en verklarende factoren, 2022^a

	rangorde	B	p	effectgrootte ^b
vertrouwen in de overheid	1	-0,362	< 0,001	8,87
politieke oriëntatie	2			3,07
links		0 (base)		
niet links, niet rechts		-0,303	< 0,001	
rechts		-0,444	< 0,001	
geslacht	3			1,08
man		0 (base)		
vrouw		0,211	< 0,001	
leeftijd	4	0,005	0,002	1,02
opleiding	5			0,42
basisschool, vmbo		0 (base)		
havo, vwo, mbo		-0,118	0,131	
hbo, wo		-0,092	0,249	
politiek cynisme	6	< 0,001	0,981	0,20
inkomen	7	0,019	0,174	0,09
netwerk voor financiële hulp	8	0,023	0,452	0,07
netwerk voor langdurige hulp	9	0,024	0,371	0,05

a De variabelen zijn gesorteerd op volgorde van het relatieve belang, waarbij de eerste variabele, in dit geval vertrouwen in de overheid, de meeste variantie verklaart.

b Pseudo R² (McFadden), verklaarde variantie, weergegeven in percentages.

Bron: SCP (VV2022)

¹⁸ Vanwege de grote belangstelling voor de factoren die het lage vertrouwen in de overheid verklaren, hebben we deze analyse aanvullend ook uitgevoerd met vertrouwen in de overheid als afhankelijke variabele. De variabele die de meeste variantie verklaart in vertrouwen in de overheid is politiek cynisme. Daarna is de verschillscore tussen huidige en gewenste verantwoordelijkheid voor de overheid de beste voorspeller. Dit wijst erop dat een grote afwijking van het wensbeeld dat mensen hebben van de overheid, een belangrijke rol speelt bij vertrouwen. Hier komen we in hoofdstuk 6 nog op terug. We zien tevens dat oudere mensen meer vertrouwen hebben in de overheid dan jongere mensen.

Sociaal vertrouwen, opleiding en hulpbronnen hangen sterkst samen met de gewenste burgerverantwoordelijkheid

Met de gewenste verantwoordelijkheid voor burgers vertoont sociaal vertrouwen de beste samenhang. Hoe hoger het vertrouwen in andere mensen, hoe meer verantwoordelijkheid men aan burgers zou toekennen. De verklaarde variantie is wel slechts 1%. Daarna vertoont opleiding de meeste samenhang; mensen met een meer theoretische opleiding zien ook graag een grotere gewenste burgerverantwoordelijkheid in het algemeen. De volgende variabele is een netwerk voor langdurige hulp; mensen die zelf meer hulpbronnen voor langdurige hulp hebben zien graag een hogere gewenste burgerverantwoordelijkheid. Er is geen significante samenhang meer met de overige variabelen: netwerk voor financiële hulp, inkomen, politiek cynisme, politieke oriëntatie, leeftijd en geslacht.

Tabel 5.3 Samenhang tussen de gewenste verantwoordelijkheid voor burgers en verklarende factoren, 2022^a

	rangorde	B	p	effectgrootte ^b
sociaal vertrouwen	1	0,092	0,001	1,26
opleiding	2			1,21
basisschool, vmbo		0 (base)		
havo, vwo, mbo		0,092	0,105	
hbo, wo		0,216	0,001	
netwerk voor langdurige hulp	3	0,070	0,002	1,03
netwerk voor financiële hulp	4	0,029	0,228	0,58
inkomen	5	0,007	0,549	0,29
politiek cynisme	6	-0,001	0,374	0,10
politieke oriëntatie	7			0,08
links		0 (base)		
niet links, niet rechts		-0,014	0,772	
rechts		0,024	0,611	
leeftijd	8	0,001	0,522	0,06
geslacht	9			0,02
man		0 (base)		
vrouw		0,016	0,701	

a De variabelen zijn gesorteerd op volgorde van het relatieve belang, waarbij de eerste variabele, in dit geval sociaal vertrouwen, de meeste variantie verklaart.

b Pseudo R² (McFadden), verklaarde variantie, weergegeven in percentages.

Bron: SCP (VV2022)

Vervolgens is een analyse uitgevoerd op de verschillen voor de hoeveelheid verantwoordelijkheid die burgers nu nemen en hoeveel zij zouden moeten nemen. De variabele die de meeste variantie verklaart is leeftijd, waarbij oudere mensen een groter verschil tussen de gepercipieerde huidige verantwoordelijkheid en de gewenste verantwoordelijkheid voor burgers laten zien. Daarna volgt opleiding, met een groter verschil voor mensen met een meer theoretische opleiding. Ook politieke oriëntatie (groter verschil voor rechts) en financiële hulpbronnen (groter verschil bij meer financiële hulpbronnen) vertonen een significante samenhang. Geen van de variabelen komt echter boven de 1% verklaarde variantie uit.

Tabel 5.4 Samenhang tussen de verschillscore voor burgers (gewenste-huidige verantwoordelijkheid) en diverse verklarende factoren, 2022^a

	rangorde	B	p	effectgrootte ^b
leeftijd	1	0,006	< 0,001	0,90
opleiding	2			0,30
basisschool, vmbo		0 (base)		
havo, vwo, mbo		0,068	0,256	
hbo, wo		0,173	0,010	
politieke orientatie	3			0,30
links		0 (base)		
niet links, niet rechts		0,118	0,028	
rechts		0,105	0,039	
netwerk voor financiële hulp	4	0,058	0,024	0,22
netwerk voor langdurige hulp	5	0,008	0,728	0,05
inkomen	6	0,001	0,916	0,05
politiek cynisme	7	0,001	0,405	0,04
sociaal vertrouwen	8	-0,023	0,439	0,02
geslacht	9			0,01
man		0 (base)		
vrouw		0,021	0,635	

a De variabelen zijn gesorteerd op volgorde van het relatieve belang, waarbij de eerste variabele, in dit geval leeftijd, de meeste variantie verklaart.

b Pseudo R² (McFadden), verklaarde variantie, weergegeven in percentages.

Bron: SCP (VV2022)

5.6 Tot slot

Samenvattend vinden we met betrekking tot verantwoordelijkheden van de landelijke overheid veruit de sterkste relatie met vertrouwen. Voor mensen met lager vertrouwen in de overheid is er een grotere afwijking tussen de gewenste verantwoordelijkheid van de overheid en hoeveel zij nu neemt (volgens burgers). In mindere mate is ook politieke oriëntatie relevant. Hoewel zowel politiek links- als rechtsgeoriënteerden meer overheidsverantwoordelijkheid wensen dan nu volgens hen het geval is, is dit nog iets sterker het geval voor linksgeoriënteerden. Toch concluderen we dat vooral de overeenkomsten tussen links en rechts opvallend zijn, tegen de verwachtingen in willen mensen aan beide kanten van het politieke spectrum namelijk wel dat de landelijke overheid een grote sprong naar meer verantwoordelijkheid maakt. Dit is niet alleen zichtbaar als we onderscheid maken tussen links en rechts, maar ook bij partijvoorkeur: bij de achterban van alle politieke partijen zien we dat een toename in overheidsverantwoordelijkheid gewenst is. Ten slotte zijn er ook kleine verschillen naar leeftijd en geslacht: vrouwen en oudere deelnemers zijn meer geneigd de overheid meer verantwoordelijkheid toe te dichten. Het beschikken over meer hulpbronnen die mogelijk bijdragen aan het *kunnen* dragen van eigen verantwoordelijkheid, zoals een hoger inkomen, een meer theoretische opleiding en meer sociale hulpbronnen, hangt niet samen met de neiging om de overheid minder verantwoordelijkheid toe te dichten. We zien zelfs een zwakke positieve samenhang met sociale hulpbronnen voor langdurige hulp: wie minder

mensen in het netwerk heeft voor langdurige hulp, zou de overheid juist minder verantwoordelijkheid toedichten. Dit is mogelijk het geval omdat mensen met minder hulpbronnen minder vertrouwen hebben in en ontevreden zijn over de overheid (Vrooman et al. 2023).

Bij de hoeveelheid burgerverantwoordelijkheid zien we dat mensen die meer vertrouwen hebben in hun medemens, burgers meer verantwoordelijkheid zouden toedichten. Ook zien we dat mensen die *zelf* over meer mogelijke hulpbronnen beschikken (hbo-/wo-opgeleid, sociale hulpbronnen) ook meer geneigd zijn om burgers meer verantwoordelijkheid toe te dichten.

6 Slotbeschouwing

De afgelopen decennia hebben veel verschuivingen plaatsgevonden in de verdeling van verantwoordelijkheden tussen overheid, burgers, maatschappelijke organisaties en de markt. De overheid verplaatste verantwoordelijkheden naar andere partijen in de samenleving en maakte haar eigen rol steeds compacter. Ook burgers kregen meer verantwoordelijkheden toebedeeld. Maar hoe burgers zelf denken over de verdeling van verantwoordelijkheden is nog niet eerder systematisch, over opgaven heen, onderzocht. In dit onderzoek hebben wij daarom gekeken hoe burgers denken dat de verantwoordelijkheden nu verdeeld zijn, en hoe die verdeeld zouden moeten zijn. Dit hebben we onderzocht voor vijf grote maatschappelijke opgaven: gezond leven, leven lang ontwikkelen, duurzaam energiegebruik, hulp verlenen en bestaanszekerheid.

6.1 Hoofdbevindingen

De overheid moet flink meer verantwoordelijkheid nemen

Burgers vinden dat alle partijen (landelijke overheid, gemeenten, maatschappelijke organisaties, bedrijven en burgers zelf) samen verantwoordelijkheid moeten nemen voor de maatschappelijke vraagstukken van nu. Ze vinden bovendien dat iedereen, inclusief zichzelf, daarbij bovendien een stapje meer mag zetten dan ze nu doen. Toch is het met name de landelijke overheid die (flink) meer verantwoordelijkheid moet nemen dan ze nu in de ogen van burgers doet. Dit sentiment wordt breed gedragen en ook over het gehele politieke spectrum.

Overheid moet faciliteren, stimuleren en reguleren

De verantwoordelijkheid van de overheid zou volgens burgers op verschillende manieren vormgegeven moeten worden. Zo ziet men op veel opgaven graag een overheid die faciliteert door middel van ondersteuning. Op een aantal opgaven moet de overheid daarnaast ook stimuleren, bijvoorbeeld door het geven van voorlichting of door prijsmaatregelen. Ook een meer intensieve rol in de vorm van regisseren of reguleren komt bij sommige opgaven terug, zoals verduurzaming. Die regulerende rol ziet men met name graag richting bedrijven of wooncorporaties, en niet richting de burger. Ook willen zowel politiek links- als rechtsgeoriënteerden dat de overheid bedrijven verplicht om bij te dragen aan gemeenschappelijke doelen.

Vertrouwen hangt samen met de mate waarin de overheid afwijkt van het wensbeeld

De mate van verantwoordelijkheid die de landelijke overheid neemt, hangt ook samen met het lage vertrouwen in de overheid. Bij mensen waarbij de huidige overheidsverantwoordelijkheid meer afwijkt van hun wensbeeld, zien we lager vertrouwen in de overheid.

Ook meer verantwoordelijkheid voor burgers...

Er is een groot draagvlak voor de overheidsdoelen op de hier bestudeerde maatschappelijke opgaven. Wellicht daarom moeten, aldus respondenten, ook burgers nog iets meer verantwoordelijkheid nemen dan ze nu doen. Daarbij lijkt men overwegend ook zelf bereid om meer verantwoordelijkheid te nemen, mits aan bepaalde voorwaarden is voldaan, zoals het hebben van voldoende tijd en geld en het krijgen van de juiste ondersteuning. Verderop in dit hoofdstuk bespreken we of dit een realistische inschatting van het *kunnen* van (alle) burgers is. Mensen die zelf over meer hulpbronnen beschikken (hoger inkomen, hbo-/wo-opgeleid, hulpbronnen in sociaal netwerk), wensen namelijk ook meer burgerverantwoordelijkheid in het algemeen.

...maar niet bij het verlenen van hulp aan naasten

Een uitzondering op de hoge gewenste verantwoordelijkheid van burgers vormt de opgave hulp verlenen. Minder dan een op de drie mensen kan zich vinden in het overheidsdoel dat burgers meer zorg verlenen aan naasten om de professionele zorg te ontlasten. Men ziet dan ook graag dat burgers hiervoor minder verantwoordelijkheid gaan dragen dan ze nu in hun ogen doen.

6.2 Roep om een overheid die meer verantwoordelijkheid neemt

Verschuivingen in verantwoordelijkheden

Burgers zouden graag zien dat de overheid meer verantwoordelijkheid neemt dan ze volgens hen nu doet. Van alle partijen is het de landelijke overheid die volgens burgers het grootste gat moet overbruggen tussen de gepercipieerde huidige en de gewenste verantwoordelijkheid. In het licht van de verschuiving van verantwoordelijkheden die de afgelopen decennia heeft plaatsgevonden, komt dit wellicht niet als een verrassing. De overheid heeft de laatste decennia haar eigen rol steeds compacter gemaakt, door onder andere bezuinigingen, decentralisaties en privatisering vanwege grote verwachtingen van marktwerking. Daarbij werd ook van de burger steeds meer gevraagd. Dit is ten eerste ontstaan vanuit de overtuiging dat de verzorgingsstaat onhoudbaar is, en ten tweede vanuit een oproep van diverse adviesraden om meer gebruik te maken van de vitaliteit in de samenleving, door burgerinitiatieven meer aan te moedigen en ondersteunen (Hajer 2011; WRR 2012; RMO 2013; ROB 2012). Zoals de Raad voor het Openbaar Bestuur schrijft: ‘Compacter moet de overheid vooral worden in pretenties en ambities. Het gaat om een minder “gulzige” overheid, die ruimte laat voor maatschappelijk initiatief’ (ROB 2012: 3). Door ruimte te bieden aan burgers en als overheid minder pretenties te hebben, is er in de samenleving wel de ‘energie’ te vinden die een compacte overheid mogelijk maakt, zo was het idee (Blijleven en Kooiker 2022).

De opkomst van deze ‘participatiesamenleving’ (Rijksoverheid 2013) of ‘doe-het-zelfmaatschappij’ heeft ondertussen regelmatig kritiek gehad. Die kritiek richtte zich vooral op het overvragen van burgers door de overheid, niet in de minste plaats omdat diverse veronderstellingen over het willen en kunnen van burgers niet aansloten bij de werkelijkheid (Tiemeijer 2021; WRR 2017). Het is dan ook een opvallende bevinding uit ons onderzoek dat men vindt dat ook burgers nog meer moeten doen op veel gebieden (hier komen we op terug in ‘De verantwoordelijkheden van burgers’ in § 6.4). Uit ander onderzoek weten we namelijk dat burgers regelmatig vraagtekens hebben bij de verantwoordelijkheden die hun worden toebedeeld, omdat zij vinden dat sommige taken beter opgepakt kunnen worden door de overheid. Zo vinden burgers verduurzaming vooral een overheidstaak (of die van grote bedrijven) terwijl de overheid juist burgers een grote rol wil geven door middel van de duurzame energieopwekking in lokaal eigendom (De Kluizenaar et al. 2022; De Kluizenaar en Flore 2021; Van der Grient en Van der Lelij 2021). Ook op het gebied van mantelzorg vindt het merendeel van de mensen de zorg voor hulpbehoevende ouders meer een taak voor de overheid dan voor familie (De Klerk et al. 2017).¹⁹

De roep om meer overheidsverantwoordelijkheid heeft niet alleen betrekking op de verhouding tussen overheid en burgers, maar ook op die tussen overheid en bedrijven. In de begintijden van de privatisering van staatsbedrijven (vanaf de jaren 1980), waarbij verantwoordelijkheden werden overgedragen van de overheid naar ‘de markt’, was hier veel politieke en maatschappelijke steun voor (zie EK 2012). Later veranderde deze houding en bleken er onder burgers inmiddels flink meer tegenstanders dan voorstanders voor de privatisering van staatsbedrijven (Den Ridder en Dekker 2012)(zie ook EK 2012). Ook in meer recente onderzoeken naar de burgeropinie over marktwerking bij voorheen publieke zaken, zijn vooral negatieve gevoelens te ontwaren. Zo vindt bijna twee derde dat er minder marktwerking in de zorg moet komen (Den Ridder et al. 2019). Ook voor de energiesector vindt een meerderheid van de burgers dat onze energievoorziening volledig door de overheid moet worden georganiseerd en niet door marktpartijen (EBN 2023). Hoewel wij niet direct naar het verschuiven van verantwoordelijkheden aan ‘de markt’ hebben gevraagd, laten de antwoorden op onze vragenlijst wel zien dat mensen overwegend vinden dat de overheid meer verantwoordelijkheid moet nemen, en dat de samenleving niet afhankelijk zou moeten zijn van bedrijven voor zaken als wonen, zorg en energie.

Roep komt van politiek links én rechts

De roep om een overheid die meer verantwoordelijkheid neemt, wordt zeer breed gedragen. Zo vinden zowel politiek links- als rechtsgeoriënteerden dat de landelijke overheid nu minder verantwoordelijkheid neemt dan ze in hun ogen zou moeten nemen. Traditioneel streeft de rechterkant van het politiek spectrum

¹⁹ Dit terwijl de onlangs ontwikkelde integrale visie van de overheid op mantelzorg de zorg voor naasten door burgers juist als vanzelfsprekend ziet (TK 2022/2023).

naar een kleine of passieve overheid met veel economische en persoonlijke vrijheden. Dit onderzoek toont aan dat voor veel rechtsgeoriënteerden geldt dat dit waarschijnlijk niet de reden is voor het stemmen op partijen die als rechts bekend staan (zoals PVV, FvD en in wisselende mate VVD). Het is mogelijk dat andere overwegingen daarbij belangrijker zijn, zoals standpunten over het migratiebeleid of het Nederlands lidmaatschap van de Europese Unie. Dat zou in lijn zijn met het idee dat het onderscheid tussen politiek rechts en links van het sociaal-economische ook naar het culturele domein is verschoven. Daarnaast kan ook de anti-eliteretoriek, die voor enkele rechtse partijen kenmerkend is, deze partijen met name voor mensen die cynisch zijn over de politiek aantrekkelijk maken (Schumacher en Rooduijn 2013).

Ook zou het kunnen dat burgers aan de linker- en rechterkant van het politieke spectrum de verantwoordelijkheid van de overheid anders zouden willen invullen. Linkse kiezers zien die verantwoordelijkheid bijvoorbeeld vooral bij het herverdelen van welvaart of het aan banden leggen van bedrijven, terwijl die rol voor rechtse stemmers zou kunnen zitten in het beschermen van persoonlijke vrijheden en een vrije markt. In ons huidige onderzoek zien we over het algemeen echter ook geen grote verschillen in de taken die links en rechts de overheid zou willen toebedelen. Bij het thema bestaanszekerheid zien we daar wel een indicatie voor; daar kiezen meer rechts- dan linksgeoriënteerden voor een overheid die burgers stimuleert om zelf een inkomen te verdienen. Voor de overige vier onderzochte opgaven zijn de verschillen tussen de gekozen overheidstaken tussen politiek links en rechts klein. Daarbij geldt wel dat er in ons onderzoek maar een kleine selectie van overheidstaken is voorgelegd. Bovendien is bij de selectie van die taken niet systematisch onderscheid gemaakt naar taken die linkse of rechtse stemmers mogelijk meer aanspreken.

Hoe moet de verantwoordelijkheid van de overheid ingevuld worden?

Er heerst een hoge mate van steun onder burgers voor de meeste van de hier onderzochte doelen van de overheid (hulp verlenen uitgezonderd). Draagvlak voor beleidsdoelen vertaalt zich echter niet direct naar draagvlak voor concrete maatregelen (Vringer en Carabain 2019; De Kluizenaar en Flore 2021). Naast het pakken van meer verantwoordelijkheid door de overheid is het daarom ook belangrijk om de invulling van die verantwoordelijkheid zorgvuldig af te wegen. Een mogelijkheid is dat de overheid beweegt naar 'hardere' vormen van sturing. Dat kan zij bijvoorbeeld doen door meer te 'regisseren', oftewel een duidelijke koers uit te zetten en de uitvoering daarvan zelf te coördineren, in plaats van dit vooral over te laten aan andere partijen. Ook kan de overheid nog dwingender ingrijpen en andere partijen via wetten of regels verplichtingen opleggen. Ons onderzoek laat zien dat burgers wel een wens hebben voor zo'n 'regulerende' overheid, maar dan wel met verplichtingen richting andere partijen dan burgers, met name bedrijven. In ons onderzoek zien we dan ook dat veel mensen van de overheid verlangen dat zij bedrijven of verhuurders gaat verplichten om te verduurzamen, en dat zij regels opstelt over wat een reëel inkomen is (met betrekking tot bv. bijstand en minimumloon). Deze hardere vormen van sturing lenen zich met name goed voor zaken die in het publieke belang zijn, die té complex zijn voor individuele burgers of waarvoor andere partijen onvoldoende macht hebben (denk aan handhaving).

In termen van verantwoordelijkheden is een regulerende rol voor de overheid nog vrij ingewikkeld, omdat daarmee een soort meta-verantwoordelijkheid ontstaat: de overheid neemt daarbij namelijk de verantwoordelijkheid om ervoor te zorgen dat andere partijen hun verantwoordelijkheid nemen. Een wens voor een overheid die verplichtingen oplegt aan bedrijven zegt daarmee behalve over de rol voor de overheid ook iets over de rol die men ziet voor bedrijven. Burgers geven namelijk aan de competenties van bedrijven te erkennen, maar de intenties van bedrijven te wantrouwen vanwege het winstoogmerk (zie ook De Kluizenaar et al. 2022). Verplichting via de overheid kan daarom een manier zijn om bedrijven toch verantwoordelijkheid toe te dichten voor maatschappelijke opgaven, en daarmee kan de overheid ook zorgen voor een eerlijkere verdeling van lusten en lasten. Uit eerder onderzoek weten we namelijk dat burgers de lastenverdeling bij klimaatverandering en klimaatbeleid nu niet rechtvaardig verdeeld vinden tussen burgers en bedrijven (Kluizenaar en Flore 2021), terwijl een rechtvaardige verdeling een belangrijke voorwaarde is voor draagvlak om zelf bij te dragen (WRR 2023; Dreijerink en Peuchen 2020).

Voor dwingende maatregelen naar burgers toe is nog weinig animo (zie ook 'Vrijblijvende verantwoordelijkheid voor burgers?' in § 6.4). Naar burgers toe ziet men graag een overheid die burgers prikkelt of aanmoedigt (stimulerende rol) en die ondersteuning biedt of belemmeringen wegneemt om het

meedoen of eigen initiatief makkelijker te maken (faciliterende rol). Zo wil men bij gezond leven vooral een overheid die gezond gedrag stimuleert en bij hulp verlenen een overheid die mantelzorgers ontlast. Hoewel burgers zelf vooral zachte vormen van sturing naar burgers wensen, kunnen verplichten naar burgers toe in uitzonderingen ook door burgers zelf achteraf als positief ervaren worden. Denk bijvoorbeeld aan het rookverbod (Buisman et al. 2015).

De noodzaak van afwegingen

Belangrijk bij de roep om meer overheidsverantwoordelijkheid zijn uiteraard de afwegingen die hierin moeten worden gemaakt. Hoewel burgers de overheid op veel terreinen meer verantwoordelijkheid zouden willen geven, kan het zijn dat zij de haalbaarheid en wenselijkheid hiervan overschatten. Zo kan dit in de praktijk moeilijk realiseerbaar zijn, bijvoorbeeld omdat de overheid dit moeilijk kan bekostigen. Maar financieel gezien laat de overheid burgers ook zien dat zij diep in de buidel wil en kan tasten als de investering écht noodzakelijk wordt geacht. Dat gebeurde onlangs bijvoorbeeld nog met de steunpakketten tijdens de coronapandemie, of met het energieplafond vanwege de extreme prijsstijgingen van energie. Hier is overigens sprake van een compensatietendens van de overheid om steeds steun te verlenen bij tegenslag, die is onder andere is bekritiseerd door het Centraal Planbureau (Hasekamp 2022; Overvest en Elbourne 2022). Dergelijke compensaties kunnen verwachtingen scheppen die op de lange termijn niet vol te houden zijn en bovendien veel vragen van de financiële en personele slagkracht van de overheid (RvS 2023).

Meer verantwoordelijkheid nemen gaat niet per definitie om een financiële investering. Het kan ook betekenen dat de overheid meer moet ingrijpen in het persoonlijke, maatschappelijke of bedrijfsmatige leven, waar burgers mogelijk niet altijd achter zullen staan. Willen mensen nog steeds meer overheidsverantwoordelijkheid voor verduurzaming als dit betekent dat vliegvluchten duurder worden gemaakt? Of als de overheid, in de afweging tussen diverse beleidsterreinen, daardoor minder kan investeren (geld of inspanning) in de ouderenzorg? Willen mensen nog steeds meer overheidsverantwoordelijkheid, ook als dat betekent dat bedrijven meer winstbelasting moeten betalen en misschien vertrekken uit Nederland? De afwegingen die gemaakt kunnen worden zijn eindeloos en zeer complex. In de praktijk moet de regering daarom kosten-batenanalyses maken tussen verschillende prioriteiten en belangen (waarbij 'kosten' dus breed opgevat kunnen worden). In ons onderzoek hebben we mensen niet gevraagd om dergelijke afwegingen te maken, omdat het doel van het huidige onderzoek is om een representatief beeld te krijgen van de relatieve mate van verantwoordelijkheid die burgers bij diverse partijen zouden willen leggen, en deze te vergelijken met de gepercipieerde huidige verantwoordelijkheid. De bevindingen van het huidige onderzoek bieden daarmee een algemene schets van de toekomst waar burgers naartoe willen.

Handelingsperspectief

Neem als overheid meer verantwoordelijkheid en laat die ook zien. Zoek daarbij naar een balans tussen zachte vormen van sturing, zoals stimuleren en faciliteren, en dwingendere vormen van sturing (m.n. richting bedrijven), zoals reguleren en regisseren. Neem burgers en het burgerperspectief mee om te komen tot een haalbare en rechtvaardige verdeling van verantwoordelijkheden.

6.3 Verantwoordelijkheid en vertrouwen

Verantwoordelijkheid nemen door probleemoplossend en responsief te werk te gaan...

Ons onderzoek laat een relatie zien tussen de visies van burgers op overheidsverantwoordelijkheid en het vertrouwen in de landelijke overheid. Mensen die minder vertrouwen hebben in de overheid vinden in sterkere mate dat de overheid meer verantwoordelijkheid moet nemen dan ze nu in hun ogen doet. Hoe sterker de overheid dus afwijkt van het wensbeeld, hoe lager het vertrouwen. Het lage vertrouwen van burgers in de overheid (met name in de nationale instituties) staat momenteel veel in de belangstelling. Naar schatting heeft slechts vier op de tien Nederlanders voldoende vertrouwen in de regering of Tweede Kamer (Den Ridder et al. 2023, zie ook Ipsos 2022).

Het lage vertrouwen hoeft niet per definitie op een probleem te wijzen. Burgers die de overheid (actief of passief) kritisch volgen, dragen bij aan het systeem van *checks and balances*, een controle van de macht (Van der Meer en Zmerli 2017; Norris 2022). Het lage vertrouwen is echter wel een indicatie dat mensen iets anders willen zien van de overheid dan nu het geval is. Gezien de samenhang tussen vertrouwen en de gewenste toename in verantwoordelijkheid voor de overheid, liggen hier wellicht kansen om dat lage vertrouwen (deels) te herstellen. Hoewel we op basis van het huidige onderzoek geen causale uitspraken kunnen doen over deze relatie, is het wel belangrijk dat de overheid bij het nemen van meer verantwoordelijkheid oog heeft voor de pijnpunten die een rol spelen bij het aanhoudende lage vertrouwen. Eerder SCP-onderzoek identificeerde dergelijke pijnpunten (Van Noije et al. 2023), waarvan we er hier twee uitlichten die relevant zijn bij ons onderzoek.

Ten eerste laat ons en ander onderzoek zien dat burgers negatief zijn over het probleemoplossend vermogen van de overheid (Van Noije et al. 2023; zie ook Den Ridder et al. 2023). De overheid wordt niet daadkrachtig gevonden en slaagt er onvoldoende in om maatschappelijke problemen op te lossen. Dit gebrek aan ervaren effectiviteit van de overheid zou kunnen verklaren waarom burgers de overheid graag meer verantwoordelijkheid zouden zien pakken. Wellicht gaat de roep om meer overheidsverantwoordelijkheid niet over het nemen van meer verantwoordelijkheid *an sich*, maar vooral ook om het beter waarmaken van die verantwoordelijkheid. Recent onderzoek van de Algemene Rekenkamer laat zien dat dit niet altijd voldoende gebeurt. Hoewel de landelijke overheid bijvoorbeeld de uitvoering omtrent de jeugdbescherming heeft overgedragen naar gemeenten, moet zij er wel voor zorgen dat gemeenten voldoende voorzieningen hebben voor die uitvoeringstaken (de overheid heeft hier zogeheten stelselverantwoordelijkheid). In de praktijk lukte het echter niet om die verantwoordelijkheid waar te maken (AR 2023).

Een tweede factor die Van Noije en collega's identificeren in relatie tot het lage vertrouwen is de responsiviteit van de overheid. Men heeft het gevoel dat de politiek onvoldoende luistert naar burgers, waardoor men weinig invloed op beleid ervaart (Van Noije et al. 2023). Dit zien we in ons onderzoek terug, in het substantiële gat tussen de mate van verantwoordelijkheid die burgers graag bij de overheid zouden beleggen en hoeveel verantwoordelijkheid zij nu volgens burgers neemt. Ook heeft de helft het gevoel weinig invloed te hebben op wat de regering doet. Dit kan gevolgen hebben voor de democratische legitimiteit, omdat een democratische overheid geacht wordt een afspiegeling te zijn van de wil van het volk. Als de beleidsvisie (of uitwerking daarvan in de praktijk) op de verdeling van verantwoordelijkheden echter te veel afwijkt van burgervisies, is het maar de vraag of burgers zich voldoende gerepresenteerd voelen. In een volgend deelonderzoek van het onderzoeksproject 'Verschuivende verantwoordelijkheden' contrasteren we daarom de hier gevonden burgervisies direct met de visie die uit beleid voortkomt (Muiderman et al. (nog te verschijnen)).

... en verantwoordelijkheden transparant verdelen en nemen

Met oog op het lage vertrouwen is het ten slotte belangrijk om transparant te werk te gaan bij het verdelen (en nemen) van verantwoordelijkheden. Het moet duidelijk zijn welke verantwoordelijkheden bij welke partijen liggen en waarom. De overheid moet bij die verdeling van verantwoordelijkheden bovendien de belangen van alle burgers (en andere partijen) meewegen, en open zijn over de afwegingen die gemaakt worden om tot een besluit te komen. Beide zaken gebeuren nu volgens een aanzienlijk deel van de burgers onvoldoende (Van Noije et al. 2023). Dit onderstreept het belang van een door de overheid zelf opgestelde belofte om transparant te werken bij het herstellen van het vertrouwen tussen burgers en overheid (Rijksoverheid 2021).

Dit is altijd belangrijk, maar in het bijzonder als de overheid dwingendere vormen van sturing inzet richting andere partijen, zoals bedrijven of burgers. Deze partijen moeten dan meegenomen worden in de uitleg waarom omstreden maatregelen soms onontkoombaar zijn. Dit vraagt dus om een duidelijke visie van de overheid op waar we als samenleving naartoe willen en gezamenlijk voor willen inspannen, waarbij gekeken wordt vanuit een brede welvaartspectief en er niet alleen oog is voor economische overwegingen (Van Gool et al. 2022; Van Oudenhoven-Van der Zee 2023; Boelhauer 2016).

Transparantie kan bovendien bijdragen aan de zichtbaarheid van wat de overheid al doet. In ons onderzoek hebben we namelijk enkel gekeken naar de perceptie van burgers en niet naar de daadwerkelijke verantwoordelijkheid die een partij neemt. Het kan zijn dat de overheid in de praktijk meer (of minder) verantwoordelijkheid neemt dan burgers zelf waarnemen. Vooral als de overheid meer verantwoordelijkheid neemt dan burgers denken, is het belangrijk dat dit door burgers (en andere partijen) gezien wordt. In ons onderzoek zien we dan ook dat mensen die meer, relatief tot mensen die minder, vertrouwen hebben in de overheid, ook de perceptie hebben dat de overheid op dit moment al meer verantwoordelijkheid neemt. En in veel gevallen lijkt er sprake te zijn van een *crowding in*-effect (daar waar de overheid meer op inzet, doen andere partijen dat ook) in plaats van een *crowding out*-effect (andere partijen vullen het gat dat de overheid laat liggen, zie bv. Dykstra en Djundeva 2020). Het idee hierachter is dat investeringen van de overheid drempels weg kunnen halen voor andere partijen om actief te zijn. Bovendien draagt de overheid met haar inzet op een bepaald domein een maatschappelijke norm uit die andere partijen geneigd zijn te volgen (zie ook Visser et al. 2018). Door als overheid zelf zichtbaar actief te zijn op een opgave, kunnen dus ook andere partijen geactiveerd worden.

Handelingsperspectief

Bij het nemen en verdelen van verantwoordelijkheden moet de overheid ook werken aan het huidige lage vertrouwen. Daartoe is het belangrijk in te zetten op het versterken van haar probleemoplossend vermogen en te luisteren naar de belangen van alle burgers. Ontwikkel een visie op de samenleving van de toekomst vanuit een brede welvaarts-perspectief en neem burgers daarin mee, zeker als er omstreden maatregelen worden genomen om die doelen te bereiken. Moeilijke afwegingen en besluiten zijn onderdeel van beleid en we adviseren om daarover transparant te zijn, evenals over de verdeling van verantwoordelijkheden.

6.4 De verantwoordelijkheden van burgers

Burgers willen delen in verantwoordelijkheid

Mensen kennen veel verantwoordelijkheden toe aan andere partijen, zoals de landelijke overheid en bedrijven. Zij geven echter duidelijk aan dat er ook voor burgers een rol weggelegd is. Wel zien we daarin verschillen tussen de onderzochte maatschappelijke opgaven. Zo ziet men met name bij gezond leven en leven lang ontwikkelen een grote rol voor burgers. Een mogelijke reden hiervoor kan zijn dat de baten hiervoor vrij direct bij de individuele burger terechtkomen. Zo kan een burger die verantwoordelijkheid neemt op het gebied van leven lang ontwikkelen, bijvoorbeeld door middel van het volgen van een cursus, zelf ook profiteren van een verbeterde arbeidsmarktpositie.

Ook als mensen minder individuele verantwoordelijkheid zien voor burgers, zijn er wel aanwijzingen voor een gevoel van collectieve verantwoordelijkheid en solidariteit. Collectieve verantwoordelijkheid is een meer indirecte verantwoordelijkheid die via de overheid loopt, gevoed door een (belasting)bijdrage van burgers en andere partijen. Neem bijvoorbeeld de opgave bestaanszekerheid, waarbij ruim een kwart aangaf dat (individuele) burgers geen verantwoordelijkheid hebben voor de bestaanszekerheid van anderen. We zien daarentegen wel dat een zeer hoog percentage mensen het heel belangrijk vindt dat iedereen in Nederland zijn basisbehoeften kan betalen, en het ermee eens is dat dit een doel is van de overheid. Dit lijkt er op te wijzen dat mensen bij deze opgave een voorkeur hebben voor collectieve verantwoordelijkheid boven individuele verantwoordelijkheid. Een mogelijke reden hiervoor kan zijn dat een centrale overheid dergelijke zaken vaak een stuk efficiënter en beter kan regelen dan individuele burgers.

Vrijblijvende verantwoordelijkheid voor burgers?

Hoewel mensen aangeven meer verantwoordelijkheid voor burgers te zien bij veel opgaven, lijkt op het domein waar zij dit daadwerkelijk krijgen, een conflict te ontstaan. Dat is zichtbaar bij de opgave hulp verlenen, waar het huidige overheidsbeleid gericht is op een grotere rol voor burgers. Slechts een derde was het hier eens met het doel van de overheid dat mensen zelf meer hulp moeten verlenen, om de

professionele zorg zo te ontlasten. Tot slot is de verantwoordelijkheid die men voor burgers zou wensen op geen enkele andere opgave zo laag als bij hulp verlenen. Mogelijk willen mensen deze hulp zelf niet verlenen omdat zij niet vinden dat het hun taak is, of hebben zij er geen vertrouwen in dat zij deze hulp kunnen verlenen, bijvoorbeeld door conflict met andere verplichtingen of twijfels over hun eigen vaardigheden.

Tezamen met de eerder besproken bevinding dat er bij verschillende domeinen weinig animo is voor het opleggen van verplichtingen aan burgers, roept dit de vraag op of burgers vooral vrijblijvendheid willen als het gaat om hun eigen verantwoordelijkheden. Belangrijk om hierbij op te merken is dat wij naar een soort wensbeeld hebben gevraagd. Het zou goed kunnen dat zij zelf ook beseffen dat die vrijblijvendheid niet altijd realistisch of effectief is. Een andere mogelijkheid is dat burgers niet per se volledige vrijblijvende verantwoordelijkheid wensen, maar belang hechten aan een zekere mate van keuzevrijheid bij het inrichten van die verantwoordelijkheid. In plaats van verplichtingen vanuit de overheid waarbij alle burgers op dezelfde manier bij moeten dragen, willen zij wellicht bijdragen op een manier die bij hen en hun mogelijkheden past. Waar de een verantwoordelijkheid kan pakken voor duurzamer energiegebruik door actief deel te nemen aan een energiecoöperatie, kan de ander de fiets in plaats van de auto pakken of korter douchen (zie ook de campagne 'Iedereen doet wat' voor duurzamer leven). Dit vraagt om een zekere flexibiliteit van beleid dat gaat over de inrichting van burgerverantwoordelijkheden, waarbij oog is voor het willen en kunnen van verschillende groepen burgers.

De veranderingen in de verdeling van verantwoordelijkheden, die relatief recent hebben plaatsgevonden, spelen mogelijk een rol bij de opgave hulp verlenen. Terwijl men voorheen grotendeels op de overheid kon rekenen voor zorgverlening (via de professionele zorg), wordt nu steeds meer gevraagd van burgers. Het is echter niet zo dat burgers hier geheel onwelwillend tegenover staan. Zo geven veel deelnemers aan dat burgers kunnen delen in de verantwoordelijkheden omtrent het verlenen van zorg aan naasten. Zij zien daarbij taken voor burgers in het doen van een klusje of boodschap, of bij het verlenen van zorg of begeleiding aan familieleden. Ze lijken het dus vooral oneens te zijn met het doel om naasten hulp te verlenen ter vervanging van de professionele zorg.

Overschatten (ook) burgers het kunnen van burgers?

Een belangrijke vraag wanneer burgers het hebben over meer burgerverantwoordelijkheid, is of zij dan vooral denken aan wat zijzelf aan verantwoordelijkheid zouden moeten nemen of aan wat andere burgers moeten doen. Wij kunnen niet met zekerheid zeggen vanuit welk perspectief mensen de vragen hebben ingevuld voor burgers als partij, maar uit de sociale psychologie weten we wel dat mensen zichzelf anders beoordelen dan anderen. Zo is men geneigd om bij anderen de invloed van dispositionele factoren (zoals persoonlijkheid of motivatie) te overschatten en situationele factoren te onderschatten. Dit wordt de fundamentele attributiefout genoemd (Gilbert 1989). Ook bij het toebedelen van verantwoordelijkheden aan anderen kan deze neiging een rol spelen. Door mogelijke overschatting van de invloed van dispositionele factoren (die motivatie beïnvloeden) en onderschatting van de invloed van situationele factoren (die het *kunnen* beïnvloeden) kan het zijn dat men meer verantwoordelijkheid toebedeelt aan andere burgers: 'als ze maar willen, dan kan het ook'.

De bevinding dat men op veel terreinen graag meer verantwoordelijkheid toebedeelt aan burgers is interessant in het licht van zelfredzaamheid. De overheid is met de verschuiving naar meer 'eigen verantwoordelijkheid' namelijk veelvuldig geweest op haar onrealistische aannames over de zelfredzaamheid van burgers (Eggink et al. 2020; RVS 2017; WRR 2017). Daarom wordt ook van de overheid gevraagd zich van dergelijke aannames over het willen en kunnen van burgers bewust te zijn, en deze waar nodig bij te stellen (Gebhardt en Feijten 2022; RVS 2021). De bevindingen van het huidige onderzoek wekken de suggestie dat onze deelnemers in eenzelfde valkuil van onrealistische aannames trappen. Is de wens dat burgers op vier van de vijf onderzochte maatschappelijke opgaven meer gaan doen wel gebaseerd op een realistisch mensbeeld over het kunnen en willen van andere burgers? Onderbouwing voor een mogelijke overschatting is ook zichtbaar in het huidige onderzoek. Mensen die zelf over meer bronnen beschikken die kunnen bijdragen aan zelfredzaamheid, zoals hulpbronnen in het sociaal netwerk, een hoger inkomen of een hbo-/wo-opleiding, zouden ook meer verantwoordelijkheid aan burgers toe willen bedelen. Ook kozen mensen die zelf een hoger inkomen hebben vaker voor opties om

burgers zelf mee te laten betalen. Dit wijst er dus inderdaad op dat burgers het belang van situationele factoren bij het *kunnen* nemen van verantwoordelijkheden onderschatten. Bronnen voor zelfredzaamheid, zoals inkomen of type opleiding, worden namelijk juist in grote mate beïnvloed door situationele factoren (Carnevale et al. 2019; Sandel 2020).

Toch zijn er indicaties dat mensen zelf ook bereid zijn om een (extra) steentje bij te dragen, en dit niet enkel van anderen verwachten. Zo laat onderzoek naar het tegengaan van klimaatverandering zien dat ongeveer de helft van de mensen aangeeft dat zelf ook bereid te zijn om een bijdrage te leveren (De Kluizenaar en Flore 2021). In datzelfde onderzoek vindt overigens ook eenzelfde percentage (55%) dat zowel hun eigen huishouden als andere huishoudens verantwoordelijkheid moet nemen. Ook in het huidige onderzoek zijn er aanwijzingen dat mensen het niet enkel over andere burgers hebben, maar ook zelf bereid zijn meer verantwoordelijkheid te nemen voor de meeste maatschappelijke opgaven. Zo zijn er maar weinig mensen die aangeven op het moment helemaal niet bereid te zijn om (nog) meer verantwoordelijkheden te nemen (tussen de 4% en 15%). Het lijkt er dus niet op dat mensen vooral willen *freeriden* op de verantwoordelijkheid van andere burgers, maar graag samen met anderen verantwoordelijkheid willen nemen.

Net als bij de inrichting van overheidsverantwoordelijkheid (zie ook 'De noodzaak van afwegingen' in § 6.2), is het de vraag of meer verantwoordelijkheid voor burgers op diverse terreinen haalbaar en wenselijk is. De hoeveelheid tijd, geld en energie van burgers is beperkt. Er zijn nu al indicaties dat burgers die veel verschillende rollen (denk aan werknemer, ouder, partner, mantelzorger) moeten combineren, veel tijdsdruk en spanning ervaren (Roeters 2018; De Boer et al. 2020). Het SCP adviseerde eerder dat wanneer de overheid veel van burgers vraagt, zij ten minste moet zorgen voor structurele ondersteuning en moet investeren in een culturele verandering bij het combineren van diverse rollen en taken (Olsthoorn en Roeters 2023). Net als bij de veel bekritiseerde overschatting van burgers door de overheid, hoort bij het burgerperspectief op burgerverantwoordelijkheden dus dezelfde waarschuwing om oog te houden voor het kunnen en willen van burgers.

Handelingsperspectief

Burgers willen delen in verantwoordelijkheid bij grote maatschappelijke opgaven. Om realistisch beleid te maken, is het belangrijk om het willen en kunnen van verschillende burgers (welke beiden door burgers zelf overschat kunnen worden) goed te onderzoeken. In de leefwereld van burgers komen bovendien diverse verantwoordelijkheden samen, dus kijk domeinoverstijgend naar de haalbaarheid van deze combinatie van verantwoordelijkheden. Pas beleid daar op aan, en bied de juiste ondersteuning en stimulering om burgers in staat te stellen hun verantwoordelijkheid te nemen.

6.5 Conclusie

Het is voor burgers belangrijk dat de overheid meer verantwoordelijkheid neemt dan zij nu in hun ogen doet. Dit sentiment wordt breed gedragen, door mensen aan zowel de linker- als rechterkant van het politieke spectrum. Burgers zijn zich er wel bewust van dat grote maatschappelijke opgaven niet door de overheid alleen opgepakt kunnen worden. Ze zijn daarom ook zelf overwegend welwillende samenwerkingspartners. Zij zijn echter wel beperkt in hun tijd, geld en energie en hebben behoefte aan ondersteuning. Het is daarom belangrijk om naar burgers te luisteren, te zorgen voor een rechtvaardige verdeling van verantwoordelijkheden en burgers mee te nemen in de (langetermijn)overwegingen wanneer er meer verantwoordelijkheid van hen wordt verwacht. Ook adviseren we het burgerperspectief mee te wegen bij de inrichting van de overheidsverantwoordelijkheid. Van de overheid willen burgers enerzijds stevige vormen van sturing in de vorm van verplichtingen (m.n. richting bedrijven) en het nemen van de regie, en anderzijds zien zij naar burgers toe graag zachte vormen van sturing zoals ondersteuning en stimulering. Ons onderzoek laat daarnaast zien dat burgervisies op overheidsverantwoordelijkheden gelinkt zijn aan het vertrouwen dat mensen hebben in de overheid. Met het oog op het lage vertrouwen in de overheid benadrukken we daarom, naast het meewegen van het perspectief van (alle) burgers, ook het belang voor de overheid om de rol die die burgers van haar verwachten zichtbaar en effectief te pakken.

Summary

Call for a government that takes responsibility

Citizens on the division of responsibilities in major social issues

In recent decades, many shifts have taken place in the division of responsibilities between the government, citizens, civic organisations and the market. Through privatisation, decentralisation and spending cuts, the government has made its own role increasingly compact and assigned more responsibilities to other parties in society. More and more demands have been placed on citizens in this regard as well. It has since become apparent that not all citizens are willing or able to bear this increasing responsibility, for example because they disagree with government policies, already have to balance too many tasks or lack the necessary knowledge and skills. However, major differences between policy visions and citizens' views on the division of responsibilities can have negative effects on the legitimacy and effectiveness of government policy. It is therefore important to gain insight into how citizens themselves view the division of responsibilities for today's social issues.

In this study, we conducted a large-scale survey to examine how citizens think responsibilities are currently divided and how they should be divided. Our analysis covers five major social issues: healthy living, lifelong learning, sustainable energy use, providing care, and social and economic security. For each of these issues, we looked at how important citizens consider the issue and to what extent they agree that the government has a specific goal in relation to it. We asked citizens how they think responsibilities are currently divided and what they think this division of responsibilities should look like (i.e. their desired division) between citizens, municipalities, the national government, civic organisations and businesses. Finally, for each issue, we examined what kinds of tasks could go with the desired responsibilities of citizens and the government. We also asked under which conditions people would be willing to take on more responsibility for this issue.

We then looked at the overarching similarities and differences in citizens' views on the division of responsibilities between these social issues. We also analysed differences between people – and groups of people – with respect to how they view the division of responsibilities. In doing so, we examined both factors that are slightly more political (political orientation, trust, political cynicism) and resources that may contribute to citizens' capacity for personal responsibility (income, education, social resources). Below is a brief explanation of the main findings, followed by an analysis and recommendations for policy.

Main findings

The government should take significantly more responsibility

Citizens feel that all parties (national government, municipalities, civic organisations, businesses and citizens themselves) should collectively take responsibility for the social issues of today. They also believe that everyone, including themselves, should do more than what they are doing now. Yet it is the government in particular that should take more – or even a lot more – responsibility than it currently does in the citizens' eyes. This sentiment is widely shared across the entire political spectrum.

The government should facilitate, stimulate and regulate

According to citizens, the government's responsibilities should take shape in various ways. In many social issues, for instance, people would like to see a government that facilitates by means of support. For a number of issues, the government should stimulate as well, for example by providing information or implementing pricing measures. A more intensive role in the form of directing or regulating is also desired in some issues, such as sustainability. People would particularly like to see this regulatory role aimed at businesses and housing corporations, and not at citizens. In addition, citizens on both the left and right of the political spectrum want the government to require businesses to contribute to shared societal goals.

Trust is related to the extent to which the government deviates from the desired scenario

The degree of responsibility taken by the government is also related to low trust in the government. We see lower trust in the government among people who feel that the current level of government responsibility is further from their desired scenario.

More responsibility for citizens as well...

There is broad support for the government's objectives for the social issues examined in this study. Perhaps that is why respondents believe citizens should also take on a bit more responsibility than they do now. In addition, people predominantly seem willing to take on more responsibility themselves, provided that certain conditions are met, such as having enough time and money and receiving the right support. Later on in this chapter, we discuss whether this is a realistic assessment of the capabilities of all citizens. People who have more resources (higher income, higher professional/university education, resources in their social network) also want more civic responsibility in general.

...but not when it comes to caring for loved ones

An exception to the responsibility of citizens is the issue of providing care. Fewer than one in three people agree with the government's objective that citizens should provide more care to their loved ones in order to reduce the strain on the professional care system. People would therefore like to see citizens bear less responsibility for this than they feel they do now.

Call for a government that takes more responsibility

Shifts in responsibilities

Citizens would like to see the government take on more responsibility than they feel it does now. Of all parties, citizens believe it is the national government that should bridge the largest gap between the perceived current and desired level of responsibility. In light of the shift in responsibilities that has taken place in recent decades, this may not come as a surprise. The government has made its own role increasingly compact in recent decades through actions such as spending cuts, decentralisations and privatisation due to, for example, high expectations of market forces. In the process, more and more demands have also been placed on citizens. This phenomenon arose firstly from the belief that the welfare state is unsustainable and secondly from a call from various advisory councils to make greater use of the vitality in society by increasing encouragement and support for citizens' initiatives (Hajer 2011; WRR 2012; RMO 2013; ROB 2012). As the Council for Public Administration writes: 'The government should become more compact particularly in terms of pretensions and ambitions. The aim is a less "greedy" government, which leaves room for social initiative' (ROB, 2012: 3). The idea was that, by giving citizens space and having fewer pretensions as a government, society would demonstrate the 'energy' that makes a compact government possible (Blijleven and Kooiker 2022).

The emergence of this 'participation society' (Rijksoverheid 2013) or 'do-it-yourself society' has since been the target of regular criticism. This criticism has mainly focused on the government's overburdening of citizens, not least because various assumptions about citizens' desires and capabilities did not line up with reality (Tiemeijer 2021; WRR 2017). It is therefore a striking finding in our study that people believe citizens should also do more in many areas (we revisit this point in the section 'The responsibilities of citizens'). We know from other research that citizens regularly question the responsibilities assigned to them, because they think some tasks could be better handled by the government. For example, citizens consider sustainability to be primarily a government task (or a task for large corporations), while the government wishes to give citizens a major role through sustainable energy generation under local ownership (De Kluizenaar et al. 2022; De Kluizenaar and Flore 2021; Van der Grient and Van der Lelij 2021). With regard to care, the majority of people likewise feel that caring for parents in need of help is more a task for the government than for families (De Klerk et al. 2017).²⁰

²⁰ This is despite the fact that the government's recently developed integrated vision on care sees it as self-evident that care for loved ones should be provided by citizens (TK 2022/2023).

The call for more government responsibility concerns not only the relationship between government and citizens but also that between government and businesses. In the early days of the privatisation of state-owned enterprises (from the 1980s), in which responsibilities were transferred from the government to 'the market', there was widespread political and societal support for these efforts (see EK 2012). This attitude later changed, and it turned out that citizens who opposed the privatisation of state-owned enterprises now far outnumbered the supporters (Den Ridder and Dekker 2012; see also EK 2012). More recent studies into citizens' opinions on market forces in formerly public affairs reveal largely negative sentiments as well. For example, nearly two-thirds believe there should be less market competition in healthcare (Den Ridder et al. 2019). For the energy sector as well, a majority of citizens believe that our energy supply should be organised entirely by the government and not by market parties (EBN 2023). Although we did not directly ask about the shifting of responsibilities to 'the market', the answers to our questionnaire nevertheless show that people generally believe the government should take on more responsibility and that society should not be dependent on companies for things like housing, healthcare and energy.

Call coming from the political left and right

The call for a government that takes on more responsibility is widely supported. On both the political left and right, people believe the government is currently taking less responsibility than it should in their view. Traditionally, those on the right of the political spectrum strive for a small or passive government with many economic and personal freedoms. Our study shows that, for many right-leaning voters, this is probably not the reason why they vote for parties that are known as 'right-wing' (such as PVV, FvD and, to a varying extent, VVD). It is possible that other considerations are more important in this regard, such as positions on migration policy or Dutch membership in the European Union. This would be in line with the idea that the distinction between the political left and right has shifted from the socio-economic domain to the cultural domain as well. In addition, the anti-elite rhetoric that is characteristic of some right-wing parties may also make these parties particularly attractive for people who are cynical about politics (Schumacher and Rooduijn 2013).

It could also be that citizens on the left and right of the political spectrum would like to define the government's responsibilities differently. For example, left-wing voters mainly envision this role as redistributing wealth or placing restrictions on companies, while right-wing voters see it as protecting personal freedoms and a free market. In our study, however, we generally do not see any major differences in the tasks that the left and right would like to assign the government. We do see an indication of this under the theme of social and economic security, as more right-leaning voters than left-leaning voters would like a government that encourages citizens to earn their own income. For the other four issues examined, the differences between the government tasks chosen by left-leaning and right-leaning voters are small. It should be noted, however, that our study only presented a small selection of government tasks. Furthermore, in the selection of those tasks, no systematic distinction was made between tasks that might appeal more to left-wing or right-wing voters.

What should the government's responsibilities entail?

There is a high degree of support among citizens for most of the government objectives examined in this study (with the exception of providing care). However, support for policy objectives does not directly translate into support for concrete measures (Vringer and Carabain 2019; De Kluizenaar and Flore 2021). In addition to the government assuming more responsibility, it is therefore also important to carefully consider what that responsibility entails. One possibility is that the government could move towards different forms of 'hard' governance. It could do this by 'directing' more, for instance: in other words, charting a clear course and coordinating the implementation itself, instead of mostly leaving this to other parties. The government could also intervene more forcefully and impose obligations on other parties through laws or regulations. Our study shows that citizens do want such a 'regulatory' government, but one that imposes obligations on parties other than citizens, especially corporations. We see that many people in our study would like the government to require businesses and landlords to become more sustainable, and to draw up rules regarding what constitutes a real income (for example, with respect to social assistance benefits and minimum wage). These harder forms of governance are likely particularly suitable for matters that are in the public interest, that are too complex for individual citizens or for which other parties lack sufficient power (such as enforcement).

In terms of responsibilities, a regulatory role for the government is still rather complicated, as it gives rise to a sort of meta-responsibility: the government takes responsibility for ensuring that other parties take their responsibility. The desire for a government that imposes obligations on businesses tells us something about the role that people envision for both the government and the corporate sector. Citizens state that they recognise the competences of businesses but distrust their intentions due to the profit motive (see also De Kluienaar et al. 2022). Obligations imposed by the government could therefore be a way of attributing responsibility to companies for social issues, and in this way, the government could also ensure a fairer distribution of benefits and burdens. We know from previous research that citizens do not currently consider the burden of responsibility for climate change and climate policy to be fairly distributed between citizens and businesses (Kluienaar and Flore 2021), even though a fair distribution is a key condition for citizens to support personally contributing to these efforts (WRR 2023; Dreijerink and Peuchen 2020).

There is still little interest in coercive measures towards citizens (see also the section ‘Non-binding responsibility for citizens?’). People would like to see a government that incentivises or encourages citizens (stimulating role) and that offers support or removes obstacles to make it easier for citizens to participate or take their own initiative (facilitating role). When it comes to healthy living, for example, people mainly want a government that encourages healthy behaviour, and when it comes to providing care, they want a government that relieves the burden on carers. Although citizens themselves mostly want soft forms of governance towards citizens, obligations imposed on citizens in exceptional cases can also be perceived by them as positive in retrospect. An example is the smoking ban (Buisman et al. 2015).

The necessity of trade-offs

In calling for more government responsibility, it is of course important to consider the trade-offs that must be made. Although citizens would like to give the government more responsibility in many areas, they may be overestimating the feasibility and desirability of this. It may be difficult to achieve in practice, for example because the government lacks sufficient funding. But from a financial perspective, the government has also shown citizens that it is willing and able to dig deep into its pockets if the investment is deemed truly necessary. Recent examples include the support packages during the COVID-19 pandemic and the energy price cap due to the extreme increases in energy prices. Incidentally, this touches upon a compensatory tendency on the part of the government to always provide support in the event of adversity, which has been criticised by the CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis, among others (Hasekamp 2022; Overvest and Elbourne 2022). Such compensatory actions can create expectations that cannot be sustained in the long term and also place heavy demands on the government’s financial and human resources (RvS 2022).

Taking more responsibility does not necessarily involve a financial investment. It could also mean that the government has to intervene more in people’s personal, social or professional lives, which citizens may not always support. Do people still want more government responsibility for sustainability if it means the cost of air travel will be increased? Or if the trade-off between different policy areas means the government will be able to invest less funds or effort in elderly care? Do people still want more government responsibility, even if it means businesses will have to pay more tax on their profits and might leave the Netherlands? The possible trade-offs are endless and extremely complex. In practice, the government must therefore conduct cost-benefit analyses between different priorities and interests (whereby ‘costs’ can be interpreted broadly). We did not ask people to make such trade-offs in our study, as the aim of this study is to get a representative picture of the relative degree of responsibility that citizens would like to place on various parties and to compare this with the current perceived level of responsibility. The findings of this study thus provide a general outline of the future that citizens want to see.

Possible course of action

Take more responsibility as a government and show it. In doing so, aim for a balance between soft forms of governance, such as stimulating and facilitating, and more coercive forms of governance (especially towards corporations), such as regulating and directing. Include citizens and consider the citizen’s perspective to achieve a feasible and fair division of responsibilities.

Responsibility and trust

Taking responsibility through a problem-solving and responsive approach...

Our study reveals a relationship between citizens' views on government responsibility and their trust in the government. People who have less trust in the government feel more strongly that the government should take on more responsibility than it currently does (at least in their view). In other words, the more the government deviates from the desired scenario, the lower the trust. Citizens' low level of trust in the government (especially in the national institutions) is currently receiving a great deal of attention. It is estimated that only 4 out of 10 Dutch citizens have sufficient trust in the government or the House of Representatives (Den Ridder et al. 2023, see also Ipsos 2022).

Low trust does not necessarily indicate a problem. Citizens who actively or passively keep a critical eye on the government contribute to the system of checks and balances (Van der Meer and Zmerli 2017; Norris 2022). Low trust is, however, an indication that people want to see something different from the government than is currently the case. Given the connection between trust and the desired increase in responsibility for the government, there may be opportunities here to fully or partially restore this low trust. Although we cannot make any causal statements about that relationship based on this study, it is nevertheless important that, when taking on more responsibility, the government is aware of the areas of concern that play a role in the persistent low level of trust. Previous SCP research identified such areas of concern (Van Noije et al. 2023), two of which we will highlight here, as they are relevant to our study.

First, our study and other research show that citizens are negative about the government's problem-solving capacity (Van Noije et al. 2023, see also Den Ridder et al. 2023). The government is not considered decisive and fails to adequately solve societal problems. This lack of perceived government effectiveness could explain why citizens would like to see the government take on more responsibility. Perhaps the call for more government responsibility is not about taking responsibility in itself, but more importantly about better fulfilling that responsibility. Recent research by the Netherlands Court of Audit shows that the government does not always meet expectations in this regard. For example, although the government has decentralised the implementation of youth protection services to municipalities, it must still ensure that municipalities have sufficient resources for these implementation tasks (in this case, the government has 'system responsibility'). In practice, however, it was not possible to fulfil this responsibility (Netherlands Court of Audit 2023).

A second factor identified by Van Noije et al. in relation to low trust is the government's responsiveness. People feel that politicians do not listen to citizens enough, as a result of which citizens believe they have little influence on policy (Van Noije et al. 2023). This is reflected in our study in the substantial gap between the level of responsibility that citizens would like to place with the government and how much responsibility it is currently taking according to citizens. Half of respondents also feel that they have little influence on what the government does. This can have consequences for democratic legitimacy, since a democratic government is supposed to be a reflection of the will of the people. However, if the policy vision (or its implementation in practice) on the division of responsibilities deviates too much from citizens' views, the question arises as to whether citizens feel sufficiently represented. In a subsequent sub-study of the 'Shifting Responsibilities' research project, we will therefore directly contrast the citizen views gathered in this study with the vision stemming from policy (Muiderman et al., forthcoming).

...and dividing and taking on responsibilities transparently

Finally, in view of the low level of trust, it is important to be transparent when dividing (and taking on) responsibilities. It must be clear which responsibilities lie with which parties and why. In this division of responsibilities, the government must also take into account the interests of all citizens (and other parties) and be open about the considerations made in order to come to a decision. According to a large percentage of citizens, neither of these things are being done sufficiently (Van Noije et al. 2023). This underscores the importance of a commitment formulated by the government itself to be transparent while working to restore trust between citizens and government (Rijksoverheid 2021).

This is always important, but especially if the government uses more coercive forms of governance towards other parties, such as businesses or citizens. These parties must then be included in the explanation of why controversial measures are sometimes unavoidable. This therefore requires a clear vision from the government regarding where we want to go as a society and what we want to achieve together, looking at things from a broad perspective of prosperity and not just focusing on economic considerations (Van Gool et al. 2022; Van Oudenhoven-Van der Zee 2023; Boelhouwer 2016).

Transparency can also help to increase the visibility of what the government is already doing. In our study, we only examined citizens' perceptions and not the actual responsibility that a party takes. In practice, the government may assume more (or less) responsibility than citizens themselves perceive. Especially if the government takes on more responsibility than citizens think, it is important that this is seen by citizens (and other parties). In our study, we therefore see that, compared to those with less trust, people who have more trust in the government are also more likely to have the perception that the government is already taking more responsibility. And in many cases, there seems to be a crowding-in effect (whatever the government puts more effort into, other parties do the same) instead of a crowding-out effect (where other parties fill the gap left by the government, see e.g. Dykstra and Djundeva 2020). The idea behind this is that investments by the government can remove barriers for other parties to get involved. In addition, by putting its efforts into a particular domain, the government conveys a social norm that other parties tend to follow (see also Visser et al. 2018). This means that, if the government is visibly working on an issue, it can inspire other parties to take action as well.

Possible course of action

When taking on and dividing responsibilities, the government must also work on the current low level of trust. To this end, it is important to focus on strengthening its problem-solving capacity and listen to the interests of all citizens. Develop a vision for the society of the future based on a broad perspective of prosperity and include citizens in the process, especially if controversial measures will be taken to reach these goals. Difficult trade-offs and decisions are part of policy, and we recommend being transparent about this, as well as about the division of responsibilities.

The responsibilities of citizens

Citizens want to share in responsibility

Although people assign many responsibilities to other parties, such as the national government and corporations, they clearly state that citizens have a role to play as well. However, there are differences in this regard between the social issues examined. For example, people see a major role for citizens when it comes to healthy living and lifelong learning in particular. A possible reason for this could be that the benefits end up rather directly in the hands of the individual citizen. A citizen who takes responsibility in the area of lifelong learning, for instance by enrolling in a course, can also benefit from an improved labour market position.

Even if people envision less individual responsibility for citizens, there are still indications of a sense of collective responsibility and solidarity. Collective responsibility is a more indirect responsibility that runs through the government, fuelled by taxes and other contributions from citizens and other parties. Take the issue of social and economic security, for example, where over one-quarter of respondents stated that citizens bear no responsibility for the social and economic security of others. In contrast, a very high percentage of people find it crucial that everyone in the Netherlands can afford to pay for their basic needs, and they agree that this should be one of the government's policy goals. This seems to indicate that people prefer collective responsibility over individual responsibility in this issue. A possible reason for this could be that a centralised government can often handle such matters much better and more efficiently than individual citizens.

Non-committal responsibility for citizens?

While people indicate that they envision more responsibility for citizens in many issues, a conflict seems to arise in the domain where they are actually given this responsibility. This can be seen in the issue of providing care, with current government policy being aimed at a larger role for citizens. Only one-third agreed with the government's objective that people should provide more help themselves in order to relieve the burden on the professional care system. Finally, of all the social issues, the desired level of responsibility for citizens is lowest when it comes to providing care. People may not want to provide this help themselves because they do not believe it is their job, or they may not feel confident that they can provide this help, for example due to conflict with other obligations or doubts about their own skills.

Together with the previously discussed finding that there is little interest in imposing obligations on citizens in various domains, this raises the question of whether citizens mainly want non-commitment with regard to their own responsibilities. It is important to note that we asked respondents for a sort of ideal scenario. It may well be that they themselves realise that this non-commitment is not always realistic or effective. Another possibility is that citizens do not necessarily want completely non-committal responsibility but value a certain degree of freedom of choice in organising that responsibility. Instead of government obligations requiring all citizens to contribute in the same way, they may wish to contribute in a way that suits them and their capabilities. Some can take responsibility for more sustainable energy consumption by actively participating in an energy cooperative, while others can cycle instead of driving or take a shorter shower (see also the '*Iedereen doet wat*' campaign for more sustainable living). This calls for a certain degree of flexibility in policy on the organisation of civic responsibilities, taking into account the desires and capabilities of different groups of citizens.

The changes in the division of responsibilities, which have taken place relatively recently, may play a role in the issue of providing care. Whereas in the past, people could largely rely on the government to provide care (through the professional care system), citizens are now being asked to do more and more themselves. However, it is not the case that citizens are completely unwilling to do this. For example, many participants state that citizens can share in the responsibilities for providing care to loved ones. In their view, tasks for citizens include doing chores or errands or providing care or assistance to family members. They therefore mainly seem to disagree with the aim of helping loved ones as a substitute for professional care.

Do citizens overestimate citizens' capabilities?

An important question when citizens discuss more civic responsibility is whether they are primarily thinking about what responsibilities they themselves should take on or about what other citizens should do. We cannot state with certainty which perspective people took when answering the questions for citizens as a party, but social psychology does tell us that people judge themselves differently than others. When judging others, for instance, people tend to overestimate the influence of dispositional factors (such as personality and motivation) and underestimate situational factors. This is referred to as the fundamental attribution error (Gilbert 1989). This tendency can also play a role in assigning responsibilities to others. Due to potential overestimation of the influence of dispositional factors (which affect motivation) and underestimation of the influence of situational factors (which affect *capabilities*), people may assign more responsibility to other citizens: 'they could do it if they wanted to'.

The finding that people would like to assign more responsibility to citizens in many areas is interesting in light of self-reliance. With the shift towards more 'personal responsibility', the government has often been reminded of its unrealistic assumptions about the self-reliance of citizens (Eggink et al. 2020; RvS 2017; WRR 2017). That is why the government is also being asked to be aware of such assumptions about citizens' desires and capabilities and to adjust these assumptions where necessary (Gebhardt and Feijten 2022; RvS 2021). The findings of this study suggest that our participants fall into a similar trap of unrealistic assumptions. Is the wish for citizens to do more in four of the five social issues studied here based on a realistic view of the capabilities and desires of other citizens? Evidence of a possible over-estimation can be seen in this study as well. People who have more resources at their disposal that can contribute to self-reliance, such as resources in their social network, a higher income or a higher professional/university education, would also like to assign more responsibility to citizens in general.

In addition, people with a higher income were more likely to choose options for citizens to pay for things themselves. This indeed indicates that citizens underestimate the importance of situational factors in being *capable* of taking on responsibilities. Sources of self-reliance, such as income and type of education, are in fact largely influenced by situational factors (Carnevale et al. 2019; Sandel 2020). Nevertheless, there are indications that people themselves are also willing to contribute (or contribute more) and do not just expect this from others. For example, research on combating climate change shows that around half of people are willing to make a contribution themselves (De Kluizenaar and Flore 2021). In the same study, a similar percentage (55%) also believes that both their own household and other households should take responsibility. There are indications in the present study as well that people are not only referring to other citizens but are themselves willing to take on more responsibility for most social issues. For example, only a few people state that they are not at all willing to take on more or any responsibilities at the moment (between 4% and 15%). It therefore does not seem that people mainly want to free-ride on the responsibility of other citizens – rather, they would like to take responsibility together with others.

As with the organisation of government responsibility (see also the section ‘The necessity of trade-offs’), the question is whether more responsibility for citizens in various areas is feasible and desirable. Citizens have limited time, money and energy. There are already indications that citizens who have to combine many different roles (e.g. employee, parent, partner, carer) experience a great deal of time pressure and stress (Roeters 2018; De Boer et al. 2020). The SCP previously recommended that, if the government places heavy demands on citizens, it should at least provide structural support and invest in a cultural change with regard to combining various roles and tasks (Olsthoorn and Roeters 2023). As with the government’s much-criticised overestimation of citizens, the citizen perspective on civic responsibilities carries the same warning to take into account citizens’ desires and capabilities.

Possible course of action

Citizens want to share in responsibility for major social issues. To create realistic policy, it is important to thoroughly examine the desires *and* capabilities of different citizens (both of which can be overestimated by citizens themselves). In addition, various responsibilities converge in citizens’ lives, so take a cross-domain approach to assess the feasibility of this combination of responsibilities. Adjust policy accordingly, and offer the right support and incentives to enable citizens to take their responsibility.

Conclusion

It is important to citizens that the government takes more responsibility than it currently does in their view. This sentiment is widely shared by people on both the left and right of the political spectrum. Citizens are aware that major social issues cannot be tackled by the government alone and are predominantly willing to collaborate as partners themselves. However, they have limited time, money and energy, and they need support. It is therefore important to listen to citizens, to ensure a fair division of responsibilities and to publicly explain the reasoning behind long-term and other considerations when citizens are expected to take on more responsibility. We also recommend taking the citizen perspective into account when organising government responsibilities. On the one hand, citizens want stricter types of governance from the government in the form of regulations (particularly for companies) and taking control. At the same time, they would like to see softer forms of governance towards citizens, such as support and incentives. Our study additionally shows that citizens’ views on government responsibilities are linked to the level of trust people have in the government. In view of the low level of trust in the government, we would like to emphasise both the need to take into account the perspective of all citizens and the importance for the government of visibly and effectively assuming the role that citizens expect of it.

Literatuur

- Algemene Rekenkamer (2023). *Georganiseerde onmacht. Over de rol van de rijksoverheid bij de jeugdbescherming*. Den Haag: Algemene Rekenkamer.
- Blijleven, W. en S. Kooiker (2022). *Overdragen, delen en herstellen. Overheidsvisies op de verdeling van verantwoordelijkheden sinds 2011*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Blijleven, W., F. de Koning, S. Sarwary en P. Feijten (nog te verschijnen). *Mensbeelden in LLO-beleid en de COVID-vaccinatiestrategie* (werktitel). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Boelhouwer, J. (2016). *Het brede-welvaartsbegrip volgens het SCP*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Boer, A. de, M. de Klerk, D. Verbeek-Oudijk en I. Plaisier (2020). *Blijvende bron van zorg. Ontwikkelingen in het geven van informele hulp 2014-2019*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bovens, M. (1989). De veelvormigheid van verantwoordelijkheid. In: M. Bovens, K. Schuyt en W. Witteveen (red.), *Verantwoordelijkheid: retoriek en realiteit. Verantwoording in publiek recht, politiek en maatschappij* (p. 17-42). Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink.
- Buisman, R., M. Blankers en M. van Laar (2015). *Factsheet rookvrije horeca*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- Carnevale, A., M. Fasules, M. Quinn en K. Peltier Campbell (2019). *Born to win, schooled to lose: Why equally talented students don't get equal chances to be all they can be*. Washington D.C.: Georgetown University Center on Education and the Workforce.
- Dreijerink, L. en R. Peuchen (2020). *Maatschappelijk draagvlak voor klimaat- en energiebeleid. Resultaten van een vragenlijstonderzoek*. Amsterdam: TNO.
- Dykstra, P. en M. Djundeva (2020). Policies for later-life families in a comparative European perspective. In: R. Nieuwenhuis en W. Van Lancker (red.), *The Palgrave handbook of family policy* (p. 331-367). Cham: Palgrave Macmillan.
- EBN (2023). *Nederlanders over energie zekerheid en duurzaamheid. Wat is de houding van Nederlanders ten aanzien van de balans tussen energie zekerheid en de (voortgang van de) energietransitie?* Utrecht: Energie Beheer Nederland.
- Echtelt, P. van, K. Sadiraj, S. Hoff, S. Muns, K. Karpinska, D. Das en M. Versantvoort (2019). *Eindevaluatie van de Participatiewet*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Eggink, E., I. Woittiez en M. De Klerk (2020). *Maatwerk in meedoen. Een vergelijking van zelfredzaamheid, hulpbronnen en kwaliteit van leven tussen mensen met en zonder een verstandelijke beperking*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- EK (2012). *Verbinding verbroken? Onderzoek naar de parlementaire besluitvorming over de privatisering en verzelfstandiging van overheidsdiensten*. Den Haag: Eerste Kamer der Staten-Generaal.
- Gebhardt, W. en P. Feijten (2022). *Mensbeelden bij beleid. Bewust worden, bespreken en bijstellen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gilbert, D.T. en R.E. Osborne (1989). Thinking backward: Some curable and incurable consequences of cognitive busyness. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, jg. 57, nr. 6, p. 940-949.
- Gool, M. van, M. Versantvoort, L. van Noije, D. Verbeek-Oudijk, A. van den Broek en C. van Campen (2022). *Reflectie op het coalitieakkoord 2021-2025 vanuit het burgerperspectief*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Grient, R. van der en B. van der Lelij (2021). *Publieksmonitor Klimaat en Energie 2021*. Den Haag: Ministerie van Economische Zaken en Klimaat.
- Hajer, M. (2011). *De energieke samenleving. Op zoek naar een sturingsfilosofie voor een schone economie*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Hart, H. (1968). *Punishment and responsibility: Essays in the philosophy of law*. Oxford: Oxford University Press.
- Hasekamp, P. (2022). *De compensatiesamenleving gaat niet werken*. CPB column. Geraadpleegd via www.cpb.nl/de-compensatiesamenleving-gaat-niet-werken.
- HIER en RVO (2021). *Lokale Energie Monitor 2021*. Utrecht: Klimaatstichting HIER/Rijksdienst voor Ondernemend Nederland.
- Hurenkamp, M. en M. Rooduijn (2009). Kleinschalige burgerinitiatieven in perspectief. In: P. Dekker en J. de Hart (red.), *Vrijwilligerswerk in meervoud. Civil society en vrijwilligerswerk* (p. 197-215). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Hurenkamp, M., E. Tonkens en J. Duyvendak (2006). *Wat burgers bezielt*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam/NICIS Kenniscentrum Grote Steden.
- Ipsos (2022). *Prinsjesdagonderzoek 2022. Rapport voor de NOS*. Amsterdam: Ipsos.
- Kersbergen, K. van en B. Vis (2016). *De verzorgingsstaat*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Klaveren, S. van, K.J. van de Werfhorst, N. Meys, L. Brouwer, A. van der Hagen en G. Cazemier (2017). *Toegang tot zorg vanuit de Wet langdurige zorg*. Amersfoort: BMC Advies.
- Klerk, M. de, A. de Boer, I. Plaisier en P. Schyns (2017). *Voor elkaar? Stand van de informele hulp in 2016*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Klösters, M., G. Paradies, L. Schlindwein en A. Batenburg (2022). *Burgers over klimaatbeleid. Een onderzoek naar zorgen en oplossingen*. Amsterdam: TNO.
- Kluzenaar, Y. de en P. Flore (2021). *Klimaataanpak: toekomstbepalende keuzes voor de samenleving. De energietransitie vanuit burgerperspectief*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kluzenaar, Y. de, A. Steenbekkers, K. Muiderman, A. Mangnus en W. Blijleven (2022). *Burgers, overheid of bedrijven: wie is aan zet? Burgervisies en beleidsvisies op verantwoordelijkheidsverdeling bij lokale energieopwekking*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kromhout, M., N. Kornalijnslijper en M. de Klerk (2018). *Veranderende zorg en ondersteuning voor mensen met een beperking. Landelijke evaluatie van de Hervorming Langdurige Zorg*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Maslowski, R. (2019). *Grenzen aan een leven lang leren*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Meer, T. van der en S. Zmerli (2017). The deeply rooted concern with political trust. In: S. Zmerli en T. van der Meer (red.), *Handbook on Political Trust* (p. 1-16). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Miltenburg, E., B. Geurkink, S. Tunderman, D. Beekers en J. den Ridder (2022). *Burgerperspectieven 2022*|2. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Mouter, N., L. van Beek, A. De Ruijter, J.I. Hernandez, S. Schouten, L. van Noord en S. Spruit (2021). *Brede steun voor ambitieus klimaatbeleid als aan vier voorwaarden is voldaan. Resultaten van een raadpleging onder meer dan 10.000 Nederlanders over het Nederlandse klimaatbeleid*. Delft: Technische Universiteit Delft.
- Muiderman, K., W. Blijleven, Y. de Kluzenaar en A. van den Broek (nog te verschijnen). *Wie is aan zet? Visies op de verantwoordelijkheid voor leven lang ontwikkelen en voor duurzame energieopwekking op land* (werktitel). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Noije, L. van, J. den Ridder en B. Geurkink (2023). Democratie en vertrouwen. In: D. Verbeek-Oudijk, S. Hardus, A. van den Broek en M. Reijnders, *Sociale en Culturele Ontwikkelingen. Stand van Nederland 2023*.
- Norris, P. (2022). *In praise of skepticism: Trust but verify*. New York: Oxford University Press.
- Olsthoorn, M. en A. Roeters (2023). *Reflectie SCP op aanpak arbeidsmarktkrapte. Krappe arbeidsmarkt vraagt om meer mensgerichte oplossingen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Osborne, S. (2006). The New Public Governance? In: *Public Management Review*, jg. 8, nr. 3, p. 377-388.
- Oudenhoven-van der Zee, K. van (2023). *50 jaar SCP. Op weg naar een veerkrachtige en empathische overheid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Overvest, B. en A. Elbourne (2022). *Van coronasteun naar generiek beleid. Inzichten voor een langetermijnstrategie*. Den Haag: Centraal Planbureau.
- Peeters, T., E. Smits van Waesberghe, A. Mesic en R. van Wonderen (2020). *Van persoonlijke krenking tot vertrouwensbreuk. Verhalen van burgers met gebrek aan vertrouwen in instituties*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Ridder, J. den en P. Dekker (2012). *Op afstand gezet. Een onderzoek naar de publieke opinie op verzoek van de Parlementaire Onderzoekscommissie 'Privatisering en verzelfstandiging'*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ridder, J. den en P. Dekker (2019). Lokale (en) politieke betrokkenheid en participatie. In: G. Jansen en S. Denter, *Democratie dichterbij: Lokaal Kiezersonderzoek 2018* (p. 31-40). Leiden: Stichting Kiezersonderzoek Nederland.
- Ridder, J. den, P. van Houwelingen, S. Kooiker en P. Dekker (2019). *Burgerperspectieven 2019*|2. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ridder, J. den, L. van 't Hul en A. van den Broek (2023). *Burgerperspectieven 2023*|1. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Rijksoverheid (2013). *Troonrede*. Den Haag: Rijksoverheid.
- Rijksoverheid (2021). *Omzien naar elkaar, vooruitkijken naar de toekomst. Coalitieakkoord 2021-2025*. Den Haag: Rijksoverheid.

- RMO (2013). *Terugtrekken is vooruitzien. Maatschappelijke veerkracht in het publieke domein*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- ROB (2012). *Loslaten in vertrouwen. Naar een nieuwe verhouding tussen overheid, markt en samenleving*. Den Haag: Raad voor het Openbaar Bestuur.
- Roeters, A. (red.) (2018). *Alle ballen in de lucht. Tijdsbesteding in Nederland en de samenhang met kwaliteit van leven*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- RvS (2023). *Rode draden. Jaarverslag 2022*. Den Haag: Raad van State.
- RVS (2017). *Eenvoud loont. Oplossingen om schulden te voorkomen*. Den Haag: Raad voor Volksgezondheid en Samenleving.
- RVS (2021). *Machtige mensbeelden. Kiezen voor menswaardig bestaan*. Den Haag: Raad voor Volksgezondheid en Samenleving.
- Sandel, M. (2020). *The tyranny of merit. Why the promise of moving up is pulling America apart*. New Delhi: Allen Lane.
- Schumacher, G. en M. Rooduijn (2013). Sympathy for the 'devil'? Voting for populists in the 2006 and 2010 Dutch general elections. In: *Electoral Studies*, jg. 32, nr. 1, p. 124-133.
- Tiemeijer, W. (2021). *Begrensde burgers. Over de bijdrage van gedragswetenschappen aan bestuur en beleid*. Rotterdam: Erasmus School of Social and Behavioral Sciences.
- TK (2021/2022). *Preventie en bestrijding van stille armoede en sociale uitsluiting*. Brief van de minister voor Armoedebeleid, Participatie en Pensioenen van 12 juli 2022. Tweede Kamer, vergaderjaar 2021/2022, 24515, nr. 643.
- TK (2022/2023). *Ondersteuning mantelzorg en informele zorg*. Brief van de staatssecretaris voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport van 30 september 2022. Tweede Kamer, vergaderjaar 2022/2023, 30169, nr. 73.
- Tonkens, E. en I. Verhoeven (2011). *Bewonersinitiatieven: proeftuin voor partnerschap tussen burgers en overheid. Een onderzoek naar bewonersinitiatieven in de Amsterdamse wijkaanpak*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam (Stichting Actief Burgerschap).
- Veldheer, V., J.-J. Jonker, L. van Noije en C. Vrooman (2012). *Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Visser, M., M. Gesthuizen en P. Scheepers (2018). The crowding in hypothesis revisited: new insights into the impact of social protection expenditure on informal social capital. In: *European Societies*, jg. 20, nr. 2, p. 257-280.
- Vringer, K. en C. Carabain (2019). *Maatschappelijk draagvlak voor transitiebeleid. Een verkennend onderzoek naar de legitimiteit van transitiebeleid rond energie en circulaire economie*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Vrooman, C., J. Boelhouwer, J. Iedema en A. van der Torre (2023). *Eigentijdse ongelijkheid. De postindustriële klassenstructuur op basis van vier typen kapitaal. Verschil in Nederland 2023*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- WRR (2012). *Vertrouwen in burgers*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- WRR (2017). *Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op redzaamheid*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- WRR (2023). *Rechtvaardigheid in klimaatbeleid. Over de verdeling van klimaatkosten*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Dit is een uitgave van:

Sociaal en Cultureel Planbureau
Postbus 16164
2500 BD Den Haag
www.scp.nl
info@scp.nl

50 jaar spiegel
van de
samenleving

